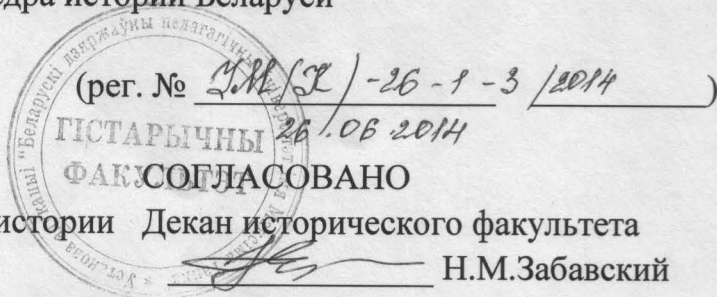

Учреждение образования «Белорусский государственный педагогический
университет имени Максима Танка»

Исторический факультет

Кафедра истории Беларуси

СОГЛАСОВАНО

Заведующий кафедрой истории Декан исторического факультета
Беларуси

А.М.Лютый
26.05 2014 г.

Н.М.Забавский
26.05 2014 г.

**УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС ПО УЧЕБНОЙ
ДИСЦИПЛИНЕ**

**“ИСТОРИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ
БЕЛАРУСИ”**

для специальности:

1-02 01 01 История и обществоведческие дисциплины

Составитель:

Забавский Н.М., доктор исторических наук, профессор

Рассмотрен и утвержден

на заседании Совета БГПУ

26

06

2014 г. протокол № 10

ЗМЕСТ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА.....	4
ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	5
Тэма 1. Перыядызацыя гісторыі Беларусі. Метадалогія нацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі. Крыніцы па гісторыі беларускай грамадскай думкі.....	5
Тэма 2. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытна-беларускіх землях XI – XIII стст. Палітычны змест старажытнарускіх летапісаў. Палітычная думка XIV - XV стст. Сярэднявекавыя ерасі. Палітычныя ідэі беларуска-літоўскіх летапісаў (XIV - XV стст.).....	8
Тэма 3. Палітычная і прававая думка ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі (канец XV – XVI стст.)	18
Лекцыя 4. Грамадска-культурная думка ў гады Контррэфармацыі (канец XVI – першая палова XVII стст.).....	22
Тэма 5. Палітычная і прававая думка ў перыяд крызісу феадальна-прыгонніцкіх адносін і панавання клерыкальнай ідэалогіі (сярэдзіна XVII – сярэдзіна XVIII стст.). Асветнікі і грамадска-палітычныя рэформы 70 -80 гг. XVIII ст. Грамадска-палітычная думка канца XVIII ст.....	24
Тэма 6. Грамадска-палітычная думка ў першай палове XIX ст. Грамадска – палітычны рух у Беларусі ў другой палове XIX ст.	30
Тэма 7. Грамадская думка і палітычныя плыні ў пачатку XX ст. Фарміраванне беларускай нацыі.....	36
Тэма 8. Палітычная і прававая думка Савецкай Беларусі і беларускага замежжа(1919-1939 гг).	42
Тэма 9 Грамадска-палітычны і культурны рух ў Заходняй Беларусі (1921-1939).....	44
Тэма 10 Грамадска-палітычнае жыццё ў БССР (50-я-80-я гг. XX ст.).	53
Тэма 11. Грамадска-палітычнае жыццё Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе. Станаўленне новых духоўных каштоўнасцей ў грамадстве	67
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	75
Тэматыка семінарскіх заняткаў.....	75
Тэма 2. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытна-беларускіх землях XI – XIII ст. Палітычны змест старажытнарускіх летапісаў. Палітычная думка XIV - XV стст. Сярэднявекавыя ерасі. Палітычныя ідэі беларуска-літоўскіх летапісаў (XIV - XV стст.).....	75

Тэма 6. Грамадска-палітычная думка ў першай палове XIX ст. Грамадска-палітычны рух у Беларусі ў другой палове XIX ст.	75
Тэма: 7. Грамадская думка і палітычныя плыні ў пачатку XX ст. Фарміраванне беларускай нацыі	75
Тэма 8. Палітычная і прававая думка Савецкай Беларусі і беларускага замежжа (1919-1939 гг.)	76
Тэма 9. Грамадска-палітычны і культурны рух ў Заходняй Беларусі (1921-1939 гг.)	76
Тэма 10. Грамадска-палітычнае жыццё ў БССР (50-я – 80-я гг. XX ст.)	77
Тэма 11. Грамадска-палітычнае жыццё Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе. Станаўленне новых духоўных каштоўнасцей ў грамадстве	77
Прыкладная тэматыка рэфератыўных работ	78
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ	80
Пытанні да экзамена па гісторыі грамадска-палітычнай думкі Беларусі	80
Прыкладны пералік тэставых заданняў	82
ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ	86
Змест вучэбнай дысцыпліны	86
Асноўная і дадатковая літаратура	90

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма “Гісторыя грамадска-палітычнай думкі Беларусі” прызначана для рэалізацыі на першай ступені вышэйшай адукацыі ў рамках модуляў сацыяльна-гуманітарных дысцыплін. Яна скіравана на авалоданне студэнтамі асноўнымі тэарэтычнымі дасягненнямі гістарычнай навукі, апрацоўку, асэнсаванне і сістэматызацыю вучэбнай інфармацыі, набыццё практыкаарыентаваных уменняў. Асаблівасцямі дадзенай праграмы з’яўляюцца удасканаленне зместу дысцыпліны, забяспечэнне фундаментальных ведаў аб грамадска-палітычным жыцці беларускага народа на працягу гістарычнага развіцця, а таксама павялічэнне ролі і ўдзельнай вагі самастойнай работы студэнтаў, выкарыстанне прафесійнага, кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні, магчымасць выкарыстання сучасных інавацыйных тэхналогій. Паглыбленыя гістарычныя веды дапамогуць развіць і замацаваць у студэнцкай моладзі ідэю ўзвышэння асобы ў грамадстве, прызнання чалавека вышэйшай каштоўнасцю грамадскага жыцця, сфарміраваць сучасны светапогляд.

Грамадска-палітычная думка Беларусі – гэта адносіны розных груп людзей, пэўных асоб да падзей і фактаў сацыяльнага жыцця, стан масавай свядомасці, які адлюстроўвае погляды грамадства або яго часткі на з’явы і працэсы сацыяльна-палітычнай і сацыяльна-культурнай рэчаіснасці, дзейнасць пэўных асоб, груповак, арганізацый. Можа выступаць у ацэначных, аналітычных і іншых меркаваннях.

Грамадска-палітычная думка Беларусі фарміравалася на працягу стагоддзяў. У аснове любога палітычнага, эканамічнага, сацыяльнага факта закладзена тая ці іншая ідэя, якая доўга блукала ў асобных галовах, дабіваючыся агульнага прызнання, і стала кіраўніком палітыкі, заканадаўства, грамадскай дзейнасці. Яна рэгулявала паводзіны асоб, розных груп, суполак, сацыяльных інстытутаў у грамадстве, выпрацоўвала пэўныя нормы грамадзянскага жыцця, выяўлення народнага характару, яго менталітэту.

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Тэма 1. Перыядызацыя гісторыі Беларусі. Метадалогія нацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі. Крыніцы па гісторыі беларускай грамадскай думкі

1. Агульная характарыстыка навуковай дысцыпліны.
2. Метадалагічныя асновы і прынцыпы вывучэння курса

Ключавыя паняцці: гісторыя, перыядызацыя

Гісторыя (грэч. historia – апавяданне аб мінулых падзеях, аб тым, што пазнана, даследавана) ці гістарычная навука – навука аб заканамернасцях разгортвання ў прасторы і часе сусветна-гістарычнага працэсу як раўнадзейных унутрыструктурных і міжструктурных узаемадзеянняў этнапалітычных супольнасцей, якія з’яўляюцца носбітамі своеасаблівасці гэтага развіцця.

Унутраная аснова гістарычнай навукі – гэта збіранне фактаў, іх сістэматызацыя і разгляд у сувязі аднаго з другім. Але гісторыкі пазбаўлены магчымасці эксперыментальна паўтарыць мінулае, і вымушаны весці даследаванне ва ўмовах, калі маса абставін зацямяе сутнасць вывучаемых з’яў.

Аб’ект гісторычнага аналізу – уся сукупнасць з’яў грамадскага жыцця на працягу ўсёй гісторыі грамадства, гэта эканамічныя, сацыяльныя, культурныя мадэлі ці тыпы, у якія арганізуецца дзейнасць людзей, механізмы функцыянавання, узаемадзеяння і ўзаемаўздзеяння гэтых сістэм. Гістарычная навука ў параўнанні з іншымі грамадска-гуманітарнымі навукімі выступае як навука комплексная, інтэгральная.

Назапашванне гістарычных ведаў пачалося ў глыбокай старажытнасці і вялося шляхам вусных перасказаў. Пісьмовыя помнікі з’явіліся толькі на мяжы 4-3 тысячагоддзяў да н.э. Значны ўклад у выпрацоўку гістарычных уяўленняў зрабілі антычныя гісторыкі, менавіта з іх пачынаецца сучасная гістарыяграфія. Станаўленне гісторыі як навукі завяршылася ў канцы XIX стагоддзя і было звязана з імёнамі К.Сен-Сімона, А.Цьеры, г.В.Ф.Гегеля, К.Маркса і інш.

Гісторыя Беларусі – навука маладая. Станаўленне гістарычных ведаў на Беларусі на ўзроўні навуковага асэнсавання адбылося ў XIX ст. Станаўленне гісторыі Беларусі звязана ў першую чаргу з імёнамі прафесараў Віленскага ўніверсітэта М.К.Баброўскага, І.М.Даніловіча, а так сама іншых навукоўцаў – Я.П. і К.П. Тышкевічаў, А.К.Кіркора, А.П.Сапунова, М.В.Доўнар-Запольскага. У 1930-1980-я гады ў савецкай гістарычнай навуцы панавалі дагматычны марксізм-ленінізм, што прывяло да палітызаванасці гісторыі. Пераважае месца ў навуковых распрацоўках і выкладанні мела гісторыя ўсёй савецкай дзяржавы – СССР. З набыццём Беларусью незалежнасці вырасла цікавасць менавіта да нацыянальнай гісторыі. А ў апошні час развіццё ведаў па гісторыі Беларусі дазволілі пазбегнуць празмерна рэзкіх і

канфрантацыйных ацэнак тых ці іншых гістарычных падзей, якія панавалі як у савецкія часы, так і ў пачатку 90-х гадоў.

Гісторыя як навука выконвае цэлы шэраг **функцый**, сярод іх можна вылучыць прагматычную, цэнасную, культурную, фундаментальную і светапоглядную.

Прагматычная функцыя ўключае ў сябе акумуляцыю, прапаганду і практычную перадачу вопыту гістарычнага развіцця. Крытычнае ўспрыманне мінулага вопыту дапамагае даследчыку зразумець і асэнсаваць, якія матэрыяльныя і маральна-этычныя нормы мінулага перайшлі ў сучаснае, у якіх выпадках страчаная сувязь павінна быць адноўлена і ад якіх элементаў грамадскіх адносін трэба адмовіцца. Дадзеная функцыя дазваляе даследаваць розныя, іншы раз і супрацьлеглыя шляхі развіцця грамадства ў перспектыве.

Каштоўная функцыя заключаецца ў аналізе і тэарэтычным абагульненні фактаў з улікам маральнай ацэнкі мэт, шляхоў, сродкаў і вынікаў грамадскага развіцця з боку даследчыка. З дапамогай гэтай функцыі ў чалавека фарміруюцца грамадзянскія якасці, ён можа ўбачыць хібы грамадства, суаднесці класавыя і сацыяльныя інтарэсы з агульначалавечымі.

Культурная функцыя вызначаецца сацыяльнай памяццю. Гэта дазваляе зберагчы пераемнасць у гістарычным працэсе. Назапашванне ў сацыяльнай памяці гістарычных ведаў робіць агульным здабыткам метады і інструменты грамадскага развіцця, знаёміць з альтэрнатыўнымі формамі і мадэлямі грамадскага ладу. Менавіта на гістарычнай непісьменнасці шырокага кола людзей заўсёды спекулявалі прыхільнікі догмаў аб грамадстве.

Фундаментальная функцыя ўключае ў сябе акумуляцыю, аналіз і першасную тэарэтычную апрацоўку шматбаковай гістарычнай інфармацыі. Новыя гістарычныя веды спрыяюць навуковаму абгрунтаванню новых і канструктыўнай крытыцы існуючых гістарычных тэорый.

Светапоглядная функцыя. Сутнасць гэтай функцыі ў тым, што гісторыя ў спалучэнні з гістарычнымі тэорыямі ўяўляе сабой філасофію гістарычнага развіцця, а на аснове гістарычных ведаў фарміруецца логіка і стыль мыслення канкрэтнай асобы.

Як педагагічная дысцыпліна, гісторыя выконвае наступныя функцыі:

- на канкрэтных прыкладах дапамагае засвоіць эканамічную, палітычную, сацыялагічную і інш. тэрміналогію;
- фарміруе гістарычнае мысленне, дае яму рэалізм і маштабнасць.

Фармацыйная і цывілізацыйная тэорыі развіцця грамадства.

У XIX ст. Карл Маркс распрацаваў **фармацыйную** тэорыю развіцця грамадства на падставе якой была складзена адпаведная перыядызацыя. Былі вылучаны тры фармацыі – пярвічная (архаічная); другасная (эканамічная); трацічная (камуністычная). У падмурак гэтага падзелу на фармацыі быў пакладзены прынцып панавання асноўнага спосабу вытворчасці ці тыпу маёмасці. Так, да другаснай фармацыі даследчык вылучаў азіяцкі, антычны,

феадальны і сучасны спосабы вытворчасці. Гэтая канцэпцыя, дапрацаваная У. Леніным і І. Сталіным, была пануючай у гістарычнай навуцы СССР.

У наш час папулярнасць набыла **цывілізацыйная канцэпцыя развіцця грамадства**, пачатак якой пакладзены ў XIX ст. А. Тойнбі, І. Данілеўскім, О. Шпенглерам. Цывілізацыя – гэта «ўстойлівы, самаўзнаўляльны тып сацыяльнай арганізацыі аднаго ці некалькіх грамадстваў, калі яны звязаны прыкладна аднолькавымі палітычнымі, эканамічнымі, сямейнымі, псіхалагічнымі і прававымі традыцыямі, якія могуць перадавацца ад адных этнасаў да другіх, што з’явіліся на гістарычнай арэне пазней». Згодна з цывілізацыйнай канцэпцыяй існавалі на працягу гісторыі лакальныя цывілізацыі (яны ахоплівалі кароткія гістарычныя цыклы) і сусветныя цывілізацыі (ахоплівалі больш працяглыя гістарычныя цыклы). Гэтыя цывілізацыі аб’ядноўваюць шэраг краін і тэрыторый, яны маюць свае спецыфічныя асаблівасці развіцця, але, змяняючы адна адну, яны захоўвалі паслядоўнасць і пераемнасць развіцця тэрыторый. Гісторыя такім чынам падаецца як адзіная плынь.

Гісторыя Беларусі вывучаецца на падставе розных перыядызацый. Выкарыстоўваюць **еўропацэнтрывіскую, простую і ўніверсальную перыядызацыю**. Згодна з ёй, гісторыя Беларусі падзяляецца на наступныя **перыяды**:

- старажытны (100 тыс. г. да н.э. – V ст. н.э.);
- сярэднія вякі (VI ст. н.э. – XV ст. н.э.);
- новы час (XVI ст. – пачатак XX ст.);
- навейшы час (з 1914 г. па сённяшні дзень).

Існуе так сама **дзяржаўніцкі** падыход да перыядызацыі, які аформіўся ў пачатку XX стагоддзя ў працах В.Ластоўскага і Ё.Ігнатоўскага. Вылучаліся перыяды беларускай гісторыі – полацкі, літоўска-беларускі, польскі, расійскі і савецкі. А ў сярэдзіне XX стагоддзя зацвердзілася **фармацыйная** канцэпцыя перыядызацыі, заснаваная на прынцыпах гістарычнага матэрыялізму. Нацыянальныя адметнасці і каштоўнасці рэгіёну гэты падыход не цікавіў.

Перыядызацыя сусветнай і айчыннай гісторыі.

Гістарычная перыядызацыя – гэта форма колькаснага і якаснага абазначэння гістарычнага развіцця. Перыядызацыі існуюць **лінейныя** (падзел гісторыі на раўназначныя паслядоўна наступваючымі ступені) і **іерархічныя** (калі вялікія ступені гісторыі падзяляюцца на меншыя, напрыклад – сярэднявечча на ранняе і поздняе). Так сама існуюць і **спецыяльныя перыядызацыі** – напрыклад – археалагічная. Аснову любой перыядызацыі складваюць крытэрыі. Крытэрыі могуць быць сацыяльна-эканамічныя, духоўныя, палітычныя і інш. Канчатковае пытанне перыядызацыі гістарычнага развіцця грамадства не вырашана і ў наш час. Існуе некалькі розных канцэпцый перыядызацыі, у падмурак кожнай з якіх пакладзены свой прынцып.

Найбольш ранняя перыядызацыя – гэта так званая **канцэпцыя “трох ступеняў”**. Распрацавана яна была яшчэ ў старажытныя часы грэчаскімі

навукоўцамі. Згодна з іх меркаваннямі, чалавецтва ў сваім развіцці прайшло тры стадыі. Першая стадыя – “залаты век” – характаравалася прысваеннем гатовых дароў прыроды. Другая стадыя – дзікасць – была звязана са з’яўленнем і распаўсюджваннем такіх форм гаспадарання, як паляванне і жывёлагадоўля. Трэцяя стадыя – цывілізацыя – характаравалася высокім узроўнем развіцця земляробства і грамадскага жыцця. Пераход ад адной ступені да другой праходзіў паступова. Гэта перыядызацыя з некаторымі змяненнямі і дапрацоўкамі была галоўнай да сярэдзіны XIX стагоддзя.

Першую спробу ўсеагульнай перыядызацыі зрабілі еўрапейскія гуманісты XIV-XVI стагоддзяў, якія эпоху Адраджэння назвалі Новым часам у параўнанні з папярэднім перыядам гісторыі. У канцы XVII стагоддзя канчаткова склалася класічная трохчасткавая схема гісторыі: “Старажытны свет – Сярэднія вякі – Новы час”. Зараз гэтая перыядызацыя дапоўнена перыядам “Найноўшы час”.

Тэма 2. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытна-беларускіх землях XI – XIII стст. Палітычны змест старажытнарускіх летапісаў. Палітычная думка XIV - XV стст. Сярэднявечныя ерасі. Палітычныя ідэі беларуска-літоўскіх летапісаў (XIV - XV стст.)

План лекцыі:

1. Царкоўна-палітычная ідэалогія Кіеўскай Русі.
2. Грамадска - палітычныя погляды Еуфрасіні Полацкай.
3. Грамадска - палітычныя погляды Кірылы Тураўскага.
4. Грамадска - палітычныя погляды Клімента Смаляціча.

Ключавыя паняцці: Кіеўская русь, летапісь, «Аповесць мінулых гадоў», духоўная спадчына

Каб выхоўваць глыбокую павагу да аўтарытэта імператарскай улады, Візантыя ўвела ў сусветную палітычную практыку звычай, які захавалася ў яе да нашых дзён -упрыгожваць дзяржаўныя ўстановы партрэтамі галавы дзяржавы. Вобразы і выявы імператара віселі ў дзяржаўных установах, царквах, знаходзіліся на ваенных штандарах, манетах, галаўных уборах візантыйскіх чыноўнікаў і г.д. Імператар быў усюдышны, яго ўлада ахоплівала ўсю імперыю. Такім чынам, Візантыя з’яўлялася першай дзяржаўнай сярэднявечнай Еўропы, якая ў поўную меру ацаніла і выкарыстала палітычны змест і палітычныя функцыі хрысціянскай рэлігіі. Следам за Візантыяй гэта пачала выкарыстоўваць і Кіеўская русь, дзе з канца X ст. хрысціянства стала дзяржаўнай рэлігіяй.

У 1037 годзе мітраполія «на Кіеўскую русь» увайшла у юрысдыкцыю Канстанцінопальскай патрыярхіі. Епіскапскія кафедры былі створаны ў Белградзе , Уладзіміре - Валынскім , Чарнігаве, Растове. Да заваевы Русі мангола - татарамі існавала 16 епіскапій .Пры Яраславе Мудрым на Русі былі

узведзены велічныя праваслаўныя саборы Сафії « Кіеў - 1037, Ноўгарад 1045, Полацк - сярэдзіна XI ст.

Праваслаўная царква прынесла на Русь з праваслаўнай Візантыі ідэю вялікага князя, як Богам пастаўленнага ўладыкі, правіцеля і вярхоўнага суддзі падуласных народаў; царква умацавала адзінства народнай самасвядомасці, злучыўшы народы адзінствам веры; яна перанесла на Русь дзяржаўныя чыны і законы візантыйскага царства, перасадзіўшы і выгадаваўшы на рускай зямлі ідэю візантыйскага адзінаўладдзя.

Побач з ідэяй боскага паходжання ўлады распасюджвалася ідэя богападобнасці яе зямных посьбітаў, іх абогатварэння. Праводзілася ідэя павагі да улады.

З гэтых ідэй рабіліся наступныя высновы. Па-першае, калі ўлада даруецца богам, то дабіваецца яе пшбунымі сродкамі забаронена, нельга. Па-другое, богаўстанаўленасцю ўлады прадвызначаецца і яе якасць. Добрыя уладары пасылаюцца Богам як ўзнагарода дабрачынным людзям, дрэнныя ж прадвызначаюцца небам у якасці пакарання за грахі людзей.

Ідэя адказнасці свецкай улады перад богам. У прадмове да «Рускай Праўды» гаворыцца: «Давый бо вам власть Бог нстяжет скоро вашн дела н помыслы нспытает».

З канца X ст. на ўсходнеславянскіх землях пачаў складацца саюз княскай і царкоўнай улады. У гэтым саюзе прымат належаў да княскай улады, перш за ўсе таму, што праваслаўная царква знаходзілася ў эканамічнай залежнасці ад князеў і княская ўлада часам не саромелася паказваць гэтага. Яна спрабавала трактаваць свяшчэннаслужыцеляў як сваіх слуг. Адсюль пазбаўленне непажаданых епіскапаў кафедр і г. д. Аднак аўтарытэт і ўплывы праваслаўнай царквы ш Кіеўскай Русі былі вялікімі і яна адыграла значную ролю ва ўмацаванні вялікакняскай улады, старажытнарускай дзяржаўнасці.

Нарадзілася ў пачатку XII стагоддзя (каля 1106-1173). Юная княжна пераступіла парог манастыра не толькі для таго, каб цалкам праводзіць жыццё ў малітвах і пастах, але і каб прысвяціць сябе навуковай і асвёцсан працы, каб дасканалы авалодаць тагачаснай нніжнай мудрасцю і перадаць гэтую мудрасць іншым людзям. Гэты занятак захапляў яе з дзяцінства і манастыр у той час быў адзіным сродкам для рэалізацыі падобнай жыццёвай мэты.

Набыўшы шляхам самаадукацыі вялікую і шматбаковую эрудыцыю ў галіне рэлігійнай і маральна-філасофскай літаратуры, Еўфрасіння Полацкая бярэцца за перапісанне царкоўных кніг - рамяство якое патрабавала грунтоўнай навуковай падрыхтоўкі, цяплення, мастацкіх здольнасцей. Гэтыя кнігі паклалі пачатак манастырскім бібліятэкам Полацкага княства, што пачалі тады фармавацца.

Займалася яна таксама перакладамі рэлігійнай і маральна-філасофскай літаратуры з грэчаскай на царкоўнаславянскую мову.

З імем полацкай асветніцы звязана таксама будаўніцтва вучылішчаў і школ на беларускай зямлі, шырокая адукацыя народа, навучанне простых

людзей грамаце. Мінавіта ад яе пачынаецца вытокі гісторыі педагагічнай думкі (дыдактыкі) і педагагічнай практыкі на Беларусі. Стварыўшы недалёка ад Полацка ў весцы Сяльцо жаночы манастыр, яна не толькі выказала, але паспрабавала на практыцы ідэю ўсеагульнага навучэння жанчын, што ў тыя часы было надзвычай рэдкай, амаль невядомай з'явай.

На схіле гадоў Еўфрасіння вырашыла здзейсніць паломніцтва ў Канстанцінопаль і Іерусалім. У час знаходжання ў Іерусаліме вясной 1173 года яна занядушала і памерла. Пасля смерці яе святасць прызнані як праваслаўная, так і каталіцкая цэрквы (дзень памяці святой Еўфрасінні 23 мая).

Еўфрасіння пісала і ўласныя творы. Гэта былі перш за ўсе малітвы і павучэнні рэлігійна-маральнага зместу. На жаль, творы Еўфрасінні Полацкай да нас не дашлі і адзінай крыніцай для вывучэння яе грамадска-палітычных поглядаў з'яўляецца «Жыццё»напісанае невядомым аўтарам у Полацку ў канцы XII-пачатку XIII ст. Яно дайшло да нас у спісе XIV ст. На працягу XIX-XX стагоддзяў «Жыццё» неаднаразова перавыдавалася.

Яна заклала фундамент сучаснай беларускай нацыянальнай культуры, указала на важную ролю асветы ў жыцці народа і падала выключны прыклад бескарыснага служэння народу на гэтай ніве. Такім чынам, яе дзейнасць і погляды былі накіраваны перш за ўсё на дасягненне духоўнай дасканаласці людзей. Разам з тым, Еўфрасіння Полацкая своечасова адгукалася на актуальныя праблемы грамадскага, палітычнага і царкоўнага жыцця таго часу.

Еўфрасіння была прыхільніцай увядзення хрысціянскіх прынцыпаў у дзяржаўнае жыццё. Яна выказвалася за змякчэнне жорсткасцяў княжацкага заканадаўства, за пашырэнне сацыяльных функцый дзяржавы. У прыватнасці, яна падтрымлівала ўвядзенне ў Кіеўскай Русі (дарэчы, упершыню ў хрысціянскім свеце) дзяржаўнай дапамогі бедным, хворым, старым людзям. Яна сама актыўна займалася дабрачыннасцю.

Падтрымлівала яна і агульнаадукацыйную, культурна-выхаваўчую функцыю дзяржавы, вылучыўшы ідэю пашырэння, дэмакратызацыі адукацыі, стварэння значнай сеткі школ і бібліятэк.

У Еўфрасіння Полацкая - прыхільніца хрысціянскай ідэі міру-«словам божым», як мячом двухбаковаострым, прымірала варагаваўшыя бакі. Адкуль можна меркаваць, што яна, ў дадатак да ўсяго, была неблагім дыпламатам і палітычным прамоўцам.

Да ліку буйнейшых прадстаўнікоў палітычнай думкі XII стагоддзя адносіцца і Кірыла Тураўскі (каля 1130-1182) -выдатны пісьменнік, праведнік, царкоўна-палітычны дзеяч. Нарадзіўся ён у сталіцы Тураўскага княства - Тураве, у сям'і заможных гараджан. Атрымаў грунтоўную на той час адукацыю. Рана пастрыгся ў манахі, стаў пустэльнікам (г. зн. жыў самотна ў келлі, дакладней у вежы мясцовага кляштару). У час пустэльніцтва актыўна займаўся літаратурнай працай, стварыў шэраг значных твораў («многа божественная пісанія ізложі»). Дзякуючы ўсебаковай адукацыі, вялікаму таленту прамоўцы,прыкладным паводзінам, ён набыў вялікі

аўтарытэт у родным горадзе. Князь і гараджане ўпрасілі Кірылу заняць епіскапскую кафедру ў Тураве, на якой ён заставаўся амаль да канца сваіх дзён.

Да нас дайшла значная частка творчай спадчыны Кірылы Тураўскага. Гэта - 8 слоў-пропавядзей, некалькі аповесцей-прытчаў, два каноны, каля 30 малітваў.

Кірыла Тураўскі не толькі рупліва клапаціўся пра духоўны ўзровень і маральную дасканаласць сваіх зямлякоў-суайчыннікаў, безупынна выкрываючы іх заганы (падман, ілжывасць, абжорства, дармаедства, гвалтоўніцтва і г.д.), але горача адклікаўся на значныя падзеі ў грамадскім, палітычным і царкоўным жыцці. Характэрным прыкладам гэтага з'яўляецца яго аповесць-прытча пад падвойнай назвай «Прытча пра чалавечую душу і цела», альбо «Прытча пра сляпога і кульгавага», накіраваная супраць негатыўных з'яў жыцця Кіеўскай Русі. Яго творы пісаліся з нагоды розных рэлігійных свят і прызначаліся для казання ў царквы ва ўрачыстых абставінах. Яны ўздейнічалі на слухачоў і мелі шырокі рэзананс. У 1596г. Вільні выйшаў першы друкаваны збор твораў Кірылы Тураўскага.

У серэдзіне XII ст. вялікім аўтарытэтам сярод ўсходніх славян карысталіся творы вядомага царкоўна-палітычнага дзеяча, мысліцеля і асветніка Клімента Смаляціча. Вестак пра яго жыццё захавалася вельмі мала. Вядома, што ён нарадзіўся ў Смаленску ў першай палове XII ст. Вучыўся ў Канстанцінопалі. Потым стаў манахам Зарубскага кляштару, які знаходзіўся недалёка ад Кіева. У 1147 годзе кіеўскі князь Ізяслаў Мсціславіч узвёў Клімента Смаляціча ў сан кіеўскага мітрапаліта без благаслаўлення канстанцінопальскага патрыярха.

Клімент Смаляціч быў прыхільнікам незалежнасці Старажытнарускай дзяржавы і царквы ад Візантыі. Нам вядомы змест толькі аднаго яго невялікага твора «Пасланне к Фоме прэсвітеру» (Прэсвітарамі ў тыя часы ў праваслаўнай царкве звычайна называлі свяшчэннікаў).

Твор гэты цікавы тым, што перадае нам узровень адукацыі інтэлігенцыі Кіеўскай Русі, паказвае ўплыў на яе светапогляд ідэй антычных мысліцеляў. Ён сведчыць аб цікавасці нашых далекіх продкаў да палітычнай думкі антычнасці, да тлумачэння антычнымі філосафамі такіх паняццяў, як дзяржава, права, палітыка, заканадаўства.

У гэты перыяд на усходнеславянскіх землях выпрацоўваюцца ідэй незалежнасці Старажытнарускай дзяржавы і царквы ад Візантыі, пры захаванні вернасці праваслаўю. Асабліва яркае адлюстраванне ідэй самастойнасці і суверэннасці Кіеўскай Русі знаходзіць у старажытнарускіх летапісах і, перш за ўсё, у выдатным летапісным зводзе «**Аповесць мінулых гадоў**»

Па меркаванню большасць даследчыкаў, гэта выдатны помнік старажытнарускага летапісання быў створаны ў пачатку XII ст. манахам Кіева-Пячорскага кляштару - Нестарам. У першапачатковым выглядзе праца Нестара не захавалася. Яна дайшла да нас дзякуючы шматлікім рэдакцыям і

рукапісным спісам. Сярод іх найбольш старажытныя, блізкія да аўтарскага арыгінала Лаўрэнцьеўскі (1377), Іпацьеўскі (XV ст.) і Радзівілаўскі (XV).

Выкладзеная ў «Аповесці мінулых гадоў», вырашала адразу некалькі палітычных праблем і, перш за ўсе, абгрунтавала **ідэю незалежнасці Старажытнарускай дзяржавы ад Візантыйскай імперыі**. Яна залікавала таксама варагаваўшых усходнеславянскіх князеў, у сілу агульнасці іх генеалагічнага паходжання, да прымірэння.

У «Аповесці мінулых гадоў» захаваліся таксама каштоўныя звесткі пра Полацк і Полацкую зямлю, пра першых полацкіх князеў - Рагвалода і яго дачку Рагнеду, Брачыслава і яго сына Усяслава Чарадзея.

Развіцце феадалізму вяло да распаду Старажытнарускай дзяржавы на асобныя, часта варагаваўшыя паміж сабой княства.

Заклік да яднання ўсходнеславянскіх князеў, да барацьбы за незалежнасць Старажытнарускай дзяржавы знайшлі яркае адлюстраванне ў «Слове пра паход Ігаравы» «Слова о полке Ігореве») - выдатным помніку старажытнарускага эпоху Кіеўскай Русі.

Ён створаны невядомым аўтарам у канцы XII ст. адразу пасля няўдалага паходу Ноўгарад-Северскага князя Ігара Святаславіча на полаўцаў у 1185 годзе. Паход, які скончыўся паражэннем і паланеннем князя полаўцамі, паслужыў аўтару падставай для цяжкага роздуму над лесам Старажытнарускай дзяржавы. Прычына сацыяльна-палітычных няўдач аўтар справядліва бачыць у феадальнай раздробленасці Кіеўскай Русі, у княскіх міжусобіцах, у адсутнасці згоды і адзінства паміж князямі, у няспынных нападках знешніх ворагаў. Асуджаючы своекарыстліваю палітыку князеў, аўтар заклікае іх спыніць сваркі, служыць справе ўмацавання і абароны ўсходнеславянскіх зямель, аднаўленню палітычнага аўтарытэту Кіева, заклікае князеў да згоды.

Такім чынам, галоўная ідэя «Слова пра паход Ігаравы» - **заклік старажытнарускіх князеў да яднання**. Яна мела вялікае значэнне для абуджэння ў самасвядомасці насельніцтва Кіеўскай Русі ідэі ўсходнеславянскага адзінства.

Аднак заклік «Слова» да адзінства, як гэта часта бывае, не быў пачуты сучаснікамі («няма прарока ў сваёй айчыне») і Кіеўская Русь скончыла свае гістарычнае існаванне.

Значэнне духоўнай спадчыны асветнікаў эпохі Кіеўскай Русі.

Еўфрасіня Полацкая, Клімент Смаляціч, Кірыла Тураўскі - гэта не толькі шырока адукаваныя людзі, асветнікі - падзвіжнікі (ці, як пазней казаў Францішак Скарына - «мілоснікі навукі»), якія вышэй за ўсе цэняць кнігі і сапраўдную вучонасць, але гэта таксама нашы першыя песняры, прапаведнікі, нашы першыя маральныя філосафы, палітычныя мысліцелі. Ад іх - Еўфрасіня Полацкая, Клімента Смаляціча, Кірылы Тураўскага

Пачынаюцца нашы традыцыі нацыянальнага мыслення, нацыянальнай этычнай і палітычнай думкі, якія ідуць да Францішка Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага,

Сымона Полацкага і, праз Кастуся Каліноўскага, Фрацішіка Багушэвіча, Адама Гурыновіча, Івана Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага, Адама Станкевіча і іншых вялікіх сыноў беларускай зямлі, працягваюцца да нашых дзён.

Мангола-татарскае нашэсце ў першай палове XIII ст. аслабіла ўсходнеславянскія княства і прывяло да паглыблення феадальнай раздробленасці і распаду “імперыі Рурыкавічаў”. У сваю чаргу ў гэты час на беларускіх і літоўскіх землях з’явіліся перадумовы для ўтварэння новай дзяржавы - Вялікага княства Літотоўскага. Яго фарміраванне праходзіла на працягу XII-XIV ст. Гістарычным ядром, вакол якога складвалася тэрыторыя новай дзяржавы, былі паўднева-усходнія землі Літвы і Заходняй Беларусі. Утварэнне ВКЛ прыспешвалася неабходнасцю барацьбы з агрэсіяй нямецкіх духоўна-рыцарскіх ордэнаў крыжаносцаў і мечаносцаў, якія ўсталяваліся на ўзбярэжжы Балтыйскага мора на пачатку XIII ст.

Галоўная заслуга ў аб’яднанні беларускіх і літоўскіх зямель і стварэнні новай дзяржавы належыць князям Міндоўгу (1230-1263), Гедыміну (1316-1341), Альгерду (1345-1377) і асабліва Вітаўту (1392-1430). У гады праўлення Вітаўта граніцы княства распасціраліся амаль ад узбярэжжа Балтыйскага да Чорнага мора. У ВКЛ уваходзілі Беларусь, Літва, Украіна, а таксама пагранічныя рускія землі (арлоўскія, калужскія, тульскія). Такім чынам, гэта была поліэтычная дзяржава. Яна ўяўляла сабой фэдэрацыю зямель, якія знаходзіліся на розных узроўнях сасяльна-эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця. Аснову дзяржавы складалі больш развітыя беларускія і ўкраінскія землі, на долю якіх прыходзілася 9/10 тэрыторыі княства. Сталіцай княства да 1323 года быў Навагрудак, а пазней Вільня.

ВКЛ з’яўлялася раннефеадальнай манархіяй. Вярхоўная ўладаналежала вялікаму князю - гаспадару. Яму былі падначалены князі і буйныя феодальныя паны, якія кіравалі асобнымі княствамі і землямі.

У 1468 годзе з’явіўся першы кодэкс крымінальнага і крымінальна-працэсуальнага права ВКЛ «Статут Казіміра» (Судзібнік 1468 г.), напісаны на беларускай мове.

XIV-XV ст. ст. у межах этнічнай тэрыторыі Беларусі пачалося фарміраванне беларускай народнасці. Адначасова фарміравалася беларуская культура, інтэгральнай часткай якой была беларуская мова дзяржаўная мова Вялікага княства Літотоўскага. На гэтай мове гаварылі пры двары гаспадара - вялікага князя, пісалася яго радаслоўная, вяліся справаводства і судаходства, дыпламатычная перапіска, выдаваліся дзяржаўныя акты, пісаліся граматы, соймавыя пастановы і г.д.

Стварэнне беларускай дзяржаўнасці дало значны імпульс развіццю палітычнай і прававой думкі Беларусі ў XIV-XV ст.ст.

Важным фактарам, які стымуляваў развіццё палітычнай думкі Беларусі і Літвы ў XIV-XV ст.ст. было прыняццё каталіцызму.

У 1385 годзе ў мэтах аб’яднання сіл для барацьбы з агрэсіяй нямецкіх рыцарскіх ордэнаў крыжаносцаў і мечаносцаў паміж ВКЛ і Польшай была

зключана дынастычная Крэўская унія (саюз). Згодна з дамовай, падпісанай 14 жніўня ў замку Крэва (цяпер Смаргонскі раён Гродзенскай вобласці), Ягайла ўступаў ў шлюб з польскай каралевай Ядзвігай і абвясчаўся польскім каралем. Разам з падданым ён абавязваўся прыняць каталізм і далучыць землі ВКЛ да Польшы. Такім чынам каталізм рабіўся дзяржаўнай рэлігіяй ВКЛ. У часы праўлення Яганлы распаўсюджванне каталіцызму набыло шырокі размах.

Масля Крэўскай уніі (1385) на землях ВКЛ разгарылі актыўную місіянерскую дзейнасць даволі шматлікія каталіцкія манаскія ордэны: дамініканцаў, францысканцаў, кармелітаў і інш. Пры падтрымцы дзяржавы і феодалаў пачалі будавацца касцелы і кляштары (манастыры), пры якіх ствараліся бібліятэкі і адкрываліся школы. Праграму навучання складалі «трывіўм» (граматыка, рыторыка, дыялектыка, пачаткі філасофіі) і «квадрывіўм» (арыфметыка, геаметрыя, астраномія, музыка).

З прыняццем капіталізму на беларускіх і літоўскіх землях пачынае распаўсюджвацца царкоўна-палітычная ідэалогія папства (альбо папацэзарызму), якая к таму часу набыла закончанае афармленне.

З другой паловы XI ст. суадносіны сіл паміж духоўнай і свецкай уладамі змяніліся на карысць рымска-каталіцкай царквы і папы накіравалі свае намаганні на ўсталяванне неабмежаванай улады як у царкоўных, так і ў свецкіх справах.

Ідэі вяршэнства папскай улады былі ясна сфармуляваны ў гады папства Рыгора VII (1073-1085). У прыватнасці, у пасланні, якое называлася «**Дыктат папы**» (1075) змяшчаліся галоўныя тэзісы дактрыны сярэдневяковага папства (папацэзарызму), у адпаведнасці з якімі свецкая ўлада павінна была падпарадкоўвацца царкоўнай (папскай). Толькі папа валодаў уладай благаслаўляць і каранавалі імператараў.

У выпадку непадпарадкавання прадстаўніка вярхоўнай свецкай улады царкоўнай (папе), апошні мог вызваліць веруючых любой каталіцкай дзяржавы ад прысягі свайму манарху і прызнаць за народамі права на непаслушэнства.

Згодна с прынцыпамі царкоўна-палітычнай ідэалогіі папацэзарызму намеснікамі бога на зямлі разглядаўся ўжо прадстаўнік не свецкай (як у цэзарапапізме), а царкоўнай улады. Такім чынам, паміж папацэзарызмам і цэзарапапізмам існавала істотная разніца і з'яўленне царкоўна-палітычнай ідэалогіі каталіцызму на беларускіх і літоўскіх землях не прайшло бяследна для палітыка прававой думкі ВКЛ.

Адначасова з прыняццем праваслаўя і каталіцызму — пачынае праяўляцца незадаволенасць часткі веруючых феадальным прыгнетам, панаваннем праваслаўнай і каталіцкай царквы ў грамадскім жыцці. Гэты сацыяльны пратэст знайшоў свае адлюстраванне ў ерэтычных ідэях і рухах на тэрыторыі Беларусі і Літвы.

Першым буйным ерэтычным рухам, які ахапіў ўсю Еўропу і дакаціўся да беларускіх зямель, была ерась багамілаў. Яна зарадзілася ў Балгарыі ў X стагоддзі. Сваю назву атрымала ад імя папа Багаміла - заснавальніка руху.

Багамілы адмаўлялі ўсходнехрысціянскую царкву, царкоўную іерархію, храмы, таінства і абрады, якія здзяйсняліся свяшчэнікі. Багацце яны лічылі стварэннем д'ябла, ліхой сілай, а феадальны строй д'ябальскім. Багамілы стварылі асобную ўласную арганізацыю, якая імкнулася адрадыць дэмакратычныя традыцыі раннехрысціянскіх абшчын.

У сярэднія вякі прыхільнікі богамільскіх ідэй з'явіліся і ў ВКЛ, перш за ўсе сярод сялян. Праўда богамільскі рух не атрымаў тут шырокага размаху, такога як у Балгарыі альбо іншых краінах. Тым не менш, ён пакінуў след у гісторыі грамадска-палітычнай думкі Беларусі. На жаль, гэтая праблема пакуль што недастаткова вывучана.

На пачатку XV стагоддзя больш шырокае распаўсюджванне атрымала ў ВКЛ ерэтычнае вучэнне прафесара Пражскага універсітэта, чэшскага гуманіста Яна Гуса (1371-1415). Ён выкрываў каталіцкае духавенства, асуджаў багацце каталіцкай царквы, выступаў супраць куплі і продажу царкоўных пасадак, прапаноўваў частковую секулярызацыю царкоўнай маемасці, патрабаваў рэфармавання царквы ў адпаведнасці з ідэаламі ранніх хрысціян, выказаўся таксама за нывпадпарадкаванне ўладам, калі яны не выконваюць «закона божага».

На пачатку XV стагоддзя абвастрыліся адносіны паміж ВКЛ і Маскоўскім княствам. Знешняя палітыка Вітаўта натыкнулася на процідзеянні Васіля I Дзмітравіча (1371-1425), старэйшага сына Дзмітрыя Данскога, вялікага князя маскоўскага з 1389 года, які працягваў працэс р'яднання старажытнарускіх зямель. У гэтым процістаянні кожны бок імкнуўся знайсці падтрымку ў асобе мітрапаліта. І таму кожны бок хацеў бачыць на мітрапаліцкім прастоле прыхільніка сваёй палітыкі. Зразумела, што барацьба за мітрапаліцкі прастол заняла ў той час значнае месца ў знешнепалітычнай дзейнасці абедзвух дзяржаў.

І мінавіта гама, калі ў 1406 годзе памер мітрапаліт Кіпрыян (1336-1406), з Вільні і Масквы амаль адначасова накіравалася ў Канстанцінопаль дзве дыпламатычныя місіі. Паслы Вітаўта ад імя вялікага князя літоўскага прасілі канстанцінопальскага патрыярха, каб на пасаду мітрапаліта быў вылучаны полацкі біскуп Феадосій. Паслы Васіля Дзмітравіча, жадаючы, выклікаць прыхільнасць патрыярха прызначыць мітрапаліта па старому звычаю - на свае патрыяршае жаданне. У верасні 1408 года кіеўскім мітрапалітам быў прызначаны грэк Фоцій (мітрапаліт з 1408 па 1431 год), які пачаў падтрымліваць палітыку Васіля I. Вітаўт пагадзіўся прызначыць Фоція мітрапалітам пры ўмове, што апошні будзе жыць у Кіеве (у той час у межах ВКЛ). Аднак Фоцій месцам свайго жыхарства абраў Маскву.

Тады Вітаўт вырашыў стварыць аўтакефальную (незалежную) праваслаўную царкву ВКЛ і паставіць на чале яе свайго мітрапаліта. Прыхільніка сваіх планаў ён знайшоў у асобе Рыгора Цамблака (1365-1419), балгарына, усебакова адукаванага чалавека, якога акупацыя яго радзімы туркамі ператварыла ў палітычнага выгнанніка. Пасля турэцкай агрэсіі ён жыў ў Візантыі, Сербіі, Малдавіі і нарэшце знайшоў сабе прытулак у ВКЛ. Тут ён набыў значную вядомасць як вучоны і царкоўны аратар. Мінавіта яго

кандыдатура здалася Вітаўту найбольш прыдатнай на пасаду літоўскага мітрапаліта. 15 лістапада 1415 года на саборы праваслаўных біскупаў у Наваірудку Рыгор Цаблак быў ўведзены ў сан мітрапаліта без згоды канстанцінопальскага патрыярха. Гэта быў смелы акт з боку Р.Цамблака. Імя яго было аддана праклену як канстанцінопальскім патрыярхам, так і мітрапалітам Фоціем, які знаходзіўся у Маскве. Але Р. Цаблак пайшоў на гэта, таму што цалкам падтрымліваў палітычныя планы Вітаўта, яго імкненне да ператварэння ВКЛ у дзяржаву, якая зыходзілася б у поўнай незалежнасці ад Польшчы. Р.Цамблак марыў стварэнні ў гэтай дзяржаве моцнай і аўтарытэтай праваслаўнай царквы, прызнанні праваслаўя дзяржаўнай рэлігіяй ВКЛ і нават марыў аб пераходзе Вітаўта ў праваслаўе. Апрача таго, ён звязваў з Вітаўтам надзею на актывізацыю вызваленчай барацьбы славянскіх народаў з татара-мангольскай і турэцкай няволяй.

Р.Цамблак пакінуў багатую духоўную спадчыну (звыш 40 твораў). Яны часта перапісваліся і шырока распаўсюджваліся на землях усходніх славян, карысталіся сярод іх жыхароў вялікай павагай. І паказальна, што ў XV і XVI стагоддзях творы Р.Цамблака ўносіліся ў зборнікі царкоўных павучэнняў побач з творамі ўсходніх айцоў царквы.

За час знаходжання ў ВКЛ (у тым ліку і на пасадзе мітрапаліта) Р.Цамблак напісаў каля дзесяці твораў, сярод якіх шэраг царкоўных пропаведзяў («На ўшэсце», «На ўспенне», «На адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля», «На ўздвіжанне крыжа»), а таксама некалькі слоў-«Іахвальнае слова патрыярху Яўфімію», «Надмагільнае слова мітрапаліту Кіпрыяну» і іншыя, у якіх знайшлі адлюстраванне зладзенныя грамадска-палітычныя праблемы таго часу.

Папрыклад, у **«Іахвальным слове патрыярху Яўфімію»**, прысвечаным свайму духоўнаму настаўніку балгарскаму патрыярху Яўфімію Тырнаўскаму (1327-1401), які можна загінуў у турэцкай няволі, аўтар звяртаецца да аналізу нацыянальнай трагедыі балгарскага народа заваяванню Балгарыі туркамі, пазбаўленню балгар дзяржаўнай незалежнасці. (Заўважым, Тырнаўскае царства радзіма Р.Цамблака, было заваявана туркамі ў канцы XIV ст. (1393), а ў наступным годзе быў зняволены туркамі Яўфімій Тырнаўскі). У «Слове» аўтар заклікае да барацьбы з турэцкай няволяй, якая прынесла на балгарскую зямлю велізарнае гора і пакуты. Р.Цамблак абгрунтоўвае ў «Слове» ідэю славянскага адзінства, выказвае надзею на лепшае будучае славян. «Словгі» мела значэнне не толькі для балгар. Яно актывізавала барацьбу ўсходніх славян з татара-мангольскай няволяй.

Важнымі крыніцамі, у якіх знайшлі адлюстраванне актуальныя грамадска-палітычныя ідэі XIV-XV стагоддзяў, з'яўляюцца беларуска-літоўскія летапісы і хронікі.

Першым, найбольш значным помнікам беларускага летапісання лічыцца «Летапіс вялікіх князеў літоўскіх».

Ён напісаны невядомым аўтарам на старабеларускай мове ў канцы XIV - пачатку XV стагоддзя. Яго адкрыў і ўпершыню надрукаваў у 1823 годзе прафесар Віленскага ўніверсітэта Ігнат Даніловіч. Потым летапіс двойчы

перавыдаваўся ў «Поўным зборы рускіх летапісаў» (у 1907 годзе, Т.17, ў 1980 годзе, Т.35). В перакладзе на сучасную беларускую мову (пераклад зрабіў вядомы даследчык старажытнай беларускай культуры Вячаслаў Чамярыцкі) твор надрукаваны ў часопісе « Спадчына» (1991, №1-5), а таксама ў кнізе «Беларускія летапісы і хронікі» (Мн.,1997). Менавіта гэтымі апошнімі публікацыямі неабходна карыстацца пры вывучэнні грамадска-палітычных ідэй гэтай крыніцы.

«Летапіс вялікіх князеў літоўскіх» можна разглядаць як першую спробу палітычнай гісторыі ВКЛ. У ім апісваюцца сапраўдныя гістарычныя падзеі XIV пачатку XV стагоддзя, пачынаючы ад смерці Гедыміна (1341).

У першай частцы «Летапісаў» адлюстравана барацьба за палітычную ўладу паміж нашчадкамі Гедыміна Ягайлам, унукам Гедыміна, якія пасля смерці свайго бацькі Альгерда ў 1377 годзе стаў вялікім князем літоўскім і яго дзядзькам Кейстутам, які на вялікакняжацкім троне свайго сына Вітаўта. Мінавіта паміж Ягайлам і Кейстутам у канцы XVI стагоддзя разгарэлася жорсткая, бязлітасная, поўная сапраўднага драматызму барацьба за вялікакняжацкі прастол. Каб узяць верх над сваім магутным і небяспечным сапернікам Ягайла ўступіў ў змову з крыжакамі і запрасіў да дапамогі.

У другой частцы «Летапісу» апісваецца палітычны дзейнасць Вітаўта, пасля таго як Ягайла, ажаніўшыся з Ядвігай, стаў польскім каралем і вымушаны быў перадаць вярхоўную ўладу ў ВКЛ Вітаўту. Летапісец апісвае паходы Вітаўта на Віцебск, Смаленск, Украіну, пазбаўленне ўлады непакорлівых мясцовых удзельных князеў, далучэнні да княства ўскраінных беларускіх і ўкраінскіх зямель, умацаванне палітычнага адзінства дзяржавы. Аўтар «Летапісу» усхваляе барацьбу Вітаўта за аб'яднанне ўсходнеславянскіх зямель у адзінай дзяржаве, яго эфектыўную цэнтралізатарскую палітыку.

Помнікам грамадска-палітычнай думкі Беларусі першай паловы XV стагоддзя з'яўляецца «Беларуска-літоўскі летапіс 1446 года». Помнік створаны каля 1430 года на падставе старажытна-рускіх і беларускіх гістарычных крыніц.

Найбольш значным помнікам агульнадзяржаўнага беларука літоўскага летапісання, а таксама грамадска-палітычнай думкі Сярэднявечча Беларусі і Літвы з'яўляецца «Хроніка Быхаўца». Назву атрымала ад прозвішча свайго ўладальніка-ваўкавыскага памешчыка Аляксандра Быхаўца, у бібліятэцы якога была знойдзена на пачатку XIX стагоддзя. Напісана на беларускай мове лацінкай. Упершыню надрукавана ў 1846 годзе вядомым гісторыкам Т.Нарбутам.

«Хроніка Быхаўца» прысвечана палітычнай гісторыі ВКЛ ад легендарных часоў да пачатку XVI стагоддзя (заканчваецца апісаннем падзей 1506 года). Найбольш падрабязна пададзены падзеі з гісторыі дзяржаўнага жыцця ВКЛ перыяду княжы Вітаўта (1392-1430), а таксама наследнікаў Ягайлы -- яго сына Казіміра Ягелончыка (вялікі князь літоўскі з 1440 па 1492 год), а таксама яго ўнука Аляксандра Казіміравіча (1492-1501).

Галоўную ролю ў гісторыі ВКЛ аўтар хронікі адводзіць вялікім князем літоўскім (Міндоўгу, Войшалку, Вітаўту і г.д.) як носбітам вялікакняжацкай

улады, творцам унутранай і знешняй палітыкі накіраванай на стварэнне магутнай і незалежнай дзяржавы.

Разам з тым, храніст імкнецца паказаць і веліч палітычных дзеянняў непасрэдных удзельнікаў падзей-беларускага і літоўскага народаў. Апісваючы шматлікія бітвы і паходы (бітве з крыжакамі пад Грунвальдам у 1410 годзе, татарамі пад Клецкам у 1506 годзе і інш.) аўтар стараецца зацікавіць сучаснікаў гераізму сваіх продкаў, абудзіць у свядомасці суайчыннікаў патрыятычн пачуцці.

Беларуска-літоўскія летапісы і хронікі маюць вялікае культурна-гістарычнае значэнне як найкаштоўнейшыя крыніцы па гісторыі грамадска-палітычнай думкі Сярэднявечча. Цесна звязаныя з палітычным жыццём, грамадскім і дзяржаўным ладам ВКЛ, палітычнай элітай і галоўнымі палітычнымі падзеямі свайго часу яны змястоўна адлюстроўвалі найбольш істотныя грамадскія і палітычныя праблемы эпохі тагачаснага грамадства, перш за ўсе, імкненне фарміраваўшага беларускай народнасці да стварэння самастойнай дзяржавы, да захавання яе незалежнасці як галоўнай палітычнай каштоўнасці.

Кантрольныя пытанні для самападрыхтоўкі студэнтаў:

1. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытна-беларускіх землях XI – XIII стст.
2. Палітычны змест старажытнарускіх летапісаў.
3. Увядзенне хрысціянства. Культура на беларускіх землях у IX – XIII стст.

Тэма 3. Палітычная і прававая думка ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі (канец XV – XVI стст.)

План лекцыі:

1. Характарыстыка эпохі.
2. Палітычныя погляды Ф.Скарыны.
3. Палітычныя і прававыя погляды М.Гусоўскага

Ключавыя паняцці: Ф. Скарына, М. Гусоўскі.

Эпоха Адраджэння або Рэнэсанса цесна звязана з пачаткам капіталістычнага спосабу вытворчасці, перадумовамі якога было прымяненне ў сярэдзіне XV стагоддзя ў Заходняй Еўропе пораху, компаса і вынаходства кнігадрукавання.

З'яўленне агнястрэльнай зброі зрабіла радыкальны пераварот у ваеннай справе і звяло амаль на нішто ратнае значэнне і выхаванне рыцараў - феодалаў.

Компас, які надзвычай павялічываў магчымасці мараплавання, прывеў да вялікіх геаграфічных адкрыццяў канца XV пачатку XVI стагоддзя

(адкрыцце Амерыкі Х.Калумбам, марскога шляху ў Ідыю Васка дэ Гама, першае кругасветнае падарожжа Магелана), якія заклалі “асновы для пазнейшага сусветнага гандлю і для пераходу рамяства ў мануфактуру, якая, у сваю чаргу, паслужыла зыходным пунктам для сучаснай буйной прамысловасці”.

Кнігадрукаванне, адначасова з важнейшых сродкаў выражэння новага светапогляду гуманізму (ад лацінскага слова *humanitas*- чалавечнасць), які ў адрозненне ад панаваўшай рэлігіі паставіў у цэнтр іваіх інтарэсаў не бога, а чалавека з яго зямнымі справамі і патрэбамі, гучна абсвяціўшы права чалавека на іх задавальненне на зямлі.

Буйнейшымі гуманістамі эпохі Адраджэння былі Рафаэль Санці, Леанарда да Вінчым Мікеланджэла у Італіі, Рабле і Мантэнь у Францыі, Шэкспір і Мор у Англіі.

Ульрых фон Гутэн у Германіі, Капернік ў Польшчы. У Беларусі імі былі Францыск Скарына, Мікола Гусоўскі.

У XV-першай палове XVIст. Вялікім княстве Літоўскім развіваліся прыкладна на тым жа ўзроўні, што і краінах Заходняй Еўропы. Паўстаў вышэйшы заканадаўчы орган-вальны (агульны) сойм, адбыўся пераход ад раннефеадальнай да саслоўнапрадстаўнічай манархіі феадалаў і сялянства. У духоўным жыцці ўсе большую ролю адыгрывала каталіцкая, а таксама праваслаўная царква, дамінаваў рэлігійны светапогляд. Але паступова расце значэнне гарадоў. Яны дабіваюцца самакіравання (магдэбурскае права), ператвараюцца ў самастойныя адміністрацыйна-гаспадарчыя цэнтры, у якіх канцэнтраваліся рамесная вытворчасць і гандаль, фармуецца новы грамадскі клас - буржызія. Сярод жыхароў гарадоў спее незадаволенасць, дробезнай рэгламентацыяй у эканамічнай сферах, засіллем царквы ў духоўным жыцці, выхаваннем і адукацыяй у царкоўных і манастырскіх школах, якую да таго ж у той час можна было набыць толькі на царкоўнаславянскай альбо лацінскай мовах.

У барацьбе за свае палітычныя і эканамічныя правы супраць феадалаў і царквы буржызія пачала выкарыстоўваць выпрацаваныя на Захадзе ў XIV-XVI стагоддзі гуманістычныя і рэфармацыйныя ідэі.

Найбольш яркім выразнікам інтарэсаў сярэдніх слаеў беларускіх гараджан, зацікаўленых у развіцці буржуазных адносін стаў Францыск Скарына (1490-1551) – выдатны прадстаўнік нацыянальнай палітычнай і прававой думкі эпохі Адраджэння.

У 1517 годзе Ф.Скарына пасяліўся ў Празе і распачаў актыўную выдавецкую дзейнасць. Ён перакладаў на старабеларускую мову і выдаў на працягу трох гадоў 23 кнігі Бібліі. Першая кніга Ф.Скарыны «Псалтыр» выйшла ў нразе 6 жніўня 1517 года. Гэтая дата лічыцца пачаткам беларускага кнігадрукавання.

Каля 1520 года Ф.Скарына прыбыў у Вільню, ў якой беларускае насельніцтва састаўляла абсалютную большасць, і тут у доме віленскага бургамістра Якуба Бабіча заснаваў друкарню. Каля 1522 года ён выдаў «Малую падарожную кніжыцу», а ў 1525 годзе «Апостал».

Бессмяротны подзвіг Ф.Скарыны-пераклад і выданне на тагачаснай беларускай мове Бібліі, якую ен разглядаў як сродак масавай асветы народу.

Прадмовы і пасласлоўі Ф.Скарыны выдаваліся двойчы: у 1969 і 1990 г.г. Абодва выданні да друку падрыхтаваў вядомы даследчык старажытнай беларускай літаратуры Л.Ф.Коршунаў. Для вывучэння светапогляду Ф.Скарыны можна карыстацца любым з гэтых выданняў. Калі будучь трапляцца неразумелыя словы, альбо цэлыя сказы, трэба звяртацца да «Слоўніка мовы Скарыны».

Патрыятызм Ф.Скарыны ляжаў таксама ў аснове яго любві да роднай мовы, якая, як ён пісаў, праяўлялася «наіболей с тое прычыны, іже мя мілостывый бог с того языка на свет пустіл».

Значнае месца ў прадмовах і пасласлоўя Ф.Скарына адводзіць палітычным і прававым праблемам. Для абазначэння дзяржавы Ф.Скарына ўжывае ў сваіх працах такія тэрміны, як «посполітое доброе», «отчина своя», «собраніе людское» і іншыя. Яны павінны былі азначаць арганізацыю насельніцтва, якое займае акрэсленую тэрыторыю падпарадкоўваецца адной і той жа ўладзе.

Мэтай дзяржавы з'яўляецца дасягненне ўсеагульнай карысці, магчыма лепшага жыцця. Гэтая думка яскрава відна ў наступных словах Ф.Скарыны. Ен пісаў, што «справа всекого собранія людского (г.зн. дзяржавы - В.Ш.) і всякого града, еже верою, соединением ласки і згодою посполітое доброе помножено бывает».

Палітычны ідэял Ф.Скарыны - асветная, гуманная і моцная манархія. Узорнымі правіцелямі ён лічыў Саламона, Пталамея Філадэльфа, Салона, Лікурга, Нуму Пампілія і іншых старажытнаўсходніх, старажытнагрэчаскіх і рымскіх цароў і заканадаўцаў. На яго думку, манарх павінен быць набожным, мудрым, адукаваным, чулым, справядлівым да сваіх падданных. Ен абавязаны кіраваць дзяржавай у строгай адпаведнасці з законамі, сачыць за справядлівым выкананнем правасуддзя.

Аналіз асноўных палітыка-прававых ідэй Ф.Скарыны сведчыць пра значны ўклад, які ен зрабіў у беларускую палітычную навуку. Выкладаючы свае погляды, Ф.Скарына ўпершыню ўвеў у беларускую мову шэраг важных палітычных паняццяў і тым самым заклаў асновы беларускай налітычнай і прававой лексікі.

Ф.Скарына быў не толькі вучоным-прававедам, але юрыстам-практыкам. Ён неаднаразова выступаў у судах у якасці абаронцы асабістых інтарэсаў, а таксама інтарэсаў сваіх блізкіх. З мэтай абароны ад праследаванняў розных суцяжнікаў Ф.Скарына атрымаў у 1532 годзе спецыяльны нрывілей, паводле якога вызваліўся ад юрысдыкцыі ўсіх мясцовых судоў і ўсе абвінавачванні і іскі супраць яго маглі прад'яўляць толькі ў вялікакняжацкі суд.

Да ліку беларускіх гуманістаў XVI стагоддзя, побач з Францыскам Скарынай, адносіцца і Мікола Гусоўскі (каля 1480-15330), выдатны паэт-гуманіст эпохі Адраджэння.

Станаўленне светапогляду М.Гусоўскага, як і Ф. Скарына, праходзіла ў непасрэдных зносінах з італьянскімі гуманістамі. З 1518 па 1523 г.г (звыш чатырох год) М.Гусоўскі знаходзіўся ў Рыме ў складзе беларуска-польскай дыпламатычнай місіі і меў магчымасць цесна сутыкацца з акружаннем рымскага папы Льва X. Папа (яго свецкае імя Джаванні Медзічы, паходзіў з сям'і вядомага правіцеля Фларэнцыі Ларэнца Медзічы), быў прыхільнікам гуманістычных ідэй, вялікасвецкага ладу жыцця. Ён акружыў сябе вядомымі пісьменнікамі, скульптарамі, мастакамі, сярод якіх вядучае месца належала Рафаэлю Санці, аўтару бясмяротнай «Сіксьцінскай мадонны», атаксама вядомаму палітычнаму мысліцелю Н. Макіявелі. Льва X наведвалі многія еўрапейскія славуцкі, удзельнікі гуманістычнага руху, у прыватнасці, Эразм Ратэрдамскі. Гады папства Льва X (1513-1521) адзначыліся пачаткам будаўніцтва шэрагу выдатных помнікаў - шэдэўраў архітэктурнага мастацтва, у тым ліку, сабору св. Пятра ў Рыме.

Мінавіта для папы Льва X, гуманіста і заступніка мастацтваў, быў напісаны ў Рыме галоўны твор Гусоўскага «Песня пра зубра» (поўная назва «Песня пра ностаць, дзікасць зубра і паляванне на яго.

Твор быў выдадзены ў 1523 годзе ў Кракаве на лацінскай мове і прысвячаўся каралева Боне, італьянцы па паходжанні жонцы Жыгімонта I Старога.

Самае вялікае адступленне ў паэме прысвечана княжанню Вітаўта (1392-1430). Яно займае прыкладна шостую частку твора. Зразумела, гэтая з'ява далека не выпадковая. Паэма стваралася ў той час, калі ў палітычнай думцы еўрапейскага Адраджэння шырока абмяркоўвалася праблема ідэальнага манарха, характарыстыка ўласцівых яму рысаў, аб'ектыўных крытэрыяў яго палітычнай дзейнасці. Наколькі гэтая праблема была тады папулярнай, сведчыць выхад у свет (мінавіта ў той час) прац такіх славуцых мысліцеляў-гуманістаў як Т.Мор, А.Гевара, Н.Макіявелі і інш. Зразумела, найбольш папулярным і найбольш вядомым у той час у Італіі быў «Князь» ці «Гасудар» (Н.Макіявелі(1467-1527).

Анісваючы княжанне Вітаўта, М.Гусоўскі закранае ў сваім творы за ўсе крытэрыі ацэнкі палітычнай дзейнасці ідэальнага манарха. Гэта ў першую чаргу экспансіянісцкая знешняя палітыка, пашырэнне межаў дзяржавы. У часы праўлення Вітаўта тэрыторыя ВКЛ дасягнула самых вялікіх памераў. У прыватнасці, на поўдні, адваяваўшы ў татар Паўднёвую Падолію, ён пашырыў уладанні княства да чарнаморскага ўзбярэжжа. У 1415 годзе Вітаўт урачыста на белам кані ўехаў у воды Чорнага мора, сімвалізуючы гэтым актам устанаўлення тут сваёй улады. На ўсходзе граніцы княства распасціраліся да вярхоўяў Акі і Мажайска. На поўначы ён аказваў уплыў на палітыку Ноўгарада і Пскова. М.Гусоўскі з гонарам піша аб Вітаўце, які «сілу радзіме надаў, княства вялікім зрабіў»

І алоўнай мэтай дзейнасці Вітаўта было стварэнне моцнай, бяздольнай арміі, ваенная арганізацыя і ваенная навука:

у гады княжэння

Грознага Вітаўта ўсюды на землях дзяржавы.
Кожны дзядзінец пры замках, груды між балотаў-
Гэта пляцы і пляцы для вайсковых заняткаў.
Мірны перыяд між войнамі быў перадышкай,
Каб адпачыць, падвучыцца і, страты пакрыўшы,
Рушыць у новы паход.

Але самыя вялікія беды нясуць жыхарам ВКЛ і Польшчы няспынныя агрэсійныя набегі з боку Крымскага ханства і Турцыі. М. Гусоўскі імкнецца прыцягнуць увагу папы да незлічоных пакут жыхароў ВКЛ ад жорсткіх набегіў татар і турак.

Працістаянне пастаяннай агрэсіі патрабуе вялікіх ахвяр, звязана з каласальнымі стратамі. М. Гусоўскі падкрэслівае, што прымаючы ўдары з усходу а сябе, ВКЛ засланыя грузямі хрысціянскія народы Еўропы.

Твор М.Гусоўскага - гэта ўвабраны ў наэтычную форму палітычны трактат, у якім выказана адна з актуальнейшых палітычных ідэй таго часу - стварэнне лігі еўрапейскіх хрысціянскіх дзяржаў, накіраванай супраць Турцыі, з мэтай абароны хрысціянскіх каштоунасцей, славянскіх народаў.

Ідэя сфармуляваная М.Гусоўскім (г.зн. праект стварэння кааліцыі хрысціянска еўрапейскіх дзяржаў, накіраваны супраць Турцыі) стала адной з цэнтральных у еўрапейскай палітычнай думцы XVI-XVII стагоддзяў, пра што сведчаць працы С.Ажэхоўскага, А.Пасевіча і іншых, і дамінавала ў ёй аж вышальнай бітвы пад Венай (12 верасня 1683 года), калі аб'яднаныя сілы еўрапейскіх дзяржаў пад кіраваннем Яна III Сабескага нагалаву разграмілі ўзброеныя сілы Турцыі, пасля чаго яна ўжо не думала аб інтэрвенцыі ў Еўропу. Як бачым, у «Песні пра зубра» М.Гусоўскі выступае як выразнік перадавых грамадска-палітычных ідэй свайго часу, што адлюстроўваюць карэнныя жыццёвыя інтарэсы не толькі народаў ВКЛ, але і ўсіх славянскіх народаў.

Гакім чынам, можна сказаць, што М.Гусоўскі належаў да ліку тых палітычных мысліцеляў XVI стагоддзя, якія геніяльна ўгадалі тэндэнцыю развіцця чалавечага грамадства да ўсе большага супрацоўніцтва і ўзаемадапамогі ў вырашэнні асобых, канкрэтных сацыяльна-палітычных праблем.

Лекцыя 4. Грамадска-культурная думка ў гады Контррэфармацыі (канец XVI – першая палова XVII стст.)

План лекцыі:

- 1.Характарыстыка эпохі
- 2.Палітычныя погляды лютэран

Ключавыя паняцці: лютэранства, Рэфармацыя, кальвінізм, арыянства

Рэфармацыя – гэта сацыяльна-палітычны і ідэалагічны рух накіраваны супраць рымска-каталіцкай царквы і яе ролі ў палітычнай сістэме грамадства. Ідэйна падрыхтаваў Рэфармацыю гуманізм эпохі Адраджэння, які выступіў з крытыкай сярэднявечага светапогляду і разам з тым, абгрунтаваў прынцыпы буржуазнага індывідуалізма.

Другой крыніцай рэфармацыйных ідэй былі сярэднявечныя ерасі.

Ідэолагі Рэфармацыі стварылі вучэнні аб тым, што для выратавання душы веруючага не патрабуецца пасрэдніцтва каталіцкай царквы, таму што выратаванне адбываецца не вонкавым праяўленнем рэлігійнасці (добрамі справамі), а ўнутранай верай. Рэфармацыйнае вучэнне, такім чынам, адмаўляла неабходнасць існавання каталіцкай царквы з усей яе складанай іерархіяй на чале з папай, а таксама шматлікага каталіцкага духавенства як асобнага сацыяльнага слоя, які згодна з вучэннем царквы перадае чалавеку божую ласку.

Ідэолагі Рэфармацыі патрабавалі секулярызацыі (адчужэння) царкоўнай маемасці, перш за ўсе, зямельнай уласнасці каталіцкай царквы на карысць дзяржавы і прыватных асоб, ліквідацыі каталіцкіх кляштараў і манахаў, адмену царкоўнай дзесяціны, пышнага каталіцкага культу, стварэнне дэмакратычнай і самакіравальнай таннай царквы.

Адзінай крыніцай веры ідэолагі Рэфармацыі абвясцілі Свяшчэннае пісанне (г.зн. Біблію) і адмаўлялі значэнне Свяшчэннага падання (г.зн. прац айцоў царквы, заканадаўчых актаў, прынятых на царкоўных саборах (канонаў), папскіх дэкрэтаў і пасланняў).

Духоўнай радзімай Рэфармацыі з'явілася Германія. Пачатак рэфармацыйнаму руху паклала выступленне прафесара тэалогіі Вітэнбергскага універсітэта Марціна Лютэра (1483-1546) 31 кастрычніка 1517 года, у якім ён асудзіў гандаль папскімі індульгенцыямі. М.Лютэр стаў заснавальнікам аднаго з галоўных напрамкаў рэфармацыйнага руху - лютэранства, якое з Германіі пашыраліся ў хуткім часе ў скандынаўскіх краінах Швецыі, Фінляндыі, Даніі, Нарвегіі, а таксама Усходняй Прусіі і Лівоніі.

Больш радыкальным напрамкам Рэфармацыі стаў кальвінізм, заснаваны перасяліўшымся з Францыі ў Жаневу Жанам Кальвінам (1509-1564). Кальвінізм паслядоўна правёў дэмакратычныя прынцыпы ў арганізацыі кальвінісцкіх абшчын - кожная абшчына выбірала сваіх святароў. З Швецарыі кальвінізм хутка пашырыўся ў Францыі, Нідэрландах, Шатландыі.

У другой чвэрці ХVI-ст. рэфармацыйная ідэя пачынаюць распаўсюджвацца на тэрыторыі ВКЛ, дзе эканамічныя, палітычныя і ідэалагічныя пазіцыі каталіцкай царквы таксама былі вельмі моцнымі і ўзбуджалі ўсеагульнае незадавальненне насельніцтва заможных гараджан, шляхты, гарадской івясковай беднаты і нават магнатаў. Перш за ўсе, рэфармацыйныя ідэі знайшлі прыхільнікаў сярод жыхароў беларускіх гарадоў. «Галоўная прычына пашырэння ў нас Рэфармацыі ляжала ў тым, - адзначыў Максім Гарэцкі, - што наша купецтва, мяшчане, рамеснікі знайшлі ў новых ідэях водгук на іх уласнае незадаваленне панаваўшым у нас ладам

жыцця». Рэфармацыйны рух праявіўся ў ВКЛ галоўным чынам у формах лютэранства, кальвінізма і арыянства (антытрынітарызма).

Пачатак Рэфармацыі на беларускіх землях звязаны, распаўсюджаннем тут лютэранскіх ідэй. Лютэранства пачало пранікаць на землі Вялікага княства Літоўскага ў 20-я гады XVI ст. з Усходняй Прусіі і Лівоніі (сучасная Латвія). Насельніцтва Лівоніі прыняло лютэранства ў 1522, а Усходняя Прусія - у 1525 годзе. Адсюль пратэстантызм пачаў распаўсюджвацца сярод гарадскіх жыхароў і шляхты Беларусі і Літвы.

Лютэранскія ідэі траплялі на тэрыторыю Вялікага княства Літоўскага і непасрэдна з Германіі. Іх праваднікамі былі студэнты з Вялікага княства Літоўскага, якія навучаліся ў нямецкіх універсітэтах, асабліва ў Лейпцыгскім.

Універсітэт у Крулеўцу (Кенісбергу) быў створаны спецыяльна для распаўсюджвання лютэранства на землях Вялікага княства Літоўскага і Польшчы. Ва ўніверсітэце было заснавана некалькі кафедр на польскай, літоўскай і беларускіх мовах, а таксама ўстаноўлена некалькі стыпендый для выхадцаў з Беларусі, Літвы і Польшчы.

Лютэранства не аказала якога - небудзь значнага ўплыву на насельніцтва Беларусі і Літвы. Яно падтрымлівала ідэю незалежнасці свецкай улады ад царкоўнай (каталіцкай царквы), спрыяла станаўленню абсалютызму. Пастаўшы супраць бюракратычнай арганізацыі каталіцкай царквы, адхіліўшы вярхоўную ўладу рымскага папы, лютэранства перадало гэтую ўладу ў германскіх і скандынаўскіх краінах у рукі свецкіх князеў і каралеў, што знайшло адлюстраванне ў прынцыпе: «Чыя дзяржава, таго і вера». Такім чынам лютэранства падтрымлівала ідэю моцнай свецкай улады, што ў палітычных умовах ВКЛ сярод мясцовай шляхты было зусім непапулярным, паколькі апошня была прыхільніцай рэспубліканскіх ідэй, прынцыпаў шляхэцкай дэмакратыі. Таму найбольшае распаўсюджванне сярод прыхільнікаў Рэфармацыі атрымаў кальвінізм з яго рэспубліканскімі і дэмакратычнымі ідэямі.

Кантрольныя пытанні для самападрыхтоўкі студэнтаў:

1. Асветніцкі напрамак грамадска-палітычнай думкі беларускага Адраджэння.
2. Погляды П.Скаргі, І. Пацея, С. Зізання, М. Сматрыцкага і інш.
3. Берасцейская царкоўная унія.

Тэма 5. Палітычная і прававая думка ў перыяд крызісу феадальна-прыгонніцкіх адносін і панавання клерыкальнай ідэалогіі (сярэдзіна XVII – сярэдзіна XVIII стст.). Асветнікі і грамадска-палітычныя рэформы 70 -80 гг. XVIII ст. Грамадска-палітычная думка канца XVIII ст.

План лекцыі:

1. Характарыстыка эпохі
2. Грамадска-палітычныя погляды К. Ляшчынскага

3. Палітычныя погляды С. Полацкага

4. Дзейнасць Іллі Капіевіча

Ключавыя паняцці: прававая думка, клерыкальная ідэалогія, прыгоннае права

З сярэдзіны XVII стагоддзя ў эканамічным і палітычным жыцці Рэчы Паспалітай пачалі рэзка праяўляцца крызісныя працэсы, якія абазначыліся ўжо на пачатку стагоддзя. Эканамічны заняпад перажывалі гарады, рамествы, гандль, а таксама сельская гаспадарка. Узмацнялі крызісныя з'явы шматгадовыя цяжкія войны, якія дзяржава амаль безупынна вяла з 1648 па 1717 год. У выніку «крывавага патопу» (так сучаснікі называлі ваенныя дзеянні сярэдзіны XVII стагоддзя, якія знайшлі мастацкае адлюстраванне ў вядомай трылогіі Генрыха Сенкевіча «Агнем і мячом», «Патоп» і «Пан Баладыеўскі») большая частка тэрыторыі Беларусі прыйшла ў заняпад. У прыватнасці ў рамане «Патоп» Г.Сенкевіч пісаў аб беларускіх землях наступнае: «У тым краі (г.зн. Аршанская зямля — В.Ш.) ўсе загінула ў агні вайны. Цэлыя паветы і землі былі ператвораны ў пустыню, маенткі разграблены, людзі забіты...Варожая хваля усе мацней залівала край, толтсі дзе-ні-дзе разбівалася аб крэпасныя сцены, але і крэпасці здаваліся адна за другой. Ва ўсеагульнай разгубленасці і страху людзі рассеяліся як лісці, ганімыя ветрам». Такая жудасная карціна была характэрна для ўсёй Беларусі.

Эканамічны заняпад саправаджаўся палігнычнай анапхіяй Каралеўская ўлада была слабай. Дзяржава заставалася практычна без войска. Любыя праекты стварэння рэгулярнай арміі бсагаворачна адхіляліся оольшасцю магнатаў і шляхтай, якія хацелі заставацца адзінай узброенай сілай у краіне і карыстацца звязанымі з гэтым прывілеямі. З другой паловы XVII стагоддзя ў палітычным жыцці краіны аслабла значэнне сойма. Да сярэдзіны XVII стагоддзя законы на соймах прымаліся большасцю галасоў, аднак з 1652 года ў соймавай практыцы стаў ужывацца сумна вядомы прынцып “liberum veto”(вольнае забараняю). Дастаткова было хаця б аднаму паслу (дэпутату) сойма выступіць супраць законапраекту і ен адхіляўся. Па сутнасці сойм спыніў сваю законатворчую дзейнасць. Пераважная большасць яго – паседжанняў зрывалася. Пры гэтым пасол, які выкарыстаў права не быў абавязаны тлумачыць свае дзеянні. Гэты Ярынцып выдатныя палітычны мысліцелі наступных стагоддзяў называлі «забойчым для далейшага развіцця Рэчы Паспалітай», таму заканамерна, што ў праграмах рэформ дзяржаўнага строя Рэчы Паспалітай, распрацаваных выдатнымі прадстаўнікамі асветніцкай думкі XVIII стагоддзя, адным з першых натрабаванняў была ліквідацыя гэтага Мрынцыпа.

Паколькі роля агульнадзяржаўных соймаў знізілася, рэальная ўлада на месцах перайшла да шляхецкіх соймаў, у якіх рашаючы ўплыў належаў магнатам. Гэта прывяло да яшчэ большай дэцэнтралізацыі, да таго, што Рэч Паспалітая пачала распадацца на шэраг самастойных рэгіёнаў, якія дзейнічалі паасобку, разрозненна і запаўнялі ўнутрыпалітычнае жыццё дзяржавы міжусобнай грызней і сутыкненнямі.

Заняпад у галіне эканомікі і палітыкі суправаджаюся. Рэгрэсам у духоуным жыыі. што было звязана з канчаткован перамоган Контррэфармацыі, дамінуючай роляй у дзяржаве каталіцкай царквы ордэна езуітаў.

У гэты перыяд латынь ЗНОУ вярнула сабе страчаныя пазіцыі і стала мовай навучання і набажэнства. Вось як гэта пракаментываў кардынал Станіслаў Гозій: «Народ не павінен разумець слоў, казаных у час набажэнства. Тон хто менш разумее, больш набожны. Той хто ў касцэле ўсе разумее, пачынае пагарджаць рэлігіяй». Рэнэсанс латыні адмоуна. адоіуся на лесе оеларускап» літарагурнай мовы, на якой у XVI стагоддзі адоываліся наоажэнства ў рэфармацыйных храмах, а лідэры гуманізму і Рэфармацыі стварылі шэраг выдатных творау (Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі і г.д.). У 1696 годзе сойм Рэчы Паспалітай прыняў пастанову, згодна з якой дзяржаўныя дакументы ў ВІКЛ павінны былі пісацца толькі на польскай альбо лацінскай мовах,. Надоўга скончыліся часы, калі казалі: «Польша квІтне лаціною, Літва квІтне русчызною...».

Такім чынам, калі век Лока і Гобса, Мальера і Буало для Заходняй Еўропы можа быць названы векам яе канчатковага абуджэння «ад - доўгай зімой спячкі хрысціянскага сярэднявечча», то другая палова XVII—першая палова XVIII стагоддзяў для Беларусі» — адзін з самых змрочных і цяжкіх перыядаў яе гісторыі. Ён характарызуецца кніжнай бяспленнай навуковасцю, сляпым абгрунтаваннем догматаў веры, бяздумным педантызмам, пераследам іншадумцаў.

Але падавіць вольную думку на Беларусі царкоўнікам не ўдалося. Нягледзячы на рэстаўрацыю каталіцызму, засілле рэлігійнага фанатызму і схаластыкі, у беларускай грамадска-палітычнай думцы не адбылося разрыву з гуманістычнымі традыцыямі Адраджэння і Рэфармацыі.

Прадстаўнікі палітычнай думкі гэтага перыяду нават у жорсткіх умовах няроўнага супрацьстаяння з каталіцкай ідэалогіяй, абапіраючыся на прагрэсіўныя дасягненні айчыннай і замежнай палітычнай навукі, узнімалі і творча развівалі арыгінальныя палітычныя і прававыя ідэі.

Адным з тых, хто ў гэты перыяд непадзельнага панавання ідэалогіі каталіцызму, рэлігійнага фанатызму і схаластыкі можна выступіў з арыгінальнымі палітыка-прававымі ідэямі быў Казімір Лышчынскі — выразнік інтарэсаў радыкальных слаеў гараджан і прагрэсіўнай інтэлігенцыі таго часу, адзін з першых прадстаўнікоў утапічнага сацыялізму ў Беларусі.

К. Лышчынскі нарадзіўся 4 сакавіка 1634 года ў маентку Лышчыцы Брэскага павета ў шляхецкай сям'і. Яго бацька Іеранім у свой час займаў пасаду гродскага суддзі. Першапачатковую адукацыю Казімір атрымаў у Брэсце, потым працягваў яе ў Віленскай езуіцкай акадэміі, а закончыў, відаць, дзесьці ў адным з заходнееўрапейскіх універсітэтаў, глыбока засвоіўшы лепшыя дасягненні навукі і філасофіі таго перыяду. Затым пад уплывам бацькоў Казімір уступіў у ордэн езуітаў і некалькі год настаўнічаў у адным з калегіумаў на тэрыторыі Беларусі. Пазней,» пераканаўшыся ў

поўнай нікчэмнасці схаластычнай псеўданавукі, ен пакідае выкладчыцкую працу і вырашас заняцца юрыдычнай практыкай, дасягнуўшы на гэтай ніве прыкметных поспехаў.

Глыбокі знаўца старажытных і новых моў, чалавек надзвычайна эрудыцыі, ён цалкам аддаваў увесь свой вольны час навуковай працы. Аддаваў у такой ступені, што французскі гісторык Н. Сальвандзі заўважыў нават, што К. Лышчынскі «ўсе свае жыцце правёў у глыбокіх навуковых даследаваннях», нягледзячы на грамадскую і педагагічную актыўнасць. Асаоліва ахвотна займаўся К. Лышчынскі філасофіяй і нават выкладаў яе у адной з брэсцкіх школ.

І чым глыбей вывучаў ён прагрэсіўную спадчыну, тым больш прераканаўчымі былі яго думкі, яго погляд на навакольны свет.

Вынікі сваіх даследаванняў ён выклаў у працы «Аб неіснаванні бога». Гэты твор — вынік шматгадовых разважанняў і даследаванняў вучонага — быў напісаны на дацінскай мове і налічваў 265 аркушаў або 530 старонак. Даведаўшыся, што вучоны працуе над пісьмовым выкладаннем сваіх поглядаў, члены «Таварыства Ісуса» зрабілі спробу ўкрасці напісанае К. Лышчынскім. І гэтая спроба ім удалася.

У 1687 годзе сусед Лышчынскага Ян Бжоска, які спадзяваўся на значную магэрыяльную ўзнагароду, украў у мысліцеля рукапіс яго пераслаў яе вілепскаму епіскапу Бжастоўскаму, а той, у сваю чаргу, убачыўшы ў творы філосафа, як і меркавалася, «радыкальныя думкі», загадаў арыштаваць К. Лышчынскага і пасадзіць у віленскую турму, атрымаўшы папярэдне дазвол на гэта ад польскага караля Яна III Сабескага. Справа К. Лышчынскага была перададзена на разгляд Варшаўскага сойма. У сувязі з гэтым мысліцеля ў снежні 1688 года перавезлі з Вільні ў Варшаву, дзе 11 лютага 1689 года пачаўся працэс, які працягваўся некалькі тыдняў. На падставе допытаў К. Лышчынскага і вывучэння рукапісаў яго працы, (ліфляндскаму біскупу Н. Паплаўскаму было даручана прадставіць сойму заключэнне аб віноўнасці падсуднага.

Парауноўваючы выказванні К. Лышчынскага і Т. Кампанэлы многія знаходзяць ідэйную блізкасць іх тэарэтычных поглядаў. «асабліва збліжаюць Лышчынскага і Кампанэлу элементы ўтапічнага апіялізму». Можна сцвярджаць, што К. Лышчынскі быў рашучым праціўнікам існуючага феадальнага ладу і яго інстытутаў, ставіў пытанне аб яго ліквідацыі, замене новай сацыяльна-палітычнай сістэмай.

Трактат К. Лышчынскага да нас не дайшоў, ен быў спалены, як адзначалася, разам з аўтарам. К. Лышчынскага можна разглядаць як аднаго з першых прадстаўнікоў ўтапічнага сацыялізму на Беларусі.

Атмасфера рэлігійнага фанатызму, варожасці і нецярпімасці да праяў свабоднай грамадскай думкі змушала творчыя асобы пакідаць радзіму, шукаць прытулку ў другіх краінах, дзе былі больш спрыяльныя ўмовы для творчасці. Сярод тых, хто пакінуў Беларусь у гэты перыяд, быў Сімяон Полатікі.

С.Полацкі (сапраўднае прозвішча Пятроўскі-Сітніяновіч) нарадзіўся ў снежні 1629 года у Полацку. Тут жа атрымаў першапачатковую адукацыю. У далейшым вучыўся у Кіева-Магілянскай калегіі і езуіцкай акадэміі ў Вільні. У 1656 годзе прыняў манаства і пачау выкладаць у брацкай школе пры Полацкім Богаяўленскім кляштары, усімі сіламі імкнучыся пераадолець вузкія рамкі педагогікі таго часу. С. Полацкі пашырыў кола прадметаў для вывучэння, арганізаваў тэатр, песы для якога пісаў сам. У яго творах знаходзілі адлюстраванне найбольш злабадзенныя праблемы грамадска-палітычнага жыцця таго часу.

У 1664 годзе па запрашэнні цара Аляксея Міхайлавіча вучоны перасяліўся ў Маскву, дзе разгарнуў актыўную асветніцкую дзейнасць, якая мела вялікае значэнне для развіцця прагрэсіўнай культуры рускага, беларускага і ўкраінскага народа. У Маскве ён вучыў лацінскай мове пад'ячых Прыказа танных спраў, якія рыхтаваліся для дзяржаўнай і дыпламатычнай службы. Адначасова займаўся выхаваннем царскіх дзяцей, сярод якіх быў будучы імператар Расіі-Петр I. Незадоўга да смерці па даручэнні цара Федара Аляксеевіча С. Полацкі склаў статут акадэміі — першай вышэйшай навучальнай установы Расіі, якую меркавалася адкрыць у Маскве. Гэтая ідэя мысліцеля была ажыццэулена ў 1687 годзе, з адкрыццём Славяна-грэка-лацінскага акадэмія, у якой атрымаў адукацыю М.В. Ламаносаў.

Вялікую актыўнасць праявіў ён і як выдавец кніг, працягнуў тым самым выдавецкія традыцыі свайго слаўнага земляка Францыска Скарыны. У 1678 годзе ў Крамлі пад яго кіраўніцтвам пачала дзеннічаць друкарня, перавезеная ў Расію з Оршы, у якой беларускі вучоны надрукаваў шэраг кніг асветніцкага характару. Сярод іх — «Буквар» (1679). Варта заўважыць, што побач з «Часасловам» «Псалтыр» быў у той час асноўным падручкам, па якім вучыліся чытаць, авалодвалі граматай. Перадача Полацкім праявіў зместу «Псалтыра» на мове паэзіі, ажыццэўленая ўпершыню ў гісторыі рускай педагогікі, была смелым наватарствам і мела вялікае значэнне для аблягчэння працэсу навучання. Праз дзесяць гадоў пасля выдання «Псалтыр рыфматворны» быў пакладзены на музыку рускім кампазітарам Васілем Цітовым (1650—1710). Можна заўважыць таксама, што, беручы прыклад з беларускага асветніка, паэтычнай перадачай зместу «Псалтыра» ў педагогічных мэтах пазней займаліся Ламаносаў, Дзяржавін, Хамякоў і іншыя вядомыя рускія паэты.

У Маскве пленна развівалася шматбаковая літаратурная творчасць С. Полацкага. Менавіта тут ім былі напісаны філасофскія і багаслоўскія трактаты, пропаведзі, гутаркі, настаўленні, драмы, камедыі, а таксама мноства вершаў, з якіх потым ён склаў два манументальныя зборнікі: «Вертаград мнагацветны» (1668) і «Рыфмалогію» (1679). Гэта былі першыя паэтычныя зборнікі ў Расіі.

Прычым трэба заўважыць, што калі да пераезду ў Маскву паэт пісаў свае творы на лацінскай, польскай і беларускай мовах, то ў сталіцы Рускай

дзяржавы перайшоў на рускую і авалодаў ёю дасканалы, пра што сам пісаў у прадмове да «Рыфмалогію».

С. Полацкі праявіў сябе таксама як таленавіты палітык, да меркаванняў якога прыслухоўваліся перадавыя дзяржаўныя дзеячы з царскага акружэння. Памёр С. Полацкі ў 1680 годзе ў Маскве на 51 годзе жыцця.

Грамадскую, палітычную і культурна-асветніцкую дзейнасць С. Полацкага, як ён прысвяціў больш за 36 гадоў свайго творчага жыцця, можна падзяліць на два перыяды: беларускі і маскоўскі.

Да беларускага перыяду адносяцца творы напісаныя С. Полацкім у часы навучання ў Кіева-Магілянскай калегіі, Віленскай езуіцкай акадэміі, а таксама на працягу васьмі гадоў настаўніцтва ў брацкай школе Полацкага Богаяўленскага кляштара. Прысвечаны яны розным маральным і грамадска-палітычным праблемам, якія хвалявалі грамадства. Аднак па меры выпявання духоўнай і грамадзянскай сталасці ў творчасці С. Полацкага ўсе больш значнае месца займае актуальная грамадска-палітычная праблематыка. Пра гэта сведчыць верш «Метры», напісаны для публічнага чытання ў гонар уступлення рускіх вонск на чале з царом Аляксеям Міхайлавічам «во грод отчнстый» Полацк 5 чэрвеня 1656 года. Звяргаючыся да цара, паэт пісаў:

«Ты ны от нужды вражыя избавил. Россию Белу во свете поставил.»

Найбольш характэрная рыса духоўнай спадчыны С. Полацкага беларускага перыяду — патрыятызм, палымяная любоў да роднай зямлі, на якой ён нарадзіўся і жыў.

З вясны 1664 года пачынаецца маскоўскі перыяд, які працягваўся 16 гадоў, да смерці мысліцеля. Гаворачы пра духоўную спадчыну і С. Полацкага гэтага перыяду, неабходна адзначыць, што менавіта ў яго творах актуальныя этычныя і грамадска-палітычныя праблемы таго часу атрымалі найбольш канцэнтраванае ўвасабленне. Гэта перыяд творчай сталасці С. Полацкага, калі ён выступае як мысліцель, палітык, асветнік і педагог, які на ўсе грамадскія з'явы глядзіць з пункту гледжання перспектывных дзяржаўных інтарэсаў.

С. Полацкі — адзін з першых прыхільнікаў і праваднікоў ідэалогіі асветнага абсалютызму ў Расіі. У гісторыі рускай палітычнай і прававой думкі ён адным з першых даў найбольш змястоўнае тэарэтычнае абгрунтаванне неабходнасці ўстанаўлення ў Расіі асветнай манархіі, як формы дзяржаўнага кіравання.

Гэтым жа мэтам служыладзейнасць яшчэ аднаго ўраджэнца Беларўсі .Іллі Капіевіча (Капіеўскага) (1651 —1714). Ён вучыўся ў кальвініскай школе ў Слуцку» у выніку трагічных акалічнасцяў быў вывезены ў Расію. Калі вярнуўся на радзіму, яго абвінавацілі ў здрадзе каралю Рэчы Паспалітай. Малады чалавек вымушаны быў эміграваць на Захад. З сярэдзіны 1660-х гадоў ён жыў у Галандыі, стаў усебакова адукаваным чалавекам. І. Капіевіч дасканалы валодаў лацінскай, нямецкай, галандскай польскай, рускай і іншымі мовамі. У Амстэрдаме ў 1697—1698 гадах ён назнаеміўся з рускім царом Пятром I, стаў прыхільнікам яго сацыяльна-палітычных і эканамічных рэформ. Па жаданню Пятра I І. Капіевіч часткова пераклаў, а часткова склаў

самастойна і выдаў каля 20 кніжак (пераважна вучэбнага характара) на рускай мове. Гэта былі кнігі па гісторыі, арыфметыцы, вайскавай і марской справах, лацінскія і рускія граматыкі, руска-лацінска-нямецкія слоунікі і г.д. Заказаныя Пятром 1 кнігі. Капіевіч выдаваў спачатку ў Амстэрдаме, а потым у Берліне і Капенгагене.

Актыуная выдавецкая дзейнасць І. Капіевіча была заснавана на перакананні неабходнасці асветы грамадства і перш за ўсе распаўсюджванні асветы сярод славянскіх народаў, пашырэнні сярод іх навуковых ведаў. Ён шчыра спадзяваўся, што яго друкаваная кніга «разжёт сердзе ко совершенному вразумению н познанию сего света». Таму ён выдаваў кнігі з самых розных галін ведаў. Вялікае значэнне надаваў І. Капіевіч вывучэнню палітычнай і грамадзянскай гісторыі. Ён лічыў, што яна прыносіць карысць як ва ўзаемаадносінах паміж людзьмі, так і ва ўзаемаадносінах паміж дзяржавамі («польза міровая»).

Як прыхільнік карэнных пятроўскіх пераўтварэнняў, якія ламалі старыя формы грамадскага-палітычнага жыцця, ён вітаў умацаванне дзяржаўнага ладу Расіі. Менавіта таму, пад канец жыцця І. Капіевіч прыняў прысягу на вернасць цару і перасяліўся у Маскву. Выдавецкую дзейнасць І. Капіевіча высока цаніў яго сучаснік, выдатны нямецкі мысліцель XVII стагоддзя Г.В. Лейбніц (1646—1716), які быў карэспандэнтам выдаўца. Іх перапіска захавалася у Германіі.

Кантрольныя пытанні для самападрыхтоўкі студэнтаў:

1. Гістарычныя ўмовы развіцця Асветніцтва ў др. палове XVIII ст.
2. Уплыў еўрапейскіх асветнікаў на фарміраванне грамадска-палітычнай думкі на беларускіх землях.
3. Падзелы Рэчы Паспалітай

Тэма 6. Грамадска-палітычная думка ў першай палове XIX ст. Грамадска – палітычны рух у Беларусі ў другой палове XIX ст.

План лекцыі:

1. Легальныя грамадскія арганізацыі.
2. Ліберальны рух
3. Кансерватыўная плынь у грамадскім руху
4. Сацыялістычны рух

Ключавыя паняцці: грамадска-палітычная думка, ліберальны рух, кансерватыўная плынь

Легальныя грамадскія арганізацыі. 70-90-я гады 19 стагоддзя па праву можна лічыць часам абуджэння грамадскай свядомасці насельніцтва Беларусі. У 70-х гадах падаецца шмат прашэнняў аб адкрыцці дваранскіх і гарадскіх, грамадскіх і саслоўных сходаў. Хаця падобныя грамадскія

аб'яднанні займаліся ў асноўным зборам ахвяраванняў для пацярпеўшых ад стыхійных бедствій ці войнаў, на будаўніцтва помнікаў, уладкаванні тэатраў і г.д., яны былі ў тую эпоху сур'езным фактарам у працэсе самаарганізацыі грамадскіх сіл, бо сталі месцам сустрэч «адукаванага грамадства» таго часу. Ва ўмовах жорсткай цэнзуры, пры адсутнасці незалежнай прэсы і невялікай колькасці перыядычных выданняў наогул, гэтыя аб'яднанні выконвалі функцыю распаўсюджвання новых, прафэсійных ідэй.

У 70-90-х гадах адбываюцца змены і ў такой сферы грамадскай дзейнасці, як дабрачыннасць: узрасла колькасць дабрачынных арганізацый (у гэты перыяд было створана больш за сотню новых грамадстваў. У 90-х гадах 19 стагоддзя ў адным толькі Мінску існавала 7 дабрачынных таварыстваў. С канца 19 стагоддзя утвараюцца губернска-аб'яднанні філантрапічных устаноў-таварыства дапамогі настаўнікам і навучэнцам народных вучылішчаў магілёускай губерні (1900), таварыства ўзаемнай дапамогі настаўнікаў і вучаніц Віцебскай губерні (1897).

У 80-90-х гадах расце колькасць праваслаўных брацтваў і пашыраецца сфера іх дзейнасці к 1890 году на тэрыторыі Беларусі было створана 15 праваслаўных брацтваў, якія ужо занемаліся не толькі «замацаваннем духа праваслаўя», а арганізацыяй рамесных школ, стварэннем бібліятэк, арганізацыяй народных чытанняў, а таксама дабрачыннай дзейнасцю.

Даволі шырокай падтрымкай беларускай грамадскасці карысталіся таварыствы цвярозасці. К канцу 90-х гадоў чайныя таварыстваў цвярозасці існавалі амаль ва ўсіх валасных цэнтрах Беларусі. Літаратурныя чытанні, спектаклі і іншыя мерапрыемствы, якія арганізаваліся у гэтых чаных, мелі вялікае значэнне для народа н прыцягнення яго ўвагі да грамадскіх праблем.

У 70-90-х гадах узнікаюць грамадскія аб'яднанні, якія ставяць сваёй мэтай рэалізацыю ініцыятывы насельніцтва у галіне сельскай гаспадаркі, медыцынскага абслугоўвання, культуры, спорта. З 70-х гадоў 19 стагоддзя да 1901 года ў Беларусі было створана 19 таварыстваў сельскай гаспадаркі, 5 медыцынскіх, 11 культурна-асветніцкіх, 8 спартыўных аб'яднанняў. Амаль у кожным губернскім горадзе існавалі аддзяленні агульнарасмскіх арганізацый: Рускага тэатральнага таварыства, Расійскага таварыства абароны жанчын, Расійскага таварыства чырвонага Крыжу, Расійскага таварыства пакаравання жывелам. У 70-90-х гадах узнікае новы тып грамадскіх арганізацый - крэдытныя, спажывецкія і вытворчыя кааператывы.

У канцы 19 стагоддзя ў Беларусі пачынаюць узнікаць касы ўзаемнай дапамогі рамеснікаў і рабочых у Мінску, Гвільні, Смалоні, Ашмянах. Часта такія арганізацыі ўзнікалі па ініцыятыве гаспадароў і пад пратэктцыяй мясцовых улад, якія былі зацікаўлены ў тым, каб абараніць рабочых ад «влияния вредных наущений и посредством своевременного и справедливого регулирования их положения избежать принятия "рабочим вопросом" революционного характера». Але з павялічэннем колькасці членаў, з развіццём практыкі самакіравання рабочыя касы і грамадствы дапамогі пачыналі выходзіць з-пад кантролю дзяржавы. У рэшце рэшт

аб'яднанні рабочых апынуліся пад уплывам рэвалюцыйных элементаў; сталі тым асяроддзем, адкуль рабочыя пападалі ў нелегальныя гурткі.

«Такім чынам, к канцу 19 стагоддзя грамадскімі арганізацыямі былі ахоплены амаль ўсе класы тагачаснага грамадства. І хаця пераважная большасць гэтых арганізацый мела сваёй мэтай паляпшэнне матэрыяльнага становішча грамадзян, удзел прадстаўнікоў розных сацыяльных груп насельніцтва Беларусі ў іх дзейнасці спрыяў народжанню духа «грамадзянскай самастойнасці», садзейнічаў усведамленню таго, што мэты асобных людзей могуць быць дасягнуты толькі на аснове вырашэння больш агульных сацыяльных, палітычных і эканамічных праблем.

Ліберальны рух. Менавіта грамадскія арганізацыі сталі ў 70-90-х гадах галоўным полем дзейнасці лібералаў. Так, згаданыя вышэй сельскагаспадарчыя таварыствы аб'ядноўвалі тых памешчыкаў і служачых, якія імкнуліся спрыяць прагрэсіўным зменам у сельскай гаспадарцы. У Беларусі, дзе не было земстваў, гэтыя таварыствы часам выконвалі іх грамадскія функцыі. Найбольш актыўнымі ў гэтых адносінах у 70-90 гадах былі Мінскае і Магілёўскае сельскагаспадарчыя таварыствы. Пашырэнню ліберальных ідэй садзейнічалі шматлікія культурна-асветніцкія, навуковыя і гуманітарныя арганізацыі. У якасці прыклада можна прывесці дзейнасць Мінскага Таварыства прыгожых мастацтваў, створанага ў канцы 90-х гадоў, членамі якога былі як лібералы (пісьменнік Г. Чырыкаў, палкоўнік С. Чапранаў, адвакат А. Чавусаў, А. АляксандраўФ. Каменскі і інш.), так і сацыялісты (С. Кавалік, сацыяліст-рэвалюцыянер С. Скандракоў, А. Бонч-Асмалоўскі). Для'чыгання лекцый таварыства запрашала вядомых ліберальных дзеячаў. З'яўляючыся па сутнасці сваёй ліберальнымі, гэтыя арганізацыі займаліся не тэрэтызаваннем, а вырашэннем надзённых праблем.

Ліберальныя ідэі абмяркоўваліся ў так званых «хатніх гуртках». Ва ўмовах жорсткага кантролю за дзейнасцю любых грамадскіх аб'яднанняў, у часы суровых паліцэйскіх рэпрэсій дзейнасць такіх гурткоў часта прымала тайны характар і пападала ў разрад антыўрадавай і нават рэвалюцыйнай. У Мінску ліберальна настроеныя чыноўнікі і інтэлігенцыя групаваліся вакол палкоўніка С. Чапранава, служачага Лібава - Раменскай чыгункі Кабяка, настаўніка матэматыкі і фізікі А. Дабрахотава. Апошні меў добра падабраную бібліятэку кніг па прыродазнаўстве і грамадскіх навук, а яго ліберальныя прамовы карысталіся вялікай папулярнасцю сярод вучнёўскай моладзі. У такіх гуртках чыталі навінкі з белетрыстыкі, артыкулы ліберальных журналаў, ахвотна знаёміліся і з нелегальнай літаратурай, гаварылі аб несправядлівасці жыцця, аб прыгнечаным стане рабочых, аб дэспатызме царызму. Ідэалагічнай асновай грамадскай актыўнасці ліберальна-настроеных колаў былі пазіцівісцкія канцэпцыі «арганічнай працы», «працы ў асноў» і так званага «ліберальнага, індустрыялізму». Вера ва ўсемагутнасць прыватнай ініцыятывы і бязмежныя патэнцыяльныя магчымасці асацыяцый былі важнымі састаўляючымі гэтай тэорыі. Сутнасцю «працы ў асноў» таксама было пераўтварэнне «пасіўнага

люда» ў грамадзянскі актыўных членаў грамадства шляхам прыцягнення народа да ўдзелу ў мясцовым самакіраванні арганізацыі пачатковых школ, бібліятэк і ашчадных кас. Прыхільнікі ліберальнага індустрыялізму лічылі, што эканамічная сфера больш важная, чым сфера палітыкі, таму трэба дамагацца пераўтварэння яе ў сферу прыватнай дзейнасці, незалежнай ад дзяржавы. Гэтыя канцэпцыі сталі папулярнымі ў Беларусі дзякуючы такім выданням, як «Веснік Еўропы» і вядома, «Мінскага лістка» (1886-1902) - першай прыватнай газеты Беларусі, якая стала голасам ліберальнай грамадскасці. Публіцыст «Мінскага лістка» Д.Бохан пісаў: «Толькі дружная культурная праца ўрада і грамадства здолее дапамагчы ...народу ў цяжкай барацьбе з яго эканамічнымі нягодамі...», сродак барацьбы з беднасцю і невуцтвам народа - «шырокая грамадская дзейнасць на ніве народнай адукацыі». Вось чаму, па меркаванню лібералаў, неабходна было арганізоўваць у весцы сельскагаспадарчыя выстаўкі, нядзельныя чытанні і нядзельныя школы, а ў гарадах - адчыняць бібліятэкі, вытворчыя майстэрні і курсы, тэатры і народныя музеі. Аўтары «Мінскага лістка» выказвалі і ліберальныя патрабаванні аб пашырэнні грамадскага самакіравання, аб прадастаўленні грамадству права прымаць удзел у абмеркаванні дзейнасці ўрада і ставіць перад ім пытанні, якія адносіліся да розных бакоў эканамічнага і палітычнага жыцця. Лібералы пісалі аб сваім незадавальненні саставам гарадскіх дум і настойвалі на ўвядзенні адукацыйнага цэнзу для гласных.

Ліберальныя колы, спачувалі агульна-дэмакратычным задачам сацыялістаў, а таму часта супрацоўнічала з імі. Так, у 1894 - 1897 годах, каля рэдактарам «Мінскага лістка» быў К. Зіноў'еў, на старонках газеты з'яўляліся нават артыкулы сацыялістаў, якія займаліся нелегальнай працай - А. Багдановіча, С. Грынявіцкага, І Пляхяна, шмат увагі аддавалася асвятленню цяжкага становішча сялян і рамеснікаў, крытыкавалася дзейнасць гарадской думы і г. д. і дапамагалі сацыялістам захоўвалі нелегальную літаратуру, давалі памяшканні для сходаў удзельнікаў народавольніцкіх гурткоў.

Ліберальна настроеныя інтэлігенты і чыноўнікі спрабавалі працаваць з рабочымі так, у Гомелі яны стваралі гурткі грамадскасці сярод рабочых. На занятках у гэтых гуртках чыталі кнігі па агульнай гісторыі, гісторыі культуры, разбіралі Бокля, Дарвіна, вучылі рабочых граматыцы, геаграфіі, арыфметыцы.

Кансерватыўная плынь у грамадскім руху. Кансерватыўныя колы Беларусі не лічылі грамадскую дзейнасць асноўным сродкам дасягнення сваіх мэтаў. Ім здавалася, што дастаткова сфармуляваць свае ўяўленні аб дзяржаўным парадку, стане сасловій, адносінах да ўласнасці і давесці іх да ведама ўрада, які сам паклапоціцца аб прыняцці неабходных мер. Разам з тым на Беларусі адсутнічалі дваранскія сходы - цэнтры аб'яднання кансерватыўна настроенага дваранства. Таму ў 70-90-х гадах 19 стагоддзя кансерватыўная плынь грамадскага руху праяўлялася, галоўным чынам, у публіцыстыцы.

Галоўным жаданнем кансерватараў у гэты час становіцца, як казаў міністр унутраных спраў П. Валуеў, «энэргічная падтрымка і адбудова дваранства і землеўладання, захавання патрыярхальных адносін у сялянскай сям'і, забароны сямейных падзелаў».

Разам з тым кансерватары былі прыхільнікамі шырокага мясцовага самакіравання, бо былі ўпэўнены, што большасць у іх занялі б «охранительные элементы».

Кансерватыўна натроеныя памешчыкі нават у канцы 19 стагоддзя імкнуліся забяспечыць максімальнае захаванне сваіх гаспадарак, прадухіліць ства'рэнне абезземленага пралетарыяту. І ў гэтых імкненнях яны гатовы былі абапірацца на ліберальныя грамадскія сілы. Разам з лібераламі яны прапанавалі прызнаць сялянскі надзел недатыкальнай і неадчуждальнай маемасцю сялянскіх грамадств і даць членам грамадства толькі права наследнага уладання зямлей.

Аб'ядноувала лібераліаў і кансерватараў і так званае культуртрэгерства. Як і лібералы, кансерватары лічылі, што трэба перамагчы недавер сялян да перадавых «сродкаў вядзення гаспадаркі і пашыраць сярод іх лепшы сельскагаспадарчы вопыт».

Характэрнай рысай кансерватыўнай ідэалогіі па-ранейшаму застаецца рэлігіёзнасць, перш за ўсе праваслаўная. Разам з тым занепакоеныя пашырэннем атэізма ў адукаваным грамадстве кансерватыўныя колы ўстрымліваліся ад рэзкіх нападак на каталіцкую рэлігію. Так, у 1884 годзе «Віленскі веснік» пісаў, што галоўнае, каб народ верыў у бога, а веруя ў яго «каждый по своему обряду» быў бы верны «тут, на зямлі перш за ўсё... свайму вялікаму і прыроджанаму гасудару імператару».

Сацыялістычны рух. У 70-х гадах 19 стагоддзя расце цікавасць да сацыялістычных ідэй, ствараюцца сацыялістычныя гурткі. Гэта было звязана з ростам грамадзянскай актыўнасці, пашырэннем рэвалюцыйнага руху ў Маскве і Пецярбурзе і з аслабленнем рэпрэсіўнай палітыкі царызму на Беларусі.

Больш выразна ідэйны твар гурткоў вызначыўся ў другой палове 70-х гадоў. Пад уздзеяннем літаратуры другой «Зямлі і волі» яны прымаюць анархічны накірунак.

Разам з тым у рэвалюцыйных гуртках 70-х гадоў на Беларусі агульнасацыялістычныя мэты набывалі нацыянальную афарбоўку. Так, члены віленскага гуртка імкнуліся да падтрымання польскай мовы і «захавання польскай нацыянальнасці». Удзельнікі яўрэйскіх сацыялістычных гурткоў у Вільне, Дзвінску, Мінску і Гродне ў ся|»эдзіне 70-х гадоў выпрацавалі «Статут аб арганізацыі сацыяльна-рэвалюцыйнага саюзу між яўрэямі», асноўны сэнс якога - патрэба весці прапаганду на яўрэйскай мове і арганізацыя «між яўрэямі заходняга краю шэрагу сацыяльна-рэвалюцыйных секцый».

Неўзабаве вопыт практычнай працы прывёў гурткоўцаў да разумення немагчымасці неадкладнага сацыялістычнага пераварота, што вымусіла рэвалюцыянераў шукаць новых шляхоў да ажыццяўлення сваёй мэты. У 1879

годзе адбыўся раскол «Зямлі і волі». Прыхільнікі анархічнай сацыялістычнай прапаганды сярод сялян і рабочых аб'ядналіся ў групу «Чорны перадзел». Іх апаненты (група «Народная воля») паставілі сваёй мэтай ажыццявіць палітычны пераварот, захапіць уладу і перадаць яе народу. Гэта меркавалася выканаць шляхам сістэматычнага тэрору, падтрыманага дружным рухам усіх слаёў фамадства. Больш шырокая і гібкая праграма «Народнай волі» зрабіла яе папулярнай сярод рэвалюцыянераў 80-х гадоў у Беларусі. У канцы 1881-пачатку 1882 года на Беларусі і Літве была створана цэнтралізаваная арганізацыя «Народнай волі», у 1884 годзе ў Вільні была выдадзена гектаграфіраваная «Праграма рабочых, членаў партыі «Народная воля» ў Паўночна-заходнім краі», значная большасць сацыялістычных гурткоў ў беларускіх гарадах вяла прапаганду ў адпаведнасці з народавольніцкай праграмай. На пазіцыях «Народнай волі» стаяла і група «Гоман» (1881-1884), заснаваная студэнтамі-беларусамі ў Пецябургу.

У другой палове 80-х гадоў сярод сацыялістаў Беларусі пачалі з'яўляцца групы «з ухілам, які пазней, па прыкладзе нямецкай рабочай партыі, быў названы сацыял-дэмакратычным». Прычынамі гэтага, папершае, было тое, што рабочы рух засведчыў наяўнасць сваіх уласных інтарэсаў і патарбаванняў, па другое, - вопыт паказаў, што прамая сацыяльная і рэвалюцыйная прапаганда сярод сялян асуджана на правал. Нават для народавольцаў галоўнай задачай стала прапаганда і агітацыя сярод рабочых. Фарміраванню сацыял-дэмакратычнага руху спрыяла і дзейнасць расійскай групы «Вызваленне працы», якая пачала выдавецтва і распаўсюджанне літаратуры па тэорыі і тактыцы тагачаснай сацыял-дэмакратыі. У 1887-1888 гадах пасля працяглых дыскусій пад уздзеяннем брашуры Г. Пляханова «Нашы рознагалоссі» у сацыялістычным руху вылучыліся два напрамкі сацыяльна-рэвалюцыйны (былыя народавольцы) (А. Багадановіч, Я. Хургін, А. Бонч-Асмалоўскі, Я. Гальперын) і сацыял-дэмакратычны (І. Гурвіч, В. Сяліцкі, С. Трусевіч). Аднак гэтае размежаванне не павяло да выпрацоўкі новых праграм ці ўтварэння новых партый.

У выніку ў другой палове 90-х гадоў сярод павялічылася колькасць гурткоў сацыяльна-рэвалюцыйнай арыентацыі, якія супрацьстаўлялі паступовасці эканамістаў сваё імкненне пашырыць рамкі агітацыі за межы вузка-прафесійнага руху. Аднак, большасць гурткоў ўсе ж мела сацыял-дэмакратычны накірунак (Гомель, Віцебск, Гародня, Брэст, Ашмяны, Пінск) Разам з тым сярод значнай часткі сацыял-дэмакратаў заходніх губерній зарадзіліся сепаратысцкія тэндэнцыі, якія выявіліся ў імкненні да стварэння рабочых арганізацый па нацыянальнай прыкмеце. У 1896 годзе была створана Літоўская сацыял-дэмакратычная партыя, у верасні 1897 - Усеагульны яўрэйскі рабочы саюз у Літве, Польшчы і Расіі (Бунд). Але ж рух за аб'яднанне сацыял-дэмакратычных сіл часткова пераадоліў гэтыя тэндэнцыі. У 1896 годзе быў створаны Рабочы Саюз Літвы, які аб'яднаў Віленскую, Мінскую і Смаргонскую інтэрнацыянальныя рабочыя арганізацыі. У пачатку сакавіка 1898 года ў Мінску адбыўся з'езд

прадстаўнікоў рускіх «саюзаў барацьбы», кіеўскай «Рабочай газеты» і Бунда, на якім была створана Расійская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя.

Тэма 7. Грамадская думка і палітычныя плыні ў пачатку XX ст. Фарміраванне беларускай нацыі

План лекцыі:

1. Афармленне агульнарасійскіх палітычных партый і іх роля ў фарміраванні грамадска-палітычнай думкі.
2. Беларускі нацыянальны рух і яго роля ў рэвалюцыйным працэсе ў пачатку XX ст. БСГ.
3. Рэвалюцыя 1905-1907 гг.
4. Пачатак парламентарызму.

Ключавыя паняцці: стачкі; працэс палітызацыі рабочага руху; “эканамізм”; Бунд; РСДРП; бальшавікі; меньшевікі; камітэты РСДРП; ППС на Літве; сацыялісты-рэвалюцыянеры; БСГ; “паліцэйскі сацыялізм” – “зубатаўшчына”; сіянізм; Дзяржаўная Дума; Усерасійская кастрычніцкая стачка; дэмакратычныя свабоды; беспартыйныя каардынацыйныя камітэты; “курлоўскі расстрэл”; Маніфест аб свабодах; прафсаюзы; выбарчыя правы; кадэты; акцыябрысты; “чорныя сотні”; пагромы; зямельная рэформа; лакаўт; чэрвеньскі дзяржаўны пераваротам; земская рэформа; “Наша ніва”; сусветны эканамічны крызіс; дэпрэсія; эканамічны ўздым; вядучыя галіны вытворчасці; манапалістычныя аб’яднанні; акцыяніраванне; замежныя інвестыцыі; закон аб страхаванні рабочых; цэнзавая прамысловасць; аграрнае пытанне; Сялянскі пазямельны банк; Стальпінская рэформа; хутарская форма гаспадарання; эміграцыя; сельскагаспадарчая кааперацыя.

Сусветны эканамічны крызіс, які паралізаваў гаспадарчую дзейнасць у Расійскай імперыі, аднолькава цяжка адбіўся і на беларускай прамысловасці, што ў сваю чаргу значна погоршыла матэрыяльная саноўшча беларускага пралетарыята. Зачыняліся прадпрыемствы, зніжаліся памеры заробкаў, пагаршаліся ўмовы працы. Спробы пратэстаў заканчваліся масавымі звальненнямі. Цяжкім выпрабаваннем для беларускага пралетарыяту стала беспрацоўе, з прычыны таго, што асабліва пацярпелі ад крызісу дробныя капіталістычныя і рамесніцкія прадпрыемствы, якія пераважалі на Беларусі.

Стачкі і іншыя мерапрыемствы пратэсту мелі вынікам узмацненне рэпрэсій супраць пратэстуючых. У гэтых умовах, прасякнутых безыходнасцю, адбываўся хуткі працэс палітызацыі рабочага руха. Да пачатку XX стагоддзя ўтварыліся галоўныя палітычныя партыі сацыялістычнага толку, якія дзейнічалі падпольна, ва ўмовах пастаянных рэпрэсій з боку ўрада. У сацыял-дэмакратычным лагеры існавала дзве плыні – рэфармісцкая, якая стаяла на ідэях “эканамізму”, распрацаванага нямецкім сацыял-дэмакратам Бернштэйнам і рэвалюцыйная, якую ідэйна абгрунтавалі Г.Пляханаў і У.Ульянаў (група “Іскры”). “**Эканамізм**” прадугледжваў

абмежаванне барацбы толькі пытаннямі эканамічнага і сацыяльнага кшталту, а рэвалюцыянеры дамагаліся звяржэння самадзяржаўя.

Палітычная растаноўка сіл на Беларусі была досыць неаднолькавай і складанай. Вядучай палітычнай сілай быў Усеагульны яўрэйскі рабочы саюз Расіі і Польшчы – **Бунд**, які прытрымліваўся пазіцыі эканамізму. Бунд так сама ўваходзіў у **РСДРП** на правах аўтаномнай арганізацыі. Але дзейнічалі бундаўцы пераважна асобна, яны падпарадкавалі сабе ўсе мясцовыя арганізацыі РСДРП на Беларусі і ў 1901 годзе на IV з’ездзе аб’явілі сябе адзінай арганізацыяй, якая абараняе інтарэсы яўрэйскага насельніцтва. Бунд патрабаваў пераўтварыць РСДРП у федэрацыю нацыянальных сацыял-дэмакратычных партый. На другім з’ездзе РСДРП, які адбыўся за мяжой у 1903 годзе Бунд не атрымаўшы падтрымкі дэлегатаў, пакінуў з’езд, а астатняя частка дэлегатаў падзялілася на **большавікоў** – прыхільнікаў пралетарскай рэвалюцыі і жорсткай партыйнай дысцыпліны і **меньшавікоў** – больш памяркоўных у пытаннях партыйнага будаўніцтва.

У 1903-1904 гадах РСДРП пачала ствараць сетку мясцовых арганізацый на Беларусі. Яны хутка з’явіліся ў Мінску, Віцебску, Гомелі, Барысаве і іншых буйнейшых гарадах. На працягу студзеня-сакавіка 1904 года былі створаны Палескі камітэт РСДРП, якому падпарадкаваліся арганізацыі поўдня Беларусі і Паўночна-Заходні камітэт, які кіраваў астатнімі арганізацыямі РСДРП на Беларусі. На блізкіх да РСДРП пазіцыях стаяла партыя **Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы**, якая была створана ў 1900 годзе ў Мінску на аб’яднальным з’ездзе Рабочага саюза Літвы і Сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага. Кіравалі партыяй Ф.Дзяржынскі і С.Трусевіч. Партыя выступала за звяржэнне самадзяржаўя ў саюзе з іншымі сацыялістычнымі партыямі, таму СДКПіЛ супрацоўнічала як з РСДРП, так і з Бундам. Што цікава, яна выступала супраць стварэння незалежнай Польшчы.

Зусім іншую пазіцыю займала Польская патрыя сацыялістычная (ППС) народніцкага толку, мясцовыя адзелы якой з’явіліся з гарадах заходняй часткі Беларусі і ў Літве (Вільня, Гродна, Брэст). Гэтыя аддзелы аб’ядналіся ў 1902 годзе пад назвай **ППС на Літве**. Партыя выступала за незалежныя і сацыялістычныя Польшчу, Літву і Беларусь, праводзіла вельмі актыўную прапагандысцкую дзейнасць.

У 1901 годзе арганізацыйна аформілася партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў да якой далучылася мінская Рабочая партыя палітычнага вызвалення Расіі. Праграма партыі прадугледжвала сацыялізацыю зямлі, стварэнне з імперыі федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі. Вялікую ролю эсэры надавалі тэрору супраць улад. Сярод стваральнікаў і кіраўнікоў гэтай агульнарасійскай партыі былі беларусы Р.Гершуні, С.Кавалік, А.Бонч-Асмалоўскі, К.Брэшка-Брэшкоўская, былыя ўдзельнікі народніцкага руха.

Толькі ў 1902 годзе ў Пецябургу ўзнікла сацыялістычная нацыянальная беларуская партыя – Беларуская рэвалюцыйная грамада, якая ў 1903 годзе была перайменавана ў **Беларускую сацыялістычную грамаду** – **БСГ**. Заснавалі партыю прадстаўнікі беларускай студэнцкай моладзі – браты

Іван і Антон Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі, А.Бурбіс, К.Кастравіцкі, В.Іваноўскі, А.Пашкевіч і інш. у сваёй праграме партыя выступала за звяржэнне самадзяржаўя, змену капіталізму сацыялістычнымі ладам, за беларускую культурна-нацыянальную аўтаномію ў складзе дэмакратычнай Расіі з мясцовым сеймам у Вільні. Прыватная маёмасць на зямлю павінна быць адменена і праведзена ўраўняльнае землеразмеркаванне сярод сялян. БСГ супрацоўнічала з ППС, эсэрамі і Літоўскай сацыял-дэмакратычнай партыяй.

Рост выступленняў, якімі кіравалі партыйныя дзеячы розных накірункаў, занепакоілі ўлады. Яны спрабавалі ўзяць пад кантроль рабочы рух з дапамогай мерапрыемстваў “паліцэйскага сацыялізму” ці “зубатаўшчыны”. Сутнасць яго выразіў Сямён Зубатаў – кіраўнік маскоўскай паліцыі – улады павінны задаволіць элементарныя эканамічныя і культурныя патрэбы рабочых. На Беларусі ў маі 1901 года перавербаваныя бундаўцы М.Вільбушэвіч і А.Чамярыскі пры падтрымке паліцыі дамагліся ад гаспадароў слясарных майстэрняў увесці 12-гадзінны працоўны дзень. Як вынік – да створанай імі Яўрэйскай незалежнай рабочай партыі перайшла большасць прафсаюзаў, а мясцовыя аддзелы былі створаны па ўсім Заходнем краі. Асноўнымі мэтамі партыі было падняцце культурнага і эканамічнага ўзроўню рабочых. Дзеля гэтага наладжваліся легальныя культурна-асветніцкія мерапрыемствы. Аднак у выніку барацьбы з Бундам і пасле некалькіх няўдалых спроб вырашыць канфлікты рабочых з прадпрыемствамі партыя самараспусцілася ў 1903 годзе.

Акрамя барацьбы супраць Яўрэйскай незалежнай рабочай партыі Бунд павінен быў весці ўпартую барацьбу супраць ідэалогіі **сіянізму**, які набіраў вялікую папулярнасць на Беларусі сярод яўрэйскага насельніцтва. Сусветная арганізацыя сіяністаў была створана ў 1897 годзе. У 1900 – на Беларусі дзейнічала 92 сіяністскіх гуртка, якія не сустракалі перашкод з боку ўлад. У 1902 годзе ў Мінску легальна прайшоў Усерасійскі з’езд сіяністаў (у той час, як усялякая палітычная дзейнасць у імперыі была забаронена). Мэтай сіяністаў было стварэнне яўрэйскай дзяржавы каля гары Сіён у Палесціне. У яўрэйскім асяродке няма класаў, таму няма класавай барацьбы і іншых антаганізмаў, значыцца, са стварэннем сваёй дзяржавы вырашыцца яўрэйскае пытанне – так лічылі сіяністы. Да тагож, яны выдвінулі тэзіс аб богаабранасці яўрэйскага народа, што аддавала нацыянал-фанатызмам.

Пад час ідэйнай барацьбы з “зубатаўцамі” і сіяністамі Бунд адмовіўся ад эканамізму (летам 1902 г.) і перабудаваў структуру мясцовых арганізацый, скарыстаўшы вопыт РСДРП.

На працягу 1901-1904 гадоў адбыўся значны рост колкасці выступленняў, пад час якіх выдвігаліся ўжо не толькі эканамічныя, але і палітычныя патрабаванні. Характар рабочых выступленняў пакуль яшчэ быў абарончы. Урад адказаў увядзеннем у беларускіх губернях у канцы 1901 года становішча “ўзмоцненай аховы” і рэпрэсіямі. Гэта не перашкодзіла атсвяткаваць у 1903 годзе 1 мая, а ў 1904 годзе пад час стачак фіксаваліся перастрэлкі з паліцыяй (у Магілёве). Рост незадаволенасці вызвала няўдалая

вайна з Японіяй. Адначасова пашыралася агітацыйная дзейнасць партый сярод сялянства.

Рэвалюцыйныя падзеі на Беларусі ў 1905-1907 гг. Выбух народнага недавольства вызваў растрэл мірнай дэманстрацыі ў Пецярбургу 9 студзеня 1905 года. 11 студзеня ў Мінску пачалася забастоўка салідарнасці з пецярбуржцамі, у якой прынялі ўдзел большасць прадпрыемстваў горада. На працягу студзеня баставалі і мітынгавалі рабочыя 30 гарадоў Беларусі, але вясной эканамічныя патрабаванні яшчэ пераважалі над палітычнымі. Наогул, колькасць выступленняў так сама пайшла на спад. Другі этап рэвалюцыі пачаўся з 1 мая 1905 года з новага ўздыму выступленняў. Да вулічных шэсцяў і перастрэлак з паліцыяй і вайсковымі часцямі дадаліся масавыя выступленні сялянства і батракоў, якія так сама стваралі *сялянскія камітэты* і выступалі арганізавана (чэрвень, Навагрудскі павет). Царскі ўрад пайшоў на ўступкі. Мікалай II падпісаў маніфест аб увядзенні парламента – **Дзяржаўнай Думы**. Але рабочыя не атрымалі выбарчых правоў, таму сацыялістычныя партыі байкатавалі выбары ў Думу і працягвалі барацьбу. У канцы верасня ў Маскве распачалася **гарадская стачка**, якая перарасла ў **Усерасійскую** – так пачаўся трэці этап рэвалюцыі. 7-17 кастрычніка дзяржава знаходзілася ў стане калапсу. Спыніліся чыгункі, прадпрыемствы, амаль не працавала сувязь. 17 кастрычніка кіраўнік урада С.Вітгэ прымусіў Мікалая II падпісаць маніфест аб абвяшчэнні дэмакратычных свабод (свободы слова, друка, сходаў, саюзаў, веравызнанняў) і наданні Думе права заканадаўчай ініцыятывы. У ходзе Усерасійскай стачкі ў Расіі ствараліся Саветы для кіравання дзеяннямі, але на Беларусі супраць Саветаў былі Бунд і эсэры, таму ствараліся толькі **безпартыйныя каардынацыйныя камітэты** па ініцыятыве эсэраў.

18 кастрычніка 1905 года ў гарадах адбыліся шматлюдныя мітынгі і дэманстрацыі з нагоды выдання маніфеста. Але па ўзгадненню з цэнтральнымі ўладамі гэтыя дэманстрацыі былі разагнаныя з прымяненнем зброі. Расстралялі дэманстрацыі ў Віцебску і Гомелі, у Мінску пад час “**курлоўскага расстрэлу**” загінула каля 100 чалавек. У цэлым кастрычніцкі націск працоўных аслаб, бо сваю ролю адыграў **Маніфест аб свабодах**. Ад рэвалюцыі адыйшлі ліберальныя і буржуазныя дзеячы, якія цалкам дасягнулі сваіх мэтаў. На гэтым скончыўся трэці этап рэвалюцыі. Яго вынікам было стварэнне новых палітычных партый, якія пачалі палітычную дзейнасць у рамках парламенцкай барацьбы. Былі так сама легалізаваны нізавыя структуры сацыял-дэмакратычных партый, якія пачалі шырокую агітацыйную дзейнасць.

Рэвалюцыйныя партыі працягвалі барацьбу – бо галоўная іх мэта – звяржэнне самадзяржаўя не была дасягнута. На снежань была намечана ўсеагульная забастоўка, якая павінна была перарасці ва ўзброенае паўстанне. 7 снежня пачаўся чацьвёрты этап рэвалюцыі. РСДРП, Бунд, ПСР (эсэры) выдалі зварот “Да ўсяго народа” з заклікам паўстаць супраць царызма. Агульныя забастоўкі пачаліся ў буйнейшых гарадах Беларусі. 18 снежня пачалося ўзброенае паўстанне ў Маскве. Але на Беларусі *выступленні*

працоўных у ўзброенную форму не перайшлі. Улады адказалі вельмі жорсткімі мерамі. Былі праведзены масавыя арышты. Выступленне ў Маскве было падаўлена. Рэвалюцыйныя партыі заявілі аб часовым адступленні.

Улады спалучалі рэпрэсіі з некаторымі ўступкамі на карысць працоўных. Так, 2 снежня 1905 года была адменена крымінальная адказнасць за ўдзел у стачках, а 11 снежня згодна з законам аб выбарах у Дзяржаўную думу рабочыя атрымалі выбарчыя правы. У сакавіку 1906 года выйшлі Часовыя правілы аб стварэнні саюзаў і грамадскіх арганізацый, якія дазволілі ствараць прафесійныя саюзы. У красавіку адбыліся выбары ў Думу, і яна пачала дзейнасць з 27 красавіка 1906 года. Выбары былі непрамыя, шматступенчатыя. Законом вызначалася розная **якасць галасоў выбаршчыкаў** (1 голас памешчыка = 3,5 голаса буржуазіі = 15 галасам сялян = 45 галасам рабочых). Асобы, якія не мелі маёмасці, выбарчых правоў не атрымалі. Сацыял-дэмакратычныя партыі байкатавалі выбары ў першую Думу. Але сарваць выбары яны не здолелі. У выбарах удзельнічала шырокае кола партый, створаных пасля маніфеста 17 кастрычніка 1905 года.

Партыя канстытуцыйных дэмакратаў (кадэтаў) была створана на з'ездзе земскіх дзеячоў, які праходзіў у Маскве з 12 па 18 кастрычніка і пераўтварыўся ў I з'езд партыі кадэтаў. Партыя стаяла на пазіцыі будаўніцтва ў Расіі парламенцкай дзяржавы на заходні манер, выступала супраць федэралізму але дапускала культурную аўтаномію народаў імперыі.

На Беларусі дзейнічала аналагічная мясцовая партыя – Канстытуцыйна-каталіцкая партыя Літвы і Беларусі, якую ў канцы 1905 года стварыў віленскі каталіцкі біскуп Э.Роп. Гэты дзеяч вызначаўся ліберальнымі поглядамі і блізкасцю да беларускага нацыянальнага руху, быў прыхільнікам увядзення беларускай мовы ў касцёл.

“Саюз 17 кастрычніка” ці **акцябрысты** стварылі партыю ў лістападзе 1905 года. На Беларусі былі ўтвораны адзелы ў Віцебске, Мінске, Гродна, Магілёве. Акцябрысты кантралявалі такія выданні, як «Минская речь», «Витебский голос». Падтрымлівалі партыю мясцовае чыноўніцтва, рускае насельніцтва. Патрыя абмяжоўвалася падтрымкай выканання палажэнняў маніфеста 17 кастрычніка, адвяргала ідэю любой нацыянальнай аўтаноміі ў імперыі акрамя Фінляндыі.

На Беларусі мелі свае адзелы іншыя арганізацыі – Партыя мірнага абнаўлення, блізкая да кадэтаў, манархічны **“Саюз рускаго народа”** (лістапад 1905 года), які ствараў **“чорныя сотні”** і чыніў пагромы ў яўрэйскіх гарадах, кансерватыўны **Усерасійскі нацыянальны саюз** (чэрвень 1908 года), які прапаведаваў ідэі нацыяналізму, гасподства рускіх у імперыі, падтрымліваў неабмежаванае самадзяржаўе.

Утвараліся і мясцовыя арганізацыі. Так, **“Белорусское общество”** (з 1908 года), якое складалася з ліберальнай інтэлігенцыі і заможнага сялянства, выступала за саюз з урадам супраць каталіцкіх памешчыкаў. Таварыствы **“Крестьянин”** і **«Русский окраинный союз»** (з кастрычніка 1906 года)

падтрымлівалі лозунг – “Расія для рускіх і кіраваць ёю павінны рускія”. Выступалі за ліквідацыю ў краі эканамічнай перавагі “польскіх” памешчыкаў і яўрэйскай буржуазіі. Ідэі прапагандавалі праз газеты «Виленский вестник», «Минское слово».

У першую Думу ад Беларусі было абрана 36 дэпутатаў, у тым ліку 13 сялян. Пачатак дзейнасці парламента супаў з новым ростам выступленняў працоўных, якія зараз кантраляваліся прафсаюзамі. Ад Думы чакалі вырашэння **зямельнага пытання**, таму наглядаўся актыўны рух сярод сялянства і салдат, якія амаль цалкам паходзілі з сялянскага саслоўя. У красавіку-ліпені сходкі салдат адбываліся ў Мінску, Баранавічах, Бабруске, Брэсце, Кобрыне. Пад час працы ў Думе дэпутаты прапанавалі некалькі варыянтаў зямельнай рэформы, але яны былі з боку гледжання ўрада празмерна радыкальнымі, бо прапанавалі ліквідаваць памешчыцкае землеўладанне (праз нацыяналізацыю ці паступовы выкуп дзяржавай). Прапанаваны ўрадам праект Дума рыхтавалася адхіліць. Што цікава, дэпутаты-сяляне ад Беларусі, падманутыя сваімі землякамі, галасавалі супраць нацыяналізацыі зямлі, гэта азначае, супраць сваіх інтарэсаў. Да тагож фракцыя аўтанамістаў – куды ўвайшлі большасць абраных ад Канстытуцыйна-каталіцкай партыі Літвы і Беларусі дэпутатаў патрабавалі права на шырокае самакіраванне для Польшчы. 9 ліпеня 1906 года Мікалай II распусціў парламент, распачаў рэпрэсіі і прызначыў новыя выбары.

У гэты час прадпрымальнікі так сама пачалі аб’яднацца для супрацьстаяння стачкам і забастоўкам. Ствараліся рэгіянальныя манаполіі – сіндыкаты і таварыствы, якія эфектыўна прымянялі **лакаўты** – масавыя звальненні рабочых пад час забастоўак ці стачак з усіх рэгіянальных прадпрыемстваў галіны.

У гэтых умовах націску на працоўных адбыліся выбары ў другую Думу. У іх прынялі ўдзел усе сацыял-дэмакратычныя партыі. Адзіным блокам на выбары пайшлі правыя арганізацыі – акцыябрысты, Расійскі акраінны саюз, манархісты. У выніку ад Беларусі было абрана 15 дэпутатаў ад правага блока, 11 аўтанамістаў, 2 кадэта і 8 беспартыйных. Такім чынам, перамогу атрымалі дзве групы, якія адмаўлялі ў існаванні беларускаму народу. Сацыял-дэмакратычныя партыі не здолелі правесці сваіх дэпутатаў, бо перамога іх кандадатаў аб’яўлялася несапраўднай і анулявалася. У Расіі наглядалася крыху іншая сітуацыя – там левыя партыі дамагліся значных перамог. Другая Дума дзейнічала так сама кароткі тэрмін – з 20 лютага да 3 чэрвеня 1907 года. Зноў абвастрыліся спрэчкі па **аграрнаму пытання**. Але зараз партыя кадэтаў не атрымала большасці ў Думе і ўрад праігнараваў іх варыянт рэфармавання. Паколькі ў Думе ніводны бок не атрымаў перавагі, Думу палічылі няздольнай на сур’ёзныя справы і па патрабаванню правых партый распусцілі зноў. Але адначасова Мікалай II змяніў выбарчае заканадаўства

(17 чэрвеня), чаго не меў права рабіць без згоды парламента, таму роспуск другой Думы лічыцца **чэрвеньскім дзяржаўным пераваротам**. Ім скончылася рэвалюцыя 1905-1907 гадоў. Урад перайшоў да жорсткіх метадаў

у кіраванні краінай. Рэвалюцыйныя партыі, у тым ліку і БСГ, знаходзіліся ў глыбокім крызісе, так сама як і партыя кадэтаў. На базе мясцовых яе арганізацый была створана ў 1907 годзе Крайвая партыя Літвы і Беларусі. Польшкія памешчыкі і святары, якія ўвайшлі ў партыю, падтрымлівалі патрабаванне аб палітычным раўнапраўе палякаў і католікаў.

З 1 лістапада 1907 па 9 чэрвеня 1912 года і з 15 лістапада 1912 па 25 лютага 1917 года дзейнічалі III і IV Дзяржаўныя Думы, у якія ад Беларусі выбіраліся амаль выключна прадстаўнікі правых партый і чарнасоцных арганізацый. Гэтыя парламенты цалкам падтрымлівалі ўсе мерапрыемствы ўрада ва ўсіх сферах жыцця краіны. Па патрабаванню П.Сталыпіна, які праводзіў аграрную рэформу, у усходняй і цэнтральнай Беларусі была праведзена *земская рэформа* (14 мая 1911 года), якая мела значныя адрозненні ад рэформы 1864 года ў Расіі. Замест саслоўных курый выбаршчыкаў у органы земскага самакіравання стваралася дзве – “руская” і “польская”, а каб павялічыць прадстаўніцтва праваслаўнага “рускага” сялянства маёмасны ценз для іх панізілі ў 2 разы. Гэтыя меры павінны былі недапусціць панавання ў земствах каталіцкіх “польскіх” памешчыкаў.

Падзеі рэвалюцыі садзейнічалі яшчэ большаму абуджэнню ў асяроддзі беларускага нацыянальнага руха. У маі 1907 года прайшоў настаўніцкі з’езд у Вільне, які выказаўся за навучанне на беларускай мове. З 10 лістапада 1906 года выдавалася газета на беларускай мове – “**Наша ніва**”, якая пасля дзяржаўнага пераварота стала цэнтрам беларускага нацыянальнага руха. Для сялян рэдакцыя выдавала “Беларускі каляндар” і часопіс “Саха”. З 1912 года нашаніваўцы наладзілі выпуск грамадска-палітычнага і літаратурнага альманаха “Маладая Беларусь”. У выдавецтве “Загляне сонца і ў наша ваконца” (1908-1914 гады) выходзілі дзесяткі беларускіх кніжак. Такім чынам, беларускі рух на гэты час абмяжоўваўся культурна-асветніцкай працай, пашырэннем сярод насельніцтва навукова-папулярных ведаў у розных галінах гаспадаркі і навукі. “Наша ніва” садзейнічала з’яўленню ў беларускай літаратуры таленавітых паэтаў і пісьменнікаў, гордасці беларускай літаратуры.

Аднак вельмі цяжка было супрацьстаяць той прапагандзе вялікадзяржаўнага шавінізму, што існаваў на Беларусі. Улады падтрымлівалі правыя арганізацыі, садзейнічалі чарнасоцным пагромам у беларускіх гарадах. Алаль прыпыніўся сялянскі і рабочы рух. Толькі ў 1912-1914 гадах намеціўся пад’ём забастовачнай барацьбы і сялянскіх выступленняў. Увогуле, рэакцыя і рэпрэсіі на Беларусі былі больш мэтанакіраванымі і паслядоўнымі, чым у астатняй імперыі.

Тэма 8. Палітычная і прававая думка Савецкай Беларусі і беларускага замежжа(1919-1939 гг).

План лекцыі:

1. Шляхі фарміравання беларускай дзяржаўнасці на нацыянальна-дэмакратычнай і рэвалюцыйна-класавай асновах.

Ключавыя паняцці: канстытуцыя, камуністычная партыя.

В начале 1920-х годов многопартийность в стране была ликвидирована, а почти все руководители и многие члены бывших политических партий репрессированы'. Единственной партией в Беларуси стала коммунистическая партия, являвшаяся составной частью ВКП(б). Теоретическую базу под господство однопартийной системы подвел Сталин в докладе, посвященном проекту Конституции СССР 1936 г.: «Несколько партий, а значит, и свобода партий может существовать лишь в таком обществе, где имеются антагонистические классы, интересы которых враждебны и непримиримы... В СССР имеются только два класса: рабочие и крестьяне, интересы которых не только не враждебны, а, наоборот, дружественны. Стало быть, в СССР нет почвы для существования нескольких партий, а значит, и для свободы этих партий. В СССР имеется почва только для одной партии, Коммунистической партии». Юридическое воплощение указанная идея нашла в статье 101 Конституции БССР 1937 г., гласившей: «Наиболее активные и сознательные граждане из рядов рабочего класса и других слоев трудящихся объединяются во Всесоюзную Коммунистическую партию (большевиков), являющуюся передовым отрядом трудящихся в их борьбе за укрепление и развитие социалистического строя и представляющую руководящее ядро всех организаций трудящихся, как общественных, так и государственных» . По содержанию и дух; она была созвучна более лаконичному § 1 немецкого Закон; против образования новых партий 1933 г., который гласил «В Германии существует в качестве единственной политической партии Национал-социалистическая германская рабочая партия».

Принятая через 40 лет Конституция белорусского государства 1978 г. в точности воспроизводила положения Основной Закона СССР, принятого годом раньше, и закрепляла руководящую роль КПСС:

«Руководящей и направляющей силой советского общества ядром его политической системы, государственных и общественных организаций является Коммунистическая партия Советского Союза. КПСС существует для народа и служит народу.

Вооруженная марксистско-ленинским учением, Коммунистическая партия определяет генеральную перспективу развития общества, линию внутренней и внешней политики СССР, руководит великой созидательной деятельностью советского народа, придает планомерный, научно обоснованный характер его борьбе за победу коммунизма.

Все партийные организации действуют в рамках Конституции СССР».

Политико-правовой комментарий к Конституции 1977 г. так разъяснял положения указанной статьи:

«Статья 6 юридически закрепляет реальный факт осуществления Коммунистической партией Советского Союза руководящей и направляющей роли в нашем обществе, причем делает это в прямой форме, при характеристике его политической системы.

Руководя государственными и общественными организациями, партия учитывает особенности каждой из них: специфическое назначение, функции, состав, сферу и методы деятельности. Само это руководство осуществляется путем дачи директив, координации деятельности различных организаций, подбора и рекомендации их руководящих кадров, контроля за выполнением партийных решений. В результате партийное руководство обеспечивает целенаправленное и согласованное функционирование всех звеньев нашей политической системы, четкое их взаимодействие.

В этом один из главных источников силы политической системы советского общества, ее стабильности и гибкости».

Естественно, что никакого законодательства о партиях в стране не существовало. В условиях однопартийной системы в нем просто не было необходимости. Ситуация начала меняться лишь в результате процесса перестройки, начатой М.С. Горбачевым.

Тэма 9 Грамадска-палітычны і культурны рук ў Заходняй Беларусі (1921-1939)

План лекцыі:

1. Беларускае пытанне пры афармленні пры афармленні Версальска-Вашынгтонскай сістэмы.
2. Рыжская мірная дамова ў гістарычным лёсе беларускага народа.
3. Грамадска-палітычнае, эканамічнае, нацыянальна-культурнае становішча Заходняй Беларусі ў складзе Польскай дзяржавы

Ключавыя паняцці: “Белапольшча”; “Усходнія крэсы”; беларускія эсэры; Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя; Беларускія хрысціянскія дэмакраты; КПЗБ; КСМЗБ; асіднае становішча; Беларуская сялянска-рабочая грамада; рэжым санацыі; фінансавая стабілізацыя; золоты; сусветны эканамічны крызіс 1929-1933 гг.; ардынарыі; асіднікі; парцэлі; камасацыя; сервітуты; беспрацоўе; грамадскія работы; Таварыства беларускай школы; Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры; Віленскі беларускі гісторыка-этнаграфічны музей.

У сакавіку 1921 г. па выніках савецка-польскай вайны было падпісана Рыжскае мірнае пагадненне. Адна з яго ўмоў – далучэнне да Польшчы Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Плошча Заходняй Беларусі складала каля 113 тыс. кв. км (палова сучаснай тэрыторыі Беларусі). На гэтай тэрыторыі быў уведзены польскі адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел. На беларускай тэрыторыі былі ўтвораны Віленскае, Навагрудскае, Палескае і Беластоцкае ваяводства («Малапольшча», «Белапольшча», ці «ўсходнія крэсы»). Гэта 24% тэрыторыі і 11% насельніцтва польскай дзяржавы – Другой Рэчы Паспалітай.

Колькасць насельніцтва Заходняй Беларусі ў 1931 г. – 4,6 млн. чалавек (беларусаў каля 70%, палякаў – 10%, яўрэяў – 11%, украін-

цаў – 4%, літоўцаў – 2,5%, рускіх – 2%), у верасні 1939 г. – каля 5 млн. чалавек. Аднак польскія ўлады падчас “перапісу” насельніцтва атрымалі свае вынікі – так, доля палякаў згодна перапісу 1931 года складала 49%, беларусаў – 28%. Больш за 700 тыс. палешукоў было запісана “тутэйшымі” – дыялектнай групай польскай нацыянальнасці.

Нацыянальны прыгнёт. Адразу пасля завяршэння савецка-польскай вайны ў 1921 годзе была прынята Канстытуцыя польскай дзяржавы дзе былі абвешчаны дэмакратычныя свабоды. Аднак гэта было простаай дэкларацыяй, накіраванай на стварэнне канстытуцыі 1937 года. Па-сутнасці, пачалося праследванне палітычных супраціўнікаў польскага ўрада. Ужо да пачатку 1930-х гг. колькасць палітзняволеных на беларускіх землях перавысіла 10 тыс. чалавек. Калі пад час выбараў у сейм 1922 года было абрана 11 дэпутатаў-беларусаў і 3 беларуса-сенатара, то ў 1928 годзе – 10 і 2 суадносна, а па выніках выбараў 1935 і 1938 гадоў у заканадаўчым органе не было ніводнага этнічнага беларуса. Органы мясцовага самакіравання былі падпарадкаваны прадстаўнікам прэзідэнта на месцах.

Палітычная палітра ў Заходняй Беларусі была вельмі разнастайная. Тры групы палітычных партый змагаліся за беларускага выбаршчыка і за ўплыў сярод насельніцтва Заходняй Беларусі. Польскія буржуазныя партыі – нацыянальныя дэмакраты (эндэкі) і хрысціянскія дэмакраты (хадэкі) атрымлівалі падтрымку ад польскіх уладаў на месцах і каталіцкай царквы. Дробнабуржуазны дэмакратычны лагер складаўся з польскіх рэфармісцкіх партый, якія мелі на Беларусі мясцовыя адгалінаванні, а так сама яўрэйскіх нацыянальных дробнабуржуазных партый і беларускіх нацыянальна-дэмакратычных арганізацый, якія стаялі на пазіцыях парламенцкай барацьбы. Рэвалюцыйна-дэмакратычны лагер складалі радыкальныя народныя арганізацыі. Сацыяльнай базай іх былі каля 700 тыс. вярнуўшыхся з Расіі бежанцаў, якія ў свой час у Расіі прымалі ўдзел у рэвалюцыйных падзеях.

У 1921-1923 гадах значны ўплыў на беларускае насельніцтва мела **партыя беларускіх эсэраў** (ПБСР, частка былой БСГ), якой кіравалі Ф.Грыб, І.Мамонька, А.Цвікевіч, В.Ластоўскі. Праграма партыі прадугледжвала канфіскацыю памешчыцкіх зямель на карысць сялян, нацыянальнае раўнапраўе, стварэнне беларускай дэмакратычнай дзяржавы, злучанай з Літвой. Асноўнымі лічыліся метады парламенцкай апазіцыйнай барацьбы, але пасля няўдалых выбараў у Сейм у чэрвені 1924 года партыя была самараспушчана, а частка яе актывістаў уступіла ў рады КПЗБ.

З левага крыла эсэраў вылучылася **Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя** лікам каля 300 чалавек, пад кіраваннем І.Лагіновіча і А.Канчэўскага. Праграма – канфіскацыя памешчыцкіх зямель, дэмакратычныя правы, 8-мі гадзінны працоўны дзень, стварэнне рабоча-сялянскага ўрада, аб’яднанне беларускіх зямель у адну рабоча-сялянскую дзяржаву. На прыканцы 1923 года БРА ўступіла ў КПЗБ.

На згодніцкіх пазіцыях стаяла **БСДП** – сацыял-дэмакратычная партыя А.Луцкевіча, Б.Тарашкевіча і С.Рак-Міхайлоўскага. Яна абапіралася на нешматлікую інтэлігенцыю і не мела ўплыву сярод сялянства і рабочых.

Патрабаванні ўсеагульнага выбарнага права, увядзення падаткаў на памешчыкаў, развіцця беларускай культуры без перашкод не вырашала беларускага пытання, хоць і прадугледжвалася стварэнне беларускай дэмакратычнай рэспублікі. Партыя зачынілася ў 1924 годзе, бо не знайшла падтрымкі ў большасці насельніцтва Заходняй Беларусі. Абмежаваныя буржуазна-дэмакратычныя патрабаванні выдвігалі **Беларускія хрысціянскія дэмакраты (БХД)**. Яе кіраўнікі каталіцкія ксяндзы А.Станкевіч і В.Гадлеўскі стварылі тэорыю бескласавасці беларускага народа. Значны ўплыў на заходніх тэрыторыях Беларусі мела ППС і польская сялянская партыя “Вызваленне”, якія выдвігалі ў асноўным дэмакратычныя патрабаванні. Сярод яўрэйскага насельніцтва папулярнымі былі Бунд і Паалей-Цыён (сіянісцкая партыя) якія стаялі на пазіцыях антыкамунізму.

У кастрычніку 1923 года адбылася I канферэнцыя камуністычных арганізацый Заходняй Беларусі, на якой была створана **Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ)**. Яе кіраўнікі С.Дубавік, С.Мертенс, А.Славінскі, П.Корчык развярнулі актыўныя дзеянні па барацьбе з польскімі ўладамі. У 1924 годзе быў створаны **Камуністычны саюз моладзі Заходняй Беларусі (КСМЗБ)** на чале з В.Харужай. Камуністы хутка перахапілі з эсэраў ініцыятыву па кіраўніцтву масавым партызанскім рухам, які распачаўся на захопленай палякамі тэрыторыі Беларусі. Да 1925 года тут вялася сапраўдная вайна супраць акупантаў. Буйнымі партызанскімі фарміраваннямі кіравалі В.Корж, К.Арлоўскі, С.Ваўпшасаў і інш. Урад Польшчы накіраваў сюды карныя войскі на чале з генералам Рыдз-Сміглам, які меў неабмежаваныя паўнамоцтвы. Было аб’яўлена **асаднае становішча**. У выніку рэпрэсій і аб’ектыўнай немагчымасці супрацьстаяць пераўзыходзячым рэгулярным войскам КПЗБ заклікалі партызан спыніць узброенае супраціўленне як несваечасовае і перайсці да рэвалюцыйнай барацьбы.

Аднак не толькі КПЗБ была вельмі папулярна сярод насельніцтва Заходняй Беларусі. 24 чэрвеня 1925 года група дэпутатаў (паслоў) Сейма стварылі **Беларускую сялянска-рабочую грамаду** (з 1926 года партыя) – самую масавую арганізацыю сялян таго часу ў Еўропе. Узначалі яе Б.Тарашкевіч, П.Мятла, П.Валошын, С.Рак-Міхайлоўскі. Ужо ў студзені 1927 года яна налічвала каля 2 тыс. мясцовых арганізацый і каля 120 тыс. актыўных прыхільнікаў. Праграма партыі прадугледжвала канфіскацыі памешчыцкіх зямель і перадачу яе сялянам, стварэнне рабоча-сялянскага ўрада і ўвядзенне рэальных дэмакратычных свабод, самавызначэнне Заходняй Беларусі, увядзенне 8-мі гадзіннага працоўнага дня, ліквідацыю асадніцтва, адукацыю на роднай мове. Такая папулярнасць напалохала польскі ўрад, і ў 1927 годзе партыя была разгромлена, а каля 800 яе актывістаў і кіраўнікоў асуджана. Працоўныя арганізавалі шмат маніфестацый у падтрымку сваёй партыі, якія бязлітасна разганяліся. У Косава дэманстрацыя 3 лютага 1927 года была растрэляна, шэсць чалавек было забіта, некалькі дзсяткаў паранена.

Яшчэ ў 1922 г. ў польскім сейме пачала сваю працу фракцыя «Беларускі пасольскі клуб», якую стварылі 11 лідэраў розных палітычных сіл Заходняй Беларусі. Яго галоўнай мэтай было адстойванне інтарэсаў беларускага насельніцтва праз парламенцкую дзейнасць. У 1927 г., напярэдадні выбараў у сейм была створана беларуская дэпутацкая фракцыя “Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых” (І.Гаўрылік, Ф.Валынец, Я.Грэцкі, І.Дварчанін, П.Крынчык і інш.). Гэтая грамадска-палітычная арганізацыя была вельмі блізкай да КПЗБ. У 1934 годзе ўлады арыштавалі кіраўнікоў “Змагання”, а арганізацыю разграмілі.

На тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічала 19 турмаў і канцэнтрацыйны лагер у Бярозе-Картузскай. **Рэжым санацыі** Ю.Пілсудскага, які ўстанавіўся пасля дзяржаўнага перавароту ў маі 1926 года, узмацніў сацыяльны, нацыянальны і рэлігійны прыгнёт, што выклікала актывізацыю нацыянальна-вызваленчага і рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі.

Увогуле, сярэдзіна 20-х – пачатак 30-х гг характарызаваліся імкненнем да спалучэння легальных і рэвалюцыйных формаў барацьбы. На выбарах 1928 г. толькі за дэпутатаў ад КПЗБ было аддадзена 26% галасоў. У першай палове 30-х гг. значна зніжаецца колькасць выступленняў з нацыянальна-вызваленчымі лозунгамі. Прычына таму – эканамічны крызіс, які пацягнуў за сабой значнае пагаршэнне стану жыцця працоўных. У рабочым руху адзначаецца паступовы рост забастовачнай барацьбы з перавагай стачак эканамічнага характару. З 1931 г. пачынаецца рост сялянскіх выступленняў; адбываецца ўзброенае паўстанне сялян Кобрынскага павета (8.1933 г.) і найбуйнейшае паўстанне нарачанскіх рыбакоў, у якім удзельнічала каля 5 тыс. чал. (1935-1939 гг.).

Другая палова 30-х гг. стала цяжкім часам для рэвалюцыйна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. У Еўропе шырылася фашысцкая пагроза. У 1935 г. быў створаны адзіны антыфашысцкі фронт. Гэта садзейнічала рэвалюцыйнаму ўздыму 1936-1937 гг., які змяніўся спадам. Жорсткая рэпрэсіўная палітыка польскіх улад прыводзіла да шматлікіх арыштаў лідэраў палітычных арганізацый (арыштавана больш за 30 тысяч чалавек) і забароны іх дзейнасці. У 1938 г. Камінтэрнам была распушчана Камуністычная партыя Польшчы і яе адгалінаванне – КПЗБ.

Яшчэ адным паказчыкам прыгнечанага становішча насельніцтва Заходняй Беларусі стала нацыянальна-рэлігійная палітыка польскага ўрада, якая мела мэтай непрызнанне і далейшае знішчэнне, “апалячванне” беларускай нацыі. Зачыняліся навучальныя ўстановы з беларускай мовай навучання, мясцовыя настаўнікі замяняліся польскімі, скарачалася колькасць беларускіх бібліятэк, клубаў, хат-чытальняў, выдавецтваў, а значыцца і выданняў (з 23 беларускіх газет і часопісаў у 1927 г. праз пяць год засталася толькі 8). Беларускаю мову забаранялася ўжываць у дзяржаўных установах. Няведанне польскай мовы прызнавалася непісьменнасцю і вяло да пазбаўлення выбарчых правоў. Зачыняліся ці пераўтвараліся ў каталіцкія праваслаўныя храмы.

Гаспадарка Заходняй Беларусі ў 1921-1939 гадах

Развіццё прамысловасці. Асаблівасці развіцця прамысловасці ў Заходняй Беларусі зыходзілі з мэтай польскіх улад – ператварыць Заходнюю Беларусь у аграрна-сыравінны прыдатак прамысловых раёнаў этнічнай Польшчы.

Удзельная вага ў прамысловасці Заходняй Беларусі складала каля 3%, а колькасць занятых рабочых – 4,9%. У Заходняй Беларусі адсутнічала *цяжкая прамысловасць*. Металаапрацоўка не атрымала развіцця з-за канкурэнцыі з сіндыкатам польскіх металургічных заводаў, таму ў прамысловасці Заходняй Беларусі пераважалі дрэваапрацоўчая, харчовая і лёгкая галіны.

У 1926 г. у Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах налічвалася 127 фабрык і заводаў з колькасцю рабочых звыш 20 чалавек, а 19 з іх мелі звыш 100 рабочых – гэта шклозавод «Нёман» у Навагрудскім павеце, запалкавая фабрыка «Прагрэс-Вулкан» у Пінску, фабрыка гумавых вырабаў «Ардаць» у Лідзе, тытунёвая фабрыка ў Гродне, фанерныя фабрыкі ў Мікашэвічах і Гарадзішчы. На гэтых 19 прадпрыемствах было занята 7.872 рабочых, але гэта ўдвая менш, чым у 1913 г. У выніку да пачатку другой сусветнай вайны агульны аб'ём прамысловасці не дасягнуў 1913 г.

Эканамічнае жыццё адзначалася цыклічным развіццём, залежнасцю ад сусветных крызісаў. У 1923-1924 гг. наглядаўся пад'ём прамысловай вытворчасці. Ён адбыўся з прычыны павышэння попыту на прамысловыя тавары і пашырэння аб'ёмаў замежнага гандлю. Урад атрымаў магчымасць ажыццявіць **палітыку фінансвай стабілізацыі** (з пачатку 1924 г.) і правесці **грашовую рэформу**. У красавіку 1924 года быў заснованы Польскі банк і ўведзена новая грашовая адзінка замест маркі – **злоты**, якая мела залатое напаўненне.

З канца 1924 г. па 1927 г. польская эканоміка апынулася ў крызісе з прычыны росту ваенных расходаў, знешняй запазычанасці, неўраджаю 1924 г. і мытнай вайны Германіі супраць Польшчы 1925 г. Крызіс меў цяжкія вынікі для прамысловасці беларускага рэгіёну. У Віленскім, Навагрудскім і Палескім ваяводствах у 1925 г. бяздзейнічала шостая частка прадпрыемстваў, знізілася заробная плата, узрасла інфляцыя, налічвалася 21 тыс. беспрацоўных. У 1925-1926 гг. былі закрыты ўсе прыватныя тытунёва-гільзавыя фабрыкі і 32 прыватных лікёра-гарэлачныя прадпрыемствы.

З другой паловы 1926 г. у некаторых галінах вытворчасці пачаўся прамысловы ўздым. Ён быў вызваны добрым ураджаем, павышэннем сусветных цэн на вугаль, ростам знешняга гандлю, пад'ёму некаторых галін прамысловасці, а так сама вялікімі пазыкамі ад ЗША і Англіі ў 1927 г. (62 млн. долараў і 2 млн. фунтаў стэрлінгаў). У выніку паступовага эканамічнага ўздыму колькасныя і якасныя паказчыкі па прамысловасці Заходняй Беларусі дасягнулі ўзроўню 1913-1914 гг. Аднак гэта складала толькі 2% агульнага аб'ёму прамысловай вытворчасці і 1,5% колькасці рабочых у польскай дзяржаве на 1928 г.

Перапыніў развіццё і адштурхнуў далёка назад беларускую прамысловасць **сусветны эканамічны крызіс 1929-1933 гг.** У выніку былі закрытыя 230 прадпрыемстваў, а колькасць рабочых да сярэдзіны 1933 г. скарацілася амаль на палову. Прадукцыя прамысловасці да пачатку 1930 г. паменшылася на 30-40% у параўнанні з 1928 г.

У другой палове 30-х гг. у прамысловасці наглядалася ажыўленне, вызванае дзяржаўнымі капіталаўкладаннямі ў ваенныя аб'екты і ваенную прамысловасць, а так сама з-за росту попыту на сусветных рынках на лесаматэрыялы. У выніку дрэваапрацоўчая вытворчасць становіцца вядучай галіной Заходняй Беларусі замест харчовай. У 1939 г. колькасць прадпрыемстваў і працуючых на іх рабочых у 2 разы перавышала ўзровень 1913 г., але адбыўся ўпадак у запалкавай вытворчасці і вінакуранні з-за ўвядзення дзяржаўнай манаполіі на вытворчасць спірту і канкурэнцыі замежных вытворцаў запалак.

Стан сельскай гаспадаркі Заходняй Беларусі (1921-1939 гг.)

У эканоміцы заходнебеларускіх земляў пераважаў аграрны сектар. Больш за 80% насельніцтва займалася сельскай гаспадаркай, але пасля войнаў яна знаходзілася ў заняпадзе. Скараціліся пасяўныя плошчы, пагалоўе буйной рагатай жывёлы, коней. У Заходняй Беларусі было адноўлена **памешчыцкае землеўладанне**. На 1921 г. 3.402 памешчыкаў (1% сельскага насельніцтва) валодалі польшай часткай зямель. Серадняцкія сялянскія гаспадаркі займалі 12,5% зямлі, бядняцкія – 24,15%, кулацкія – 8,14%. Аднаўляліся буйныя латыфунды, прыклад – Давыд-Гарадоцкі маярат Радзівілаў у 1925 г. дасягаў памеру 155.200 га.

Рознымі шляхамі развівалася **сялянская гаспадарка**. Зamoжныя сяляне (**кулакі**) валодалі ад 18 да 100 га зямлі, мелі 10-15 коней, 15-25 кароў і шырока выкарыстоўвалі наёмную працу. Гэтыя гаспадаркі былі таварнымі. Сераднякі валодалі надзелам ад 8 да 18 га, ўтрымлівалі 2-3 каровы, аднаго – двух коней. Зямлю апрацоўвалі самі. Бядняцкія гаспадаркі мелі 7-8 га зямлі. Вымушаны былі арандаваць зямлю, часта наймаліся да памешчыкаў ці кулакоў.

Сярод сельскагаспадарчых рабочых найменш правоў мелі **ардынарыі** – найбольш шматлікая малааплачваемая група батракоў. Зарплату яны атрымлівалі ў выглядзе паліва, зерня, зямлі для пасеваў, правам трымаць карову, жыллём. **Пасынкі** – дзеці ардынарыеў, іх праца часта не аплочвалася. **Сталоўнікі** – сяляне-беднякі з маленькай гаспадаркай. За ўзнагароджанне ў выглядзе жылля, права пасвіць жывёлу, часам за арэнду кавалачка зямлі апрацоўвалі гаспадарку памешчыка.

Відавочна было адраджэнне рэшткаў феадальных адносін у форме дробнай арэнды зямлі за адпрацоўкі або за частку ўраджаю, адпрацоўкі за права карыстання пашай, натуральная плата за працу, наяўнасць сервітутаў, цераспалосіца. Усё гэта тармазіла развіццё вытворчых сіл у аграрным сектары, параджала сацыяльны пратэст часткі сялянства, што несла сур'ёзную небяспеку для дзяржаўнага ладу. Ад урада патрабавалася прыняцце неадкладных мер па рэфармаванню ў сельскай гаспадарцы.

Мэтай рэформы было даць магчымасць сельскай гаспадарцы развівацца па капіталістычнаму шляху, ліквідаваць феадальныя перажыткі. Прадугледжваліся такія мерапрыемствы як парцэляцыя, асадніцтва, камасацыя. У ліпені 1925 г. быў прыняты “**Закон аб ажыццяўленні зямельнай рэформы**”. Згодна з ім ажыццяўляўся продаж дробнымі ўчасткамі (парцэлямі) часткі памешчыцкіх зямель, праводзілася камасацыя (хутарызацыя) сялянскіх гаспадарак, ліквідаваліся сервітуты, увадзілася асадніцтва, якое было характэрна толькі для Заходняй Беларусі.

З дзяржаўнага фонду атрымлівалі землі **асаднікі** – польскія ваенныя каланісты, былыя афіцэры і ўнтэрафіцэры польскай арміі. Яны атрымлівалі бясплатна або па невялікім кошце зямельныя ўчасткі з дзяржаўнага фонду па 15-45 га і доўгатэрміновыя крэдыты на ільготных умовах на ўладкаванне гаспадаркі, за кошт дзяржавы будавалі жылыя памяшканні. Землі дзяржаўнага фонду (**парцэлі**) прадаваліся праз сельскагаспадарчы банк. Памешчыкі, маёнткі якіх падлягалі парцэляцыі, выкарыстоўвалі права выбару пакупніка і рэалізавалі зямлю спекулянтам.

Камасацыя – мерапрыемства, якое прадугледжвала ліквідацыю цэраспалосіцы шляхам масавай хутарызацыі. Дзяржава абяцала павялічыць надзелы малазямельных сялян, якія згаджаліся на камасацыю. Аднак сяляне павінны былі плаціць за землеўпарадкаванне кожнага гектара ад 14 да 20 злотых, асобная плата спаганялася за складанне праектаў меліярацыі, утрыманне землеўпарадчыкаў, перанясенне дарог і г.д. Працэс камасацыі меў два этапы – да 1927 г. па дабраахвотнаму прынцыпу, з 1927 г. – прымусоў.

Сервітут – права сялян на сумеснае з памешчыкамі карыстанне зямельнымі ўгоддзямі і лясамі. У 1927 г. сервітутамі карысталася 10% сялянскіх гаспадарак. Пад час правядзення рэформы сервітуты ліквідаваліся, замест іх сяляне атрымлівалі аднаразовую грашовую кампенсацыю.

У выніку рэформы на Беларусі налічвалася 4.640 ваенных асаднікаў. Пакупку зямлі ажыццявіла частка сярэдніх, бядняцкіх гаспадарак і дробных арандатараў. Да 1935 г. (у параўнанні з 1921 г.) павялічылі свае землеўладанні: бядняцкія гаспадаркі - на 2,1 га, сярэдняцкія - на 2,7 га, кулацкія - на 3,9 га. Памешчыцкае землеўладанне паменшылася прыкладна на 13%. Прадажа-пакупка зямлі працягвалася да 1939 г. Да 1939 г. на хутары было выселена 43% гаспадарак (каля 50% сялянскай зямлі). Да 1939 г. былі ліквідаваны сервітуты. Большая частка сервітутнай зямлі перайшла памешчыкам, сяляне атрымалі невялікую грашовую кампенсацыю. Ад ліквідацыі сервітутаў больш за ўсіх пацярпелі бядняцкія гаспадаркі. Многія з іх ужо не мелі магчымасці трымаць нават адну карову. Узровень вытворчасці сельскай гаспадаркі 1913 года быў дасягнуты толькі да 1929 года.

Аграрная рэформа мела буржуазны характар. Яна садзейнічала ліквідацыі паўпрыгонніцкіх адносін, канцэнтрацыі сельскагаспадарчай вытворчасці. У яе выніку ўмацоўваўся стан дробнай сельскай буржуазіі. Але рэформа не знішчыла буйное памешчыцкае землеўладанне, не спыніла збяднення вёскі.

Значнай праблемай была перанаселенасць вёскі. На 1931 г. у заходнебеларускім краі налічвалася прыкладна 700 тыс. чалавек залішняй рабочай сілы. Прамысловасць не развівалася, і немагчымасць рэалізаваць сябе на радзіме вымушала да масавай эміграцыі. З 1925 па 1938 г. эмігрыравала 78,1 тыс. чалавек. Штогод дзесяткі тысяч працоўных выязджалі ў іншыя краіны на *сезонныя работы*.

Аграрная вытворчасць Заходняй Беларусі знаходзілася ў складаным становішчы. Ствараліся ўмовы для развіцця па капіталістычнаму шляху, але аграрныя рэформы не саправаджаліся аднаўленнем усёй эканомікі краю. Да таго, развіццё капіталістычных адносін у вёсцы ішло па вядомым “прускім шляху”, з захаваннем буйнога памешчыцкага землеўладання і шматлікіх рэшткаў феадалізму.

Узровень матэрыяльнага дабрабыту насельніцтва Заходняй Беларусі ў 1921-1939 гадах.

Роля Заходняй Беларусі як каланіяльнай акраіны Другой Рэчы Паспалітай асуджала значную частку насельніцтва на нізкі жыццёвы ўзровень і беднасць. Агульнай праграмы развіцця сацыяльнай сферы краю не існавала, дабрабыт насельніцтва залежыў ад умоў развіцця гаспадаркі, якая залежыла, ў сваю чаргу, ад перыядычных эканамічных крызісаў.

Вельмі цяжкімі былі ўмовы працы для рабочых прамысловых прадпрыемстваў. Адсутнічала тэхніка бяспекі і аховы працы, наглядаўся рост траўматызму. Працягласць працоўнага тыдня афіцыйна складала 8 гадзін, фактычна – 10-12, у сельскай мясцовасці – 16 гадзін.

З 1929 г. ва ўмовах крызісу адбываюцца масавыя звальненні, зніжаецца заробатная плата, павялічваецца працягласць працоўнага дня, адмяняецца сацыяльнае страхаванне. Законы 1933 г. далі прадпрыемальнікам правы павялічваць рабочы дзень, скарачаць водпуск з 8 да 4 дзён, ліквідаваць сістэму сацыяльнага страхавання. Дапамога па хваробе скарачалася з 39 да 26 тыдняў.

У гады крызісаў зніжаўся рэальны заробак рабочых. У 1931 г. ён склаў каля 70%, а ў 1933 г. – каля 40% ад узроўню 1928 г. Адначасова сярэдні заробак беларускага рабочага, а гэта каля 20 злотых у тыдзень, складала ад 30 да 50% сярэдняга заробку рабочых цэнтральнай Польшчы. Часта яна выдавалася ў выглядзе талонаў у магазін і крамы, дзе рабочыя павінны былі купляць тавары і прадукты па звышаных цэнах. Аплата працы жанчын складала 25-50% ад заробку мужчын. Сельскагаспадарчыя рабочыя атрымлівалі заробатную плату пераважна сельскагаспадарчай прадукцыяй.

Афіцыйная колькасць **беспрацоўных** у Заходняй Беларусі на 1936 г. складала 25,5 тыс. чалавек (улічваліся толькі прамысловыя рабочыя). Рэальнае беспрацоўе было значна большым. Не ўсе афіцыйныя беспрацоўныя атрымлівалі дапамогу, малымі былі яе памеры: у 1936-1937 гг. на аднаго беспрацоўнага ў месяц выдаткавалася 4-5 злотых, для сям’і з 4-5 чалавек – 12-14 злотых, для сям’і з 6 і больш чалавек – 16-20 злотых. Той, хто

атрымліваў гэтую дапамогу, павінен быў працаваць на *грамадскіх работах*. Беспрацоўе – адна з прычын масавай эміграцыі.

Існавалі дзесяткі розных падаткаў і збораў (пазямельны, царкоўны, капытковы, меліярацыйны, падаходны, дарожны, маставы, канцылярскі, ураўняльны і інш.). Агульная сума падаткаў у 1931 г. было больш у 4 разы за 1913 г. Падатковая стаўка пазямельнага падатку складала з гаспадаркі ад 5 да 15 га – 2,15 злотых з га; з гаспадаркі ад 60 да 100 га - 2,03 злотых з га; з гаспадаркі памерам звыш 2000 га - 1,01 злоты з гектара. За сваечасовым выкананнем сачылі фінансавыя інспектары (секвестратары) і судовыя выканаўцы. Пры невыкананні падатковага абавязку выкарыстоўвалі канфіскацыі маёмасці, экзекуцыі і ліцытацыі (распродаж усёй маёмасці ці яе часткі на публічных таргах).

Гандлёвая палітыка манаполій адмоўна адбівалася на *спажыванні*. У 1928 г. для пакупкі аднаго плуга трэба было прадаць 100 кг жыта ці 28 кг свініны, а ў 1935 г. – ужо 270 кг жыта ці 41,5 кг свініны. Нават у заможных сялян з 1930 па 1934 г. спажыванне скарацілася на 70%.

Грамадскія фонды спажывання (выдаткі на адукацыю, культуру, ахову здароўя і інш.) мелі мізерныя памеры. У 1929 г. у заходнебеларускім краі на 3,3 млн. насельніцтва налічвалася 75 бальніц, якія засталіся з часоў Расійскай імперыі. Лячэнне было платным, таму для асноўнай колькасці людзей недаступным.

Насельніцтва заходнебеларускіх земляў у перыяд знаходжання ў складзе Польшчы пакутавалі як ад сацыяльных бедстваў, так і ад нацыяльнага прыгнёту.

Культура Заходняй Беларусі ў 20–30-я гады

Зместам нацыянальна-культурнай палітыкі польскіх улад на заходнебеларускіх землях была прымусовая паланізацыя і асіміляцыя мясцовага насельніцтва. Так, да 1938/39 навучальнага года ў заходнебеларускіх ваяводствах не было ніводнай беларускай школы (на 1919 г. іх было каля 400). Насельніцтва, якое валодала беларускай мовай, лічылася непісьменным, пазбаўлялася выбарчых правоў. Навучанне вялося ў польскамоўных установах. На 1927/1928 навучальны год было 3,455 школ, дзе вучылася 292,9 тыс. вучняў і 85 гімназій (17,8 тыс. вучняў); на 1937/1938 навучальны год колькасць школ склала лічбу ў 4.421 (гэта 546,6 тыс. вучняў), гімназій – 54 (15,9 тыс. вучняў). Высокая плата за навучанне (220 злотых за год у гімназіі) абмяжоўвала магчымасці асветы.

Супраць гэтай сітуацыі выступіла **Таварыства беларускай школы (ТБШ)**. Яно дзейнічала на працягу 1921-1937 гг. У розны час яго ўзначальвалі Б.Тарашкевіч, І.Дварчанін, Р.Шырма, П.Пестрак і інш. Яго сябры выступалі за беларускую школу, рыхтавалі новыя падручнікі, стваралі чытальні, гурткі самаадукацыі. У канцы 20-х гг. пад націскам грамадскасці было адчынена 18 беларускіх школ. А 500 гурткоў арганізацыі аб'ядналі каля 30 тыс. членаў. Ідэйным кіраўніком ТБШ стаў вучоны-філолаг, літаратар, аўтар «Беларускай граматыкі для школ» (1918 г.) Браніслаў Тарашкевіч. Сапраўднымі асяродкамі беларускай мовы і культуры становяцца **Беларускі**

інстытут гаспадаркі і культуры (1926-1936 гг.), беларускія гімназіі ў Вільні (1914-1944), Наваградку, Нясвіжы, Радашковічах, Клецку, Будславе (зачынены ў канцы 20-х – пачатку 30-х гг.). У віленскіх выдавецтвах выходзяць “Хрэстаматыя беларускай літаратуры XI век – 1905 год” М.Гарэцкага (1922 г.), “Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры (ад 1905 г.)” І.Дварчаніна (1927 г.), падручнікі для беларускіх школ С.Рак-Міхайлоўскага, С.Паўлоўскага, беларускамоўныя часопісы і газеты (“Маланка”, “Шлях моладзі”, “Летапіс ТБШ” (“Беларускі летапіс”), “Беларуская крыніца” і інш.). У 1921 г. на базе прыватнай калекцыі беларускага археолага і этнографа І.Луцкевіча па ініцыятыве Беларускага навуковага таварыства (1918–1939) быў заснаваны **Віленскі беларускі гісторыка-этнаграфічны музей**. У навуковай і культурна-асветніцкай рабоце актыўна ўдзельнічалі В.Ластоўскі, А.Станкевіч, Б.Тарашкевіч, браты Луцкевічы і інш.

У час, калі ў БССР пачаўся працэс згортвання палітыкі беларусізацыі, супрацьстаянне прымусовай паланізацыі ў Заходняй Беларусі садзейнічала актывізацыі і аб’яднанню беларускай інтэлігенцыі. Нацыянальны фактар вызначаўся як галоўны ў сацыяльна-палітычнай барацьбе. У канцы 20-х – 30-я гады палітыка польскага ўрада канчаткова павярнулася да ліквідацыі беларускіх нацыянальных асяродкаў (выдавецтваў і выданняў, культурна-асветніцкіх арганізацый). У 1937 годзе ўлады забаранілі дзейнасць ТБШ.

Для заходнебеларускай *літаратуры* характэрна перавага паэтычнага жанру, які адзначаецца эмацыянальнай рэакцыяй на падзеі, актыўнай грамадзянскай пазіцыяй аўтараў (М.Танк, В.Таўлай, М.Засім), а таксама рамантызмам і лірызмам (Н.Арсеннева, К.Сваяк, У.Жылка і інш.). Выяўленчае мастацтва адметна касмічнымі, гістарычнымі і сімволіка-алегарычнымі карцінамі Я.Драздовіча (“Дух зла” і інш.), бытавымі палотнамі М.Сеўрука і П.Сергіевіча, партрэтамі і пейзажамі (Г.Семашкевіч), карыкатурамі Я.Горыда. Сур’ёзную працу па збіранні і прапагандзе беларускага фальклору праводзілі Р.Шырма, г.Цітовіч. Утвараліся хоры (адзін з самых папулярных – хор Беларускага саюзу студэнтаў у Вільні), рэпертуар якіх складаўся пераважна з беларускіх песень. Значны ўнёсак у музычную культуру зроблены кампазітарамі К.Галкоўскім, Л.Раеўскім, оперным спеваком і выканаўцам народных беларускіх песень М.Забэйд-Суміцкім.

Тэма 10 Грамадска-палітычнае жыццё ў БССР (50-я-80-я гг. XX ст.)

План лекцыі:

1. Новае рэзмеркаванне палітычных сіл у Свеце пасля Другой Сусветнай вайны. Стварэнне сусветнай сістэмы сацыялізму, яе ідэалагічнае абгрунтаванне.

2. Грамадска-палітычнае жыццё ў БССР у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе. Ідэалагічныя кампаніі і рэпрэсіі па палітычных матывах другой паловы 1940-х – 1953 гг. Асуджэнне культа асобы І.В. Сталіна.

3. “Халодная вайна”. Супрацьборства сацыяльна-палітычных сістэм.

4. Палітыка разрадкі ў 1960-я – 1970-я гг. яе дасягненні і супярэчнасці.

Асноўныя паняцці: тайныя таварыствы; “Саюз беларускіх патрыётаў”; “Свободная Беларусь”; рэпрэсіі; Цанава; пастанова ЦК КПБ “Аб рабоце пісьменніцкіх арганізацый”, XIX з’езд партыі; выбары ў ВС БССР; Арганізацыя Аб’яднаных Нацый; XX з’езд КПСС; Праграма партыі; дысідэнты; “Канстытуцыя развітога сацыялізму”; «перабудова»; галаснасць; культ асобы Сталіна; апазіцыйныя грамадскія арганізацыі; Беларускі дэмакратычны блок; Садружнасць Незалежных Дзяржаў; навукова-тэхнічная рэвалюцыя; сацыяльная пераарыентацыя народнай гаспадаркі; саўнаргасы; рэформы ў прамысловасці і сельскай гаспадарке; гаспадарчы разлік; меліярацыя; хімізацыя; харчовая праблема; Харчовая праграма СССР на перыяд да 1990 года; “Белаграпрам”; эканамічны крызіс; “застой”; жыллёвая праблема; самафінансаванне; рэспубліканскі гаспадарчы разлік; праграма «500 дзён»; “Праграма пераходу да рыначных адносін у БССР”.

Пасля перамогі ў Вялікай Айчынай вайне зноў у кіраўніцтве краінай перамагла жорсткая таталітарная лінія, і спадзяванні шырокіх колаў насельніцтва на дэмакратызацыю жыцця былі пахаваныя. Пачаліся новыя масавыя арышты, расстрэлы, высылкі ў савецкія канцэнтрацыйныя лагеры. Любы чалавек, які трапіў на акупіраваную тэрыторыю ў ваенны час, быў пад сумненнем. Ужо ў 1947 г. па сцэнарыі 30-х гадоў былі праведзены новыя сфабрыкаваныя працэсы супраць «нацыяналістычных» беларускіх арганізацый. Перамога ў вайне выкарыстоўвалася як важны козыр для ўмацавання аўтарытэту партыі і яе правадыра – Сталіна.

Тым не менш, моладзь актыўна стварала **тайныя таварыствы**, абменьвалася думкамі. Тайнае таварыства “Чайка” існавала ў сярэдне-спецыяльных і прафесійна-тэхнічных установах у Баранавічах, Брэсце, Жыровіцах. “Саюз беларускіх патрыётаў” дзейнічаў у педвучылішчах Глыбокага і Пастаў, існавала арганізацыя “Свободная Беларусь”. Гэтыя вучнёўскія гурткі не ставілі мэтай здзяйсненне тэарыстычных актаў ці захоп улады, проста ва ўмовах таталітарызму вучні абменьваліся сваімі думкамі, марылі аб лепшых дэмакратычных часах. Арганізацыі беларускай вучнёвай моладзі былі раскрыты на працягу вясны 1946 і ў 1947 годзе і адразу над іх ўдзельнікамі адбыліся трыбуналы.

Але былі на тэрыторыі БССР і сапраўдныя бандыцкія фарміраванні. Пасля адступлення нямецкай арміі тут засталіся ваенныя фарміраванні Арміі Краёвай, украінскай паўстанцкай арміі, беларускіх паліцаяў. Толькі ў лютым 1946 года яны здзейснілі каля 120 забойстваў, 190 грабязоў, 18 разбоеў,

спрабавалі дэстабілізаваць сітуацыю пад час выбараў у Саветы. Асабліва актывізаваліся бынды пад час калектывізацыі ў заходніх абласцях БССР. Так званыя “лясныя браты” грамілі сельсаветы, забівалі кіраўнікоў калгасаў. Але паступова бынды страчвалі сацыяльную базу сярод мясцовых жыхароў, бо яны эвалюцыяніравалі ад палітычных праціўнікаў улад у бок крымінальных арганізацый, да тагож у гэтых раёнах былі значна павялічаны міліцыйскія фарміраванні. Да сярэдзіны 1952 года ў асноўным бандфарміраванні “лясных братоў” былі ліквідаваны.

У СССР пачаўся перыяд “закручвання гаек”. У 1949 годзе па так званай “ленінградскай справе” было асуджана шмат партыйных работнікаў. На Беларусі даваенныя і пасляваенныя **рэпрэсіі** звязаны з іменем наркома ўнутраных спраў БССР Цанавы (да лістапада 1951 года). Ён быў ініцыятарам шэльмавання тысяч простых людзей і распачынальнікам працэсаў супраць кіруючых работнікаў рэспублікі, навуковых дзеячаў, культурных работнікаў. Так, ў 1951 годзе па абвінавачванню ў шпіёнстве на карысць Югаславіі быў рэпрэсіраваны нарком адукацыі БССР, прыхільнік адукацыі на беларускай мове П.Саевіч. Цанава арганізаваў кампанію па шэльмаванню выдатнага беларускага навукоўца А.Р.Жэбрака, прэзідэнта АН БССР. Падставай была публікацыя ў амерыканскім часопісе “Навука” артыкула Жэбрака пра савецкую біялогію. 12 лістапада 1947 года А.Жэбрак быў зняты з пасады прэзідэнта акадэміі, а ў верасні 1948 года быў зачынены інстытут біялогіі пры акадэміі навук, які ўзначальваў навуковец.

У жніўні 1946 года выйшла пастанова ЦК кампартыі аб часопісах “Звязда” і “Ленінград”, з якой пачаліся чысткі ў асяроддзі культурных дзеячаў. Ужо ў студзені 1947 года ЦК КП Беларусі прымае пастанову “**Аб рабоце пісьменніцкіх арганізацый**”, дзе падвяргае рэзкай крытыке беларускіх пісьменнікаў.

Адначасова з 1947 па 1951 год было ажыццяўлена выданне збора твораў Сталіна на беларускай мове, вялізарным тыражом выйшла бяграфія правадыра, якую павінен быў ведаць кожны савецкі чалавек. У кастрычніку 1952 года пасля перапынку ў 13 гадоў прайшоў **XIX з’езд партыі**, на якім яна атрымала новую назву – КПСС. Усхваленне асобы правадыра набыла на з’езде незвычайныя памеры.

Культ асобы правадыра садзейнічаў узмацненню ролі партыі як на ідэалагічным фронце, так і ў гаспадарчым будаўніцтве, і дзяржаўным жыцці. Саветы сталі фармальнымі ўстановамі, кандыдаты ў дэпутаты праходзілі абавязковае зацверджанне ў партыйнага кіраўніцтва. У сакавіку 1947 года адбыліся **выбары ў ВС БССР**, у студзені 1948 і снежні 1950 – у мясцовыя саветы, па традыцыі, на безальтэрнатыўнай аснове і са 100% яўкай. Аднак аднавілася дзейнасць прафсаюзнай арганізацыі БССР ў лістападзе 1948 года. У прафсаюзы ўваходзіла 85% працоўных Беларусі, толькі калгаснікі не мелі права ўступаць у прафсаюзы. Камсамол налічваў больш за 400 тыс. юнакоў і дзяўчат. Наяўнасць грамадскіх і палітычных арганізацый стваралі ў міжнароднай супольнасці бачнасць адностаі дэмакратыі.

Беларусь стала вядомым іграком на міжнароднай арэне. 1 лютага 1944 г. БССР атрымала права знешніх зносін (закон ВС СССР), у сакавіку быў створаны наркамат замежных спраў, які ўзначаліў К.Кісялёў. У 1945 г. БССР стала адной з краін-заснавальніц **Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН)**, а пасля і іншых уплывовых арганізацый. У верасні БССР падпісала пагадненне з Польскім нацыянальным камітэтам аб абмене насельніцтвам – асобы, якія лічылі сябе палякамі, атрымалі права пераехаць з БССР ў Польскую Рэспубліку і наадварот. Але вызначальныя справы Масква вырашала без узгаднення з беларускім кіраўніцтвам. Так, 16 жніўня быў падпісаны савецка-польскі дагавор аб мяжы, па якому БССР страчвала Беластоцкую вобласць. У лютым 1947 года БССР, дзякуючы намаганням К.Кісялёва, падпісала мірныя дагаворы з Балгарыяй, Італіяй, Румыніяй, Венгрыяй і Фінляндыяй. Аднак міжнародная дзейнасць БССР была вельмі абмежавана. Тым не менш гэта паспрыяла росту аўтарытэту рэспублікі.

Смерць Сталіна (у 1953 г.) мела пераломнае значэнне для ўсіх сфер жыцця савецкага грамадства. У верасні 1953 года першым сакратаром КПСС, а значыць і кіраўніком дзяржавы, быў абраны Мікіта Хрушчоў. Пачаўся перыяд адноснай дэмакратызацыі. Пашыраліся правы Саветаў – у жніўні 1955 года Савет Міністраў БССР перадаў Саветам права выдаткоўваць фінансавыя сродкі на будаўніцтва і сацыяльна-культурную і бытавую сферы. Пераадольвалася рэпрэсіўнае мінулае. У верасні 1953 года былі ліквідаваны Асобыя нарады пры Міністэрстве унутраных спраў. А на **XX з'ездзе КПСС** у 1956 г. быў асуджаны культ асобы. Пачалася рэабілітацыя ахвяр рэпрэсій. А рашэннем **XXII з'езда партыі** Сталін быў выдалены з Маўзалея, пачаўся дэмантаж шматлікіх помнікаў, за ноч быў дэмантыраваны вялізарны помнік Сталіну на Кастрычніцкай плошчы ў Мінску. У 1956 годзе ўпершыню з сярэдзіны 20-х гадоў ЦК кампартыі Беларусі ўзначаліў беларус – К.Т.Мазураў. Праўда, на развіцці нацыянальнай культуры гэта не сказалася – на працягу 1960-1970 гг. беларускамоўныя школы пераводзіліся на рускую мову навучання.

У другой палове 1950-х гадоў пашырыліся правы рэспублік. У рэспубліканскае падпарадкаванне былі перададзены некаторыя буйныя прамысловыя прадпрыемствы, а з сакавіка 1957 года рэспублікі атрымалі права самастойна вырашаць сістэму ўнутранага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу. Прымаліся асобныя грамадзянскі, крымінальны, працэсуальны кодэксы.

Без перагібаў не абышлося і ў гэты перыяд. Прынятая на **XXII з'ездзе партыі ў 1961 г.** новая **праграма партыі** мела намер пабудаваць камунізм у СССР да 1980 г., на працягу жыцця аднаго пакалення. З гэтага моманту партыйнае кіраўніцтва афіцыйна атрымала права адміністрацыйнага кантролю над усімі сферамі жыцця краіны і грамадзяніна.

У кастрычніку 1964 года з-за шматлікіх пралікаў у кіраванні краінай Першы сакратар ЦК Кампартыі М.Хрушчоў быў вызвалены ад займаемай пасады, кіраваць партыяй і краінай быў пастаўлены Л.Брэжнеў. У 1965 г. на Беларусі кампартыю ўзначаліў П.Машэраў. Пасля змены кіраўніцтва ў

сакавіку і верасні 1965 г. пленумы ЦК КПСС разгледзелі пытанні аб развіцці сельскай гаспадаркі і паляпшэнні кіравання эканомікай.

Канчаткова былі ліквідаваны апошнія прыкметы савецкага прыгоннага права для калгаснікаў – яны атрымалі пашпарты, права на пенсію, на гарантаную аплату працы. Большая свабода была дадзена ў развіцці ўласнай гаспадаркі. У 1966-1970 гг. у краіне пачаўся перыяд застою. Узмацніўся пераслед інакшдумаючых (**дысідэнтаў**). Яшчэ больш узрасла роля партыі ў кіраванні ўсімі сферамі жыцця ў краіне. Гэты статус і кіруючая роля кампартыі былі замацаваны ў шостым пункце Канстытуцыі СССР 1977 года. Па традыцыі – праз год была прынята Канстытуцыя БССР – **“Канстытуцыя развітога сацыялізму”**.

У красавіку 1985 г. на пост Генеральнага сакратара ЦК КПСС быў абраны М.С.Гарбачоў. Ён хутка абвясціў курс рэформаў, якія атрымалі назву **“перабудова”**. Перабудова ў СССР была накіравана на маштабныя змены адразу ва ўсіх сферах, уключаючы дэмакратызацыю грамадства. Ініцыятарам перабудовы была КПСС, на канферэнцыях, з’ездах, пленумах ЦК распрацоўваліся мерапрыемствы па яе рэалізацыі ў жыцці. Асобнымі мерапрыемствамі перабудовы стала палітыка галоснасці, дзяржразліку, адраджэння прыватнай ініцыятывы ў рамках кааператыўнага руху. Палітыка **галоснасці** прадугледжвала паступовае адмаўленне ад кантролю КПСС за ідэалагічнымі працэсамі ў грамадстве. Цэнзура над публікацыямі была зменшана, дазволены сходы для абмеркавання палітычных працэсаў. Акрамя кантралюемых камуністычнай партыяй і ўрадам грамадскіх арганізацый сталі ўзнікаць самастойныя дыскусійныя клубы і нефармальныя аб’яднанні, у якіх можна было праявіць асабістую грамадскую ініцыятыву.

Першай тэмай для шырокага абмеркавання ў прэсе сталі **культ асобы Сталіна** і палітычныя рэпрэсіі 30 – пач. 50-х гг. Выкрыццё культу асобы Сталіна ў найвышэйшых партыйных органах сярэдзіны 50-х гг. мела адносна абмежаваны характар. Аднавіліся працэсы рэабілітацыі бязвінна рэпрэсіраваных. Але яшчэ не дазвалялася рэзка крытыкаваць сучасную палітыку партыі.

Страшэнныя экалагічныя і эканамічныя наступствы для ўсёй тэрыторыі Беларусі мела аварыя на чацвёртым энергоблоку Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі (ЧАЭС), якая адбылася 26 красавіка 1986 г. На тэрыторыю Беларусі прыпала 70% радыёактыўнага забруджвання. Асабліва ў цяжкім становішчы апынулася насельніцтва паўднёвага ўсходу БССР – усяго 2.100.000 чалавек. З абароту было выведзена 20% сельгасугоддзяў і 14% ляснога фонду. Толькі 4 мая 1986 г. было прынята рашэнне аб высяленні жыхароў трыццацікіламетровай зоны вакол ЧАЭС. Вынікі катастрофы ўсяляк замоўчваліся. Насельніцтва не атрымоўвала аператыўнай інфармацыі. У 1989 г. Вярхоўны Савет БССР прыняў праграму доўгатэрміновых дзеянняў па ліквідацыі наступстваў аварыі, разлічаную да 1995 г. Аднак цалкам яна так і не была выканана.

У 1988-1989 гг. ліквідацыя былых аўтарытарных механізмаў запалохвання і кантролю прывяла да таго, што ў рамках палітыкі галоснасці

дэмакратычна настроеныя грамадзяне пачалі крытыкаваць сістэму кіраўніцтва партыі над выбарнымі органамі ўлады. Нарасталі нацыянальныя працэсы ў рэспубліках, з'явілася палітычная і нацыянальная апазіцыя, якая пачала заклікаць да выхаду з СССР. Кіраўніцтва асобных савецкіх рэспублік прыслухоўвалася да гэтых заклікаў, наладжвала кантакты з апазіцыянерамі, збірала рэсурсы, неабходныя для набывання самастойнасці.

У БССР працэс дэмакратызацыі грамадства ішоў значна больш марудна, чым у іншых рэспубліках. Тым не менш, тут таксама ўзніклі **апазіцыйныя грамадскія арганізацыі** – “Талака”, “Тутэйшыя”, “Паходня” і інш. У 1990 годзе новы ВС БССР прыняў закон аб арганізацыях, які дазваляў стварэнне грамадскіх і палітычных арганізацый, партый.

У сакавіку – красавіку 1990 г. у БССР адбыліся выбары ў Вярхоўны Савет рэспублікі, а таксама ў мясцовыя саветы. Упершыню за многія дзесяцігоддзі яны праходзілі на альтэрнатыўнай аснове. 10 лютага 1990 г. на Усебеларускім дэмакратычным форуме быў створаны **Беларускі дэмакратычны блок**, які аб'ядноўваў прадстаўнікоў дэмакратычна арыентаваных арганізацый. У выніку ў зноў выбраным Вярхоўным Савеце з'явіліся апазіцыйныя фракцыі БНФ і «Дэмакратычны клуб». 27 ліпеня 1990 г. Вярхоўны Савет прыняў дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце БССР. У тых умовах гэта было хутчэй толькі пажаданнем. Аднак мела надзвычай важныя наступствы.

Між тым унутрыэканамічная і палітычная сітуацыя ў СССР значна пагоршылася. Пачаліся міжнацыянальныя сутыкненні. Фактычна ішла грамадзянская вайна паміж Арменіяй і Азербайджанам. Незалежнасць сваёй рэспублікі абвясціў парламент Літвы. Вясной 1991 г. антысавецкія мітынгі прайшлі і на Беларусі. М.Гарбачоў рабіў непаслядоўныя крокі ў вырашэнні канфліктаў. Так, выкарыстанне ваенных часцей супраць мірнага насельніцтва для вырашэння праблемы апазіцыйных настрояў не дало станоўчых вынікаў. Аўтарытэт саюзнага кіраўніцтва моцна аслаб. З цяжкасцю ішлі перагаворы з кіраўніцтвам рэспублік аб заключэнні новага саюзнага дагавора. Канчаткова лёс Савецкага Саюза вырашыла спроба дзяржаўнага перавароту ў жніўні 1991 г. ў Маскве, які паказаў поўную бяздзейнасць цэнтральных уладаў.

У снежні 1991 г. на сустрэчы кіраўнікоў Беларусі (С.Шушкевіч), Расіі (Б.Ельцын) і Украіны (Л.Краўчук), якая праходзіла ў Віскулях (Белавежская пушча) было прынята рашэнне аб дэнансацыі дагавора 1922 г. аб стварэнні СССР. Замест яго 8 снежня 1991 г. стваралася **Садружнасць Незалежных Дзяржаў (СНД)**, каардынацыйным цэнтрам якой стала сталіца Беларусі – Мінск.

Развіццё гаспадаркі Беларусі ў 50-я гг. Спробы сацыяльнай пераарыентацыі эканомікі

У паслеваенны перыяд, у 50-я гг., перад гаспадаркай БССР стаялі вялікія задачы, сярод якіх галоўнымі былі павышэнне матэрыяльнага і культурнага ўзроўню жыцця савецкага народа; актыўнае ўключэнне ў **навукова-тэхнічную рэвалюцыю**; вывад з крызісу сельскай гаспадаркі.

Часткова гэтыя задачы былі закладзены ў пяцігадовы план развіцця народнай гаспадаркі БССР на *пятую пяцігодку (1951-1955 гг.)*.

На жнівеньскай (1953 г.) сесіі ВС СССР старшыня СМ СССР Г.М. Малянкоў выступіў з абгрунтаваннем эканамічнай палітыкі новага палітычнага кіраўніцтва краіны па **сацыяльнай пераарыентацыі народнай гаспадаркі**. Адначасова з высокімі тэмпамі развіцця цяжкай прамысловасці трэба было больш хутка развіваць вытворчасць тавараў народнага спажывання; павялічваць капіталаўкладанні ў сельскую гаспадарку; правесці зніжэнне цэн. У Дзяржаўным бюджэце СССР на 1953 г. былі прадугледжаны вялікія датацыі на вытворчасць тавараў народнага спажывання.

Для падтрымкі сельскай гаспадаркі прадугледжвалася павысіць нарыхтоўчыя цэны ў некалькі разоў. Спісваліся нядоімкі з калгасаў і калгаснікаў па сям'ягаспадатку за папярэднія гады, адначасова яго памеры зніжаліся, а з 1958 г. ён быў адменены. Была ўмацавана матэрыяльна-тэхнічная база, павялічаны капіталаўкладанні на патрэбы вёскі.

У верасні 1953 г. была распрацавана сістэма эканамічных і сацыяльных мер па далейшаму развіццю сельскай гаспадаркі, пачалося асваенне цаліны. Але гэта адзначала, што кіраўніцтва адмовілася ад інтэнсіўных метадаў пад'ёму сельскай гаспадаркі, таму замарудзіліся тэмпы росту прадукцыйнасці працы ў традыцыйных сельскагаспадарчых рэгіёнах. Тым не менш, у БССР вырасла ўраджайнасць, павялічылася пагалоўе жывёлы і нарыхтоўка мяса, малака. Аднак па шэрагу паказчыкаў заданні і гэтай пяцігодкі не былі выкананы.

У прамысловасці за гады пяцігодкі ўвайшло ў строй 1.010 новых прамысловых прадпрыемстваў, у тым ліку каля 150 буйных (падшыпнікавы завод, камвольны камбінат, гадзіннікавы завод і завод будаўнічых матэрыялаў у Мінску, цукровы завод у Свідзель, завод швейных машын у Оршы, шоўкаткацкая фабрыка ў Віцебску). Вырасла прадукцыйнасць працы, аб'ём прадукцыі прамысловасці за 1951-1955 гг. павялічыўся ў Беларусі больш чым у 2 разы пры плане 75-80%. Было пераадолена адставанне лёгкай і харчовай прамысловасці, у 1955 г. выраблена ў 2 разы больш тавараў народнага спажывання, чым у 1950 г.

Было лібералізавана працоўнае заканадаўства. Адменены рэпрэсіўныя законы 1938-1940 гг., якія забаранялі звальняцца са сваіх прадпрыемстваў і ўстаноў, абмяжоўвалі правы працыючых.

У гады *шостага пяцігодкі (1956-1960 гг.)* паскорана развіваліся лёгкая, харчовая, дрэваапрацоўчая галіны прамысловасці, якія выпускалі тавары народнага спажывання; далей развівалася энергетыка, машынабудаванне, хімічная, радыётэхнічная вытворчасці.

Былі ўведзены буйныя прадпрыемствы – Васілевіцкая ДРЭС, аўтамабільны завод у Жодзіне, першы калійны камбінат у Салігорску, нафтаперапрацоўчы завод у Полацку, суперфасфатны завод у Гомелі. Пашыралася ўкараненне элементаў НТР (навукова-тэхнічнага прагрэсу) у розных галінах прамысловасці.

10 мая 1957 г. Вярхоўны Савет СССР прыняў Закон аб ліквідацыі агульнасаюзных прамысловых міністэрстваў (міністэрства электрастанцый, абароннае, авіяцыйнае, судабудаўнічае, радыётэхнічнае, хімічнае заставаліся). Замест міністэрстваў ствараліся **саўнаргасы** – саветы народнай гаспадаркі ў рамках буйных адміністрацыйных раёнаў. Так *галіновае кіраўніцтва мянялася на тэрытарыяльнае*. У межах БССР быў створаны адзін саўнаргас. У выніку рэформы аблегчылася развіццё мясцовай і лёгкай прамысловасці, але ўскладнілася развіццё цяжкай.

Сельская гаспадарка Беларусі з сярэдзіны 50-х гг. упершыню пасля вайны стала рэнтабельнай. У калгасах сталі стварацца грашовыя і прадуктовыя фонды для гарантавання рэгулярнай аплаты працы. З 1956 г. калгаснікі пачалі кожны месяц атрымліваць грашовыя авансы на працадні. У 1958 г. былі ліквідаваны МТС, тэхніка была прададзена калгасам.

50-я гг. былі паспяховымі для эканомікі нашай рэспублікі. Тэмпы эканамічнага росту былі высокімі. Дасягнута гэта за кошт прыросту рэсурсаў і за кошт *летшага* іх выкарыстання. Прадукцыйнасць працы за дзесяцігоддзе ўзрасла на 62%. Была забяспечана таварна-грашовая збалансаванасць (на здаровую аснову пастаўлена грашовае абарачэнне і фінансы), зніжаліся цэны. Тэмпы прыросту нацыянальнага даходу склалі каля 10% у год за кошт цяжкай індустрыі разам з галінамі, якія выпускалі тавары народнага спажывання, сельскай гаспадаркі, жыллёвага будаўніцтва.

Прамысловасць Беларусі ў 60-я гг. Гаспадарчая рэформа і яе асноўныя вынікі

Першая палова 60-х гг. характэрызуецца пагаршэннем эканамічнай сітуацыі ў прамысловасці краіны. Залішняя цэнтралізаванасць кіраваннем эканомікі, крызісны стан у сельскай гаспадарцы СССР, нізкая адукаванасць кіраўніцтва ў пытаннях эканамічнага развіцця, змены ў сусветных цэнах на сыравіну, паліўна-энергетычныя рэсурсы – усё гэта паўплывала на стан народнай гаспадаркі.

Пад час **сямігодкі (1959-1965 гг.)** хуткае развіццё павінна была атрымаць хімічная прамысловасць (асабліва вытворчасці мінеральных угнаенняў). Быў уведзены першы Салігорскі калійны камбінат, будаваліся другі і трэці камбінаты, азотна-тукавы завод у Гродна, суперфасфатны ў Гомелі. Пабудаваныя комплекс Светлагорскага завода штучнага валакна, Магілёўскі камбінат па вытворчасці лаўсану, Новаполацкі нафтаперапрацоўчы завод, Пінскі завод штучнай скуры, Лідскі завод па вытворчасці лакаў і фарбаў. Удзельная вага хімічнай прамысловасці ў вытворчых фондах прамысловасці Беларусі падвоілася. Апераджальнае развіццё атрымалі новыя неметалаёмістыя галіны – прыборабудаванне і электроніка, высокія тэмпы развіцця захавала машынабудаванне і металаапрацоўка.

Адбылося павелічэнне ў паліўным балансе долі нафты і прыроднага газу. Спрыяла гэтаму адкрыццё Рэчыцкага радовішча нафты і пачатак у 1964 г. прамысловай здабычы нафты ў БССР. Пачалася газіфікацыя кватэр у гарадах і на вёсцы.

На прыканцы сямігодкі адбылася змена кіраўніцтва краіны. З-за пралікаў быў адхілены ад кіравання краінай Н.Хрушчоў, а ў кастрычніку 1964 г. Першым сакратаром ЦК КПСС быў абраны Л.І.Брэжнеў, Старшынёй СМ СССР быў прызначаны А.М.Касыгін. Апошні пачаў рэфармаванне гаспадаркі.

Вераснёўскі (1965 г.) пленум ЦК КПСС прыняў пастанову “Аб паляпшэнні кіравання прамысловасцю, удасканаленні планавання і ўзмацненні эканамічнага стымулявання прамысловай вытворчасці”. Удасканальвалася сістэма планавання ў прамысловасці, скарачаліся планавыя паказчыкі. Асноўным зараз лічыўся аб’ём рэалізаванай прадукцыі, а не аб’ём валавай прадукцыі. Уводзіўся **гаспадарчы разлік**. Прадпрыемствам дазвалялася: самастойна распараджацца часткай прыбытку. Былі адноўлены міністэрствы па галінах прамысловасці, якія неслі адказнасць за стан галіны, высокі тэхнічны ўзровень прадукцыі, увядзенне стандартызацыі і ўніфікацыі вырабаў, укараненне НТР у вытворчасць.

Першыя гады рэформы эканоміка станоўча адрэагавала на мерапрыемствы ўрада. Але паступова палітычная сітуацыя мянялася, згортваліся дэмакратычныя працэсы ў грамадстве, адначасова згортвалася і эканамічная рэформа. Гэта прывяло да стагнацыі, застою, а потым да самога крызісу.

Сельская гаспадарка Беларусі ў 60-80-я гады

Сакавіцкі (1965 г.) пленум ЦК КПСС прыняў пастанову “*Аб неадкладных мерах на далейшым развіцці сельскай гаспадаркі СССР*”. Уводзіўся цвёрды і нязменны план нарыхтовак на пяць гадоў наперад для кожнага калгаса, саўгаса, раёна, вобласці, рэспублікі. Павялічваліся закупачных цэн на прадукцыю ў сярэднім у 1,5-2 разы. Адмяняліся абмежаванні на ўтрыманне жывёлы ў асабістай дапаможнай гаспадарцы калгаснікаў, рабочых і служачых. Паляпшалася матэрыяльна-тэхначнага забеспячэння калгасаў. Пачалося правядзенне меліярацыі, вапнавання кіслых глеб, паляпшэнне лугоў і пашаў. Усе гэтыя работы праводзіліся дзяржавай.

Калгасы і саўгасы ўмацоўваліся на прынцыпах гаспадарчага разліку, адмянялася рэгламентацыя гаспадарчай дзейнасці (Статут сельскагаспадарчай арцелі 1969 г.). У сельскую гаспадарку ўкараняліся дасягненні навукі і перадавога вопыту, павышалася роля спецыялістаў і навукоўцаў. На Беларусі пачалося будаўніцтва буйных адкормачных комплексаў у жывёлагадоўлі. У розных раёнах рэспублікі былі пабудаваны птушкафабрыкі на 6 млн. галоў птушкі, кароўнікі на 958 тыс. галоў, свінарнікі на 856 тыс. галоў.

Проводзілася **меліярацыя**, асушана 957 тыс. га зямельных плошчаў. Буйныя памеры набыла **хімізацыя** – пастаўкі ўгнаенняў сельскай гаспадарцы ўзраслі амаль у 1,9 раза, у т.л. калійных больш чым у 2,6 разоў. Для ўнясення ўгнаенняў і апрацоўкі палёў хімікатамі пачала выкарыстоўвацца авіяцыя. Як вынік павялічыўся валавы збор збожжа ў 1,5 раза (за пяцігодку), прадукцыя жывёлагадоўлі ўзрасла на 34%. Ураджайнасць вырасла з 10 ц/га (сярэдзіна 60-х гг.) да 17-40 ц/г ў 1970 г.

Сітуацыя ў карэнным чынам змянілася. Калгасы цяпер не былі крыніцай, за кошт якой будавалася прамысловасць. Сельская гаспадарка стала адным з буйнейшых аб'ектаў капіталаўкладанняў.

У канцы 1970 гадоў у СССР рэзка акрэслілася **харчовая праблема**. Краіна не забяспечвала сябе прадуктамі харчавання. Агульны кошт імпарту харчавання ў СССР павялічыўся ў 6 разоў з 1970 г. і дасягнуў 10 млрд. руб., гэтыя лічбы перавысілі памеры бюджэту БССР.

У маі 1982 г. была прынята **Харчовая праграма СССР на перыяд да 1990 года**, згодна з якой ствараліся Аграрна-прамысловыя комплексы (у БССР – “Белаграпрам”). АПК аб'яднаў у межах аднаго рэгіёну калгасы, саўгасы, прадпрыемствы, якія перапрацоўвалі сельскагаспадарчую прадукцыю, а таксама прадпрыемствы машынабудаўнічай і хімічнай вытворчасці, што працавалі на сельскую гаспадарку. Але Харчовая праграма не планавала карэннай перабудовы гаспадарчага механізму на вёсцы, таму яна была правалена. Як вынік гэтага, у сярэдзіне 80-х гг. было ўведзена нармаванае забеспячэнне па шэрагу прадуктаў.

Сельскагаспадарчая палітыка партыі ў тыя часы не жадала вырашаць дзве галоўныя праблемы вёскі – адхіленне селяніна ад зямлі і ад вынікаў сваёй працы.

Супярэчнасці развіцця прамысловасці, транспарце, сувязі ў 70-я – першай палове 80-х гг. Наростанне крызісных з'яў

У пачатку 70-х гг., з узмацненнем кансерватыўнай плыні ў кіраўніцтве партыі, пачалося згортванне гаспадарчай рэформы. Гэта адбілася на тэмпах росту асноўных эканамічных паказчыкаў, аднак планы *дзевятай (1971-1975 гг.)*, *дзiesiąтай (1976-1980 гг.)* і *адзінаццатай (1981-1985 гг.)* пяцігодак выконваліся.

За годы пяцігодак было ўведзена 170 буйных прадпрыемстваў, у тым ліку шынны камбінат у Бабруйску, нафтаперапрацоўчы завод у Мазыры, металургічны ў Жлобіне, сінтэтычных валокнаў у Гродна, інструментальны ў Оршы, чацвёрты калійны камбінат у Салігорску, дзесяткі прадпрыемстваў лёгкай і харчовай прамысловасці. Прадукцыя прамысловасці Беларусі ў 1985 г. павялічылася больш чым у 3 разы (ад 1970 г.), вытворчасць сродкаў вытворчасці ў 3,3 разоў, прадметаў спажывання ў 2,6 разоў. Валавы грамадскі прадукт і нацыянальны даход узрос у 2,5 разоў (гэта адзін з самых высокіх паказчыкаў у СССР).

Ажыццяўляліся агульнасаюзныя комплексныя праграмы па тэхнічным пераўзбраенні прамысловасці. Але адначасова ўдзельная вага ручной працы ў прамысловасці складала 35-40%, у будаўніцтве – 50-55%, у сельскай гаспадарцы – 60-70%.

Фінансавая сістэма БССР заставалася стабільнай. У дзяржаўным бюджэце БССР даходы склалі 3,5 млрд. руб. у 1970 г. і 8,1 млрд. руб. у 1985 г.; выдаткі адпаведна 3,3 млрд. руб. у 1970 г. і 7,67 млрд. руб. у 1985 г. Так, даходная частка бюджэта значна перавышала расходную.

Разам з відавочнымі поспехамі трэба адзначыць, што эканоміка страціла былы дынамізм. Асабліва бычна гэта было ў параўнанні з краінамі

Захаду, якія далёка выйшлі наперад. Існуючы гаспадарчы механізм стаў тормадам на шляху эканамічнага развіцця краіны, што абумовіла паступовы ўваход савецкай эканомікі ў глыбокі крызіс.

Спробу выправіць эканамічнае становішча зрабіў Ю.У.Андропаў. 12 лістапада 1982 г. ён узначаліў палітычнае кіраўніцтва СССР пасля смерці Л.І.Брэжнева. Пад час кіравання Андропова была дадзена рэалістычная ацэнка стану эканомікі, прыняты жорсткія адміністрацыйныя меры па навядзенню парадка і выкараненню карупцыі і перагледзены некаторыя ідэалагічныя догмы. Так сама вырашаліся пытанні аб пашырэнні самастойнасці прамысловых прадпрыемстваў, калгасаў і саўгасаў. Як вынік, тэмпы развіцця эканомікі выраслі да 4,2%. Але пасля смерці Ю.У.Андропова ў 1984 г. кіраўніцтва вярнулася да ранейшых парадкаў. Эканамічныя паказчыкі зноў знізіліся.

Развіццё сацыяльнай сферы. Жыццёвы ўзровень беларусаў у 60-80-я гады

На працягу 50-60-х гг. значны эканамічны ўздым суправаджаўся павышэннем матэрыяльнага і культурнага ўзроўню жыцця беларускага народа і высокімі тэмпамі развіцця сацыяльнай сферы.

1 сакавіка 1951 г. у чацьвёрты раз за пасляваенныя гады было праведзена зніжэнне рознічных цэн (адбыліся так сама ў 1956, 1957, 1958, 1962 і 1965 гг. на асобныя віды тавараў). Вырасла зарплата, а ў 1957 г. працоўны дзень быў скарачаны на 2 гадзіны ў перадсвяточныя і пераднядзельныя дні (у выніку чаго фактычна зарплата павялічылася на 12,5%). У 1964 г. павышана зарплата на 25-30% працаўнікам сацыяльнай сферы (600 тыс. работнікаў адукацыі, аховы здароўя, жыллёва-камунальнай гаспадаркі, гандлю і грамадскага харчавання). Адбывалася паступовае скарачэнне разрыву паміж максімальным і мінімальным узроўнем зарплаты. Але яно прывяло да ўраўняння ў аплаце працы і падзення прэстыжу прафесіі інжынера і настаўніка, урача і вучонага. У 1957 г. у краіне быў уведзены пяцідзённы працоўны тыдзень з двума выхаднымі днямі пры захаванні існуючага ўзроўню зарплаты.

Адбыўся рост *грамадскіх фондаў спажывання*. Дзяржава аплочвала 2/3 выдаткаў грамадзян на жыллё, пенсіі, адукацыю, медыцынскае абслугоўванне і культурную сферу і г.д.

14 чэрвеня 1956 г. новы *пенсійны закон* павялічыў памеры пенсій і пашырыў кола асоб, якія сталі мець права на пенсію. Мінімальны памер пенсіі быў устаноўлены ў 30 руб., максімальны – 120 руб. Расходы бюджэта на выплаты пенсій выраслі ў два разы. У 1965 г. быў прыняты закон аб пенсіях калгаснікам (гэта 500 тыс. чалавек), а ў 1967 г. быў прыняты Указ ВС СССР «Аб далейшым паліпшэнні пенсійнага забеспячэння», па якому яшчэ 250 тыс. працоўных сталі атрымліваць павышаныя ці звычайныя пенсіі.

Хуткае развіццё ў 50-60-я гг. набыла сферы абслугоўвання. Рознічны тавараабарот дзяржаўнага і кааператыўнага гандлю рэспублікі за 60-я гг. вырас у 5 разоў. У 1965 г. у рэспубліцы працавала 22.879 магазінаў і 5.874 прадпрыемстваў грамадскага харчавання. Бытавое абслугоўванне развівалася

згодна з пастановай 6 сакавіка 1957 г. «Аб паляпшэнні бытавога абслугоўвання насельніцтва». На 1960 г. у рэспубліцы дзейнічала 4.500 майстэрняў, цэхаў і атэлье бытавога абслугоўвання, а ў канцы 60-х гг. было ўжо 8063 прадпрыемстваў бытавога абслугоўвання.

Жыллёва-камунальнае будаўніцтва разгортвалася згодна з ліпеньскай (1957 г.) пастановай Урада СССР і лістападаўскай – Урада БССР аб паскарэнні жыллёвага будаўніцтва. Праводзілася шырокае таннае будаўніцтва для насельніцтва (4-5 павярховыя дамы спрошчанай планіроўкі з мінімумам камунікацый). У 1956 г. у рэспубліке было ўведзена ў эксплуатацыю 953 тыс. кв.м, у 1958 г. – больш 1,8 млн. кв.м, а за 1959-1965 гг. пабудавана 15,6 млн. кв.м.

У выніку адбылося павелічэнне працягласці жыцця (да 73 гадоў), паменьшылася смяротнасць, павысіўся прырост насельніцтва (11 на 1000), памяньшылася сацыяльная напружанасць, бо задавальняліся не толькі мінімальныя патрэбы людзей, і вырашалася жыллёвае пытанне, а калгаснікі былі ўключаны ў асноўныя мерапрыемствы па паляпшэнню матэрыяльнага становішча насельніцтва рэспублікі.

Разам з тым гэта быў супярэчлівы перыяд. Спробы сацыяльнай пераарыентацыі эканомікі і рэфарматарства 50-х гг. саступілі месца кансерватыўным эканамічным поглядам, якія прывялі гаспадарку краіны да стагнацыі, застою і цяжкага эканамічнага крызісу.

Эканамічныя цяжкасці 70-80 гг. адбіваліся на ўзроўні дабрабыту насельніцтва і сацыяльнай палітыкі. Рэальная зарплата не павышалася, а часам нават зніжалася. Зніжалася доля фонду зарплаты ў нацыянальным даходзе. Наглядаліся ўраўняльныя тэндэнцыі ў аплаце працы. Але быў павышаны мінімальны памер пенсіі рабочых і служачых. У 1971 г. для калгаснікаў быў устаноўлены такі ж парадак вылічэння пенсій, як і для рабочых і служачых.

У 1975 г. былі ўведзены дадатковыя льготы інвалідам вайны і сем'ям загінуўшых ваеннаслужачых, устаноўлена 100% аплата адпачынку па цяжарнасці і родах жанчынам, павялічана колькасць аплатных дзён па догляду за хворым дзіцем. У другой палове 70-х гг. была павялічана дапамога інвалідам з маленства I і II груп, палепшаны матэрыяльна-бытавыя ўмовы ўдзельнікаў Вялікай Айчынай вайны.

Інфляцыя праявілася на рубяжы 80-х гг. У выніку чаго былі істотна павышаны рознічныя цэны на шэраг прэстыжных тавараў (ювелірныя вырабы, крышталі, дываны і інш.), і на многія тавары масавага попыту (мэблю, некаторыя швейныя вырабы, шарсцяныя хусткі, бензін, будаўнічыя матэрыялы, многія гаспадарчыя тавары, кандытарскія вырабы і інш.). Узраслі тарыфы на паслугі сувязі, бытавыя і камунальныя паслугі.

Узрос агульны *дэфіцыт прадметаў спажывання*. Павелічэнне грашовай масы аперажала вытворчасць тавараў спажывання. Паступова нарасталася незбалансаванасць рынку. Уводзіліся прывілегіі для партыйна-дзяржаўнага апарату, што абвастрала сацыяльную напружанасць у грамадстве.

Больш рэзка акрэслілася **жыллёвая праблема**. Тэмпы ўводу жылля не паспявалі за ростам гарадскога насельніцтва. Недахоп квартэр выклікаў дэфіцыт рабочых, высокую цяжучасць кадраў, вытворчыя магутнасці прадпрыемстваў цалкам не выкарыстоўваліся. Не адпавядала сучасным патрабаванням сістэма аховы здароўя з-за рэшткавага прынцыпу выдзялення рэсурсаў і састарэлайць матэрыяльна-тэхнічнай базы.

У разглядаемы перыяд эканамічнае развіццё Беларусі праходзіла супярэчліва. З аднаго боку ўзрос эканамічны патэнцыял, эканоміка Беларусі развівалася больш хуткімі тэмпамі ў параўнанні з агульнасаюзнай. Узрос дабрабыт народа. З другога боку нарасталі цяжкасці, супярэчнасці ў эканамічным і сацыяльным развіцці краіны. Знізіліся тэмпы развіцця ўсіх галін народнай гаспадаркі. У пачатку 80-х гг. савецкае грамадства апынулася на парозе крызісу. Карэнная перабудова гаспадаркі, а за ёй і грамадства станавілася аб'ектыўнай неабходнасцю.

Эканоміка БССР у другой палове 80-х гадоў, рэформы гаспадарчай сістэмы

Асноўная мэта эканамічнага развіцця на другую палову 80-х гг. – гэта пераход да эфектыўнай эканомікі. На красавіцкім (1985 г.) пленуме ЦК КПСС *задачамі* развіцця народнай гаспадаркі СССР былі вызначаны неабходнасць перабудовы гаспадарчага механізму і паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Першы этап рэфармавання мае храналагічныя рамкі **1985-1987 гг.** Прадугледжвалася, што на аснове мадэрнізаванага машынабудавання будзе праведзена тэхнічнае пераўзбраенне ўсёй народнай гаспадаркі. У 1986-1990 гг. на машынабудаванне выдзялялася ўдвая больш грошай для таго, каб у 1990 г. 90% прадукцыі машынабудавання адпавядала сусветнаму ўзроўню. Планавалася ў 2 разы павялічыць выкарыстанне новых тэхналогій, у 2,3 раза павялічыць выпуск вылічальнай тэхнікі, парк прамысловых робатаў павялічыць у 3 разы. Планавалася так сама правесці перабудову кіравання эканамікай, пашырыць правы прадпрыемстваў, укараніць гаспадарчы разлік, развіваць ініцыятыву ў структурах кіравання, павышаць яго эфектыўнасць.

З 1986 г. ў выглядзе эксперыменту было ўведзена **самафінансаванне**. Сутнасць самафінансавання – пасля адлічэнняў часткі прыбытку згодна з устаноўленымі нарматывамі ў бюджэт і ў міністэрства, большая частка прыбытку заставалася ў распараджэнні прадпрыемства. Але адначасова працягвала існаваць старая схема эканамічных рэгулятараў і адміністрацыйна-камандная сістэма кіравання. У выніку, да восені 1986 г. відавочных зрухаў у гаспадарке не адбылося.

Першы этап рэфармавання быў правалены. Прычын было шмат – вялізныя матэрыяльныя страты ад аварыі на ЧАЭС і землятрусаў у Арменіі і Таджыкістане скарацілі інвестыцыі і выклікалі рэзкі выбух інфляцыі. Скараціліся даходы ад продажу нафты, зніжэнне сусветных цен на нафту і газ склала 2-3 разы. У выніку антыалкагольнай кампаніі так сама знізіліся паступленні ў бюджэт. Непаслядоўнасць, нерашучасць, палавінчатасць прымаемых мер (дзяржпрыёмкі, дзяржзаказу, барацьбы з непрацоўнымі

даходамі). Савецкія эканамісты былі няздольныя распрацаваць і ўкараніць нетрадыцыйныя падыходы ў эканамічную палітыку і сістэму кіравання гаспадаркай краіны.

На *другім этапе рэфармавання (з чэрвеня 1987 г.)* была пастаўлена задача правесці *радыкальную эканамічную рэформу*. Трэба было змяніць сістэму планавання праз пераход да дзяржаўнага, спачатку абавязковага, а потым добраахвотнага. Павысіць самастойнасць прадпрыемстваў, стымуляваць іх да самастойнасці, самафінансавання, самакіравання, самаакупнасці, увесці ў дзеянне дагаварныя і самастойна вызначаныя цэны, увесці аптывы гандаль сродкамі вытворчасці.

Былі прыняты законы і дакументы: «Аб дзяржаўным прадпрыемстве» (ВС СССР), «Аб карэннай перабудове кіравання эканомікай» з 12 асобных дакументаў (СМ СССР і ЦК КПСС). Мэты гэтага працэсу – ажыццявіць пераход ад адміністрацыйных да эканамічных метадаў кіравання гаспадаркай. Першы год радыкальнага рэфармавання адгукнуўся павелічэннем тэмпаў эканамічнага росту, паскарэннем дынамікі прадукцыйнасці працы. Але адначасова наглядаўся крызіс спажывецкага рынку і значны рост рознічных цэн. Захоўвалася традыцыя планавання, і ў 1988-1990 гг. не ўдалося заменшыць дзяржаўны заказ, ён ахопліваў 90% вытворчасці. Быў правалены аптывы гандаль рэсурсамі і сродкамі вытворчасці. Захавалася размеркаванне па фондах і нарадах па фіксаваных цэнах. Непаслядоўнасць наглядалася ў вінасавай палітыке. З чэрвеня 1988 г. адбыўся пераход да рэгіянальнага ці **рэспубліканскага гаспадарчага разліку**. Гэты працэс суправаджаўся канфліктамі паміж цэнтральнымі і мясцовымі рэспубліканскімі ўладамі (з сярэдзіны 1990 г.).

Палавінчатасць і непаслядоўнасць рэформаў дало магчымасць гаварыць аб “забалтыванні” рэформы. Прынятыя законы і рашэнні не выконваліся. Народная гаспадарка, як і раней, арыентавалася не на спажывецца, а на прамежжавыя валавыя паказчыкі.

З 1990 г. пачалося разбурэнне адзінай эканамічнай прасторы СССР, якое суправаджалася некантралюемым падзеннем вытворчасці. Супрацьстаянне цэнтра і рэгіёнаў прывяло да правядзення рэгіёнамі асобнай гаспадарчай і цэнавай палітыкі. За 1989-1991 гг. падзенне нацыянальнага прыбытку СССР дасягнула 33 %, што адпавядае ўзроўню вялікай амерыканскай дэпрэсіі 1929-1933 гг. Аднак на Беларусі крызісныя з’явы пачалі наглядацца толькі з 1991 года.

Адзіная альтэрнатыва адміністрацыйна-каманднай сістэме кіравання – гэта рынкавая эканоміка. Да восені 1990 г. склалася тры варыянты пераходу да рынкавых адносін, гэта радыкальная праграма «500 дзён» (аўтары С.Шаталін і Р.Яўлінскі), кансерватыўная ўрадавая праграма (аўтар М.І.Рыжкоў) і ліберальная прэзідэнцкая праграма (аўтар М.С.Гарбачоў).

Праграма «500 дзён» прадугледжвала правядзенне шырокай прыватызацыі, закрыццё неэфектыўных прадпрыемстваў, прыняцце заканадаўчай базы аб рынкавай эканоміке, гарантаванне права прыватнай ўласнасці, лібералізацыю цэн, заахвочванне прадпрымальніцтва,

стабілізацыю рынку спажывецкіх тавараў, ліквідацыю структуры адміністрацыйна-каманднай сістэмы і інш. **Ліберальная і кансерватыўная праграмы** прадугледжвалі паступовы пераход да рынку, мадыфікацыю і захаванне адміністрацыйна-каманднай сістэмы, абмежаванне “шокатэрапіі”, захаванне адзінай эканамічнай прасторы СССР і інш. Ліберальная праграма была падтрымана ВС СССР (19 кастрычніка 1990 г.), радыкальная – рэгіёнамі СССР.

27 ліпеня 1990 г. Вярхоўны Савет БССР абвясціў суверэнiтэт БССР, а ў кастрычніку 1990 г. ён прыняў **“Праграму пераходу да рыначных адносін у БССР”**, якая была распрацавана СМ БССР на аснове радыкальнай праграмы “500 дзён”. Асноўнымі прынцыпамі беларускай урадавай праграмы было гарантаванне свабоды прадпрымальніцтва, свабода эканамічнага выбару, свабоднае цэнаўтварэнне, максімальная адкрытасць рынкавай сістэмы Беларусі, суверэннае права рэспублікі распрацоўваць і ажыццяўляць свае законы і нарматыўна-прававыя акты.

Тэма 11. Грамадска-палітычнае жыццё Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе. Станаўленне новых духоўных каштоўнасцей ў грамадстве

План лекцыі:

1. Заканадаўча-прававое афармленне дзяржаўнага суверэнiтэту Рэспублікі Беларусь.
2. Беларускі парламентарызм ва ўмовах шматпартыйнасці. Савет Міністраў у сістэме дзяржаўнай улады. Фарміраванне незалежнай судовай улады. Канстытуцыйны працэс і прыняццё Канстытуцыі 1994 г. Выбары Прэзідэнта і фарміраванне новай сістэмы ўлады. Палітычная барацьба і рэспубліканскі рэферэндум 1995 г. Канстытуцыйны крызіс і рэферэндум 1996 г., яго вынікі. Пераход да Прэзідэнцкай рэспублікі.
3. Эвалюцыя сістэмы дзяржаўнай улады і кіравання.

Ключавыя паняцці: Путч; незалежнасць Беларусі; нацыянальныя сімвалы; закон “Аб грамадскіх арганізацыях”; З’езд беларусаў свету; Канстытуцыйная камісія; Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь; прэзідэнцкая рэспубліка; рэферэндумы; Першы Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь; “Праграма сацыяльна-эканамічнага развіцця на 1996-2000 гады”; Нацыянальнае Сабранне; Саюз Беларусі і Расіі; Саюзная дзяржава Расіі і Беларусі; “Беларуская мадэль”; мадэль сацыяльна арыентаванай рынкавай эканомікі; адзіная эканамічная прастора; Праграма неадкладных мер па выхадзе эканомікі Рэспублікі Беларусь з крызісу 1994 г.; Праграма сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 2001-2005 гг. Абвясчэнне незалежнасці Рэспублікі Беларусь. Грамадска-палітычнае жыццё.

25 жніўня 1991 г. пасля няўдалага путча ў Маскве нечарговая сесія Вярхоўнага Савета БССР прыняла закон “Аб наданні статусу

канстытуцыйнага закона Дэкларацыі Вярхоўнага Савета БССР аб дзяржаўным суверэнітэце БССР” і пастанову “Аб забеспячэнні палітычнай і эканамічнай самастойнасці БССР”. Такім чынам, фактычна была абвешчана **незалежнасць Беларусі**. 19 лістапада 1991 г. БССР была перайменавана ў Рэспубліку Беларусь (у скарачаным варыянце – Беларусь), былі вызначаны **нацыянальныя сімвалы** – бела-чырвона-белы сцяг і герб “Пагоня”. Быў выбраны новы старшыня Вярхоўнага Савета – С.С. Шушкевіч.

Абвясчэнне незалежнасці Беларусі спрыяла далейшаму развіццю дэмакратычных адносін. Хутка развівалася незалежная прыватная прэса. Быў спрошчаны выезд грамадзян за мяжу. Ужо ў першыя гады незалежнасці было зарэгістравана 29 палітычных партый і 7 грамадска-палітычных рухаў, якія з’явіліся пасля прыняцця закона “**Аб грамадскіх арганізацыях**”. У 1994 г. парламент прыняў закон аб палітычных партыях, які гарантаваў грамадзянам нашай краіны права свабоды палітычных поглядаў і актыўнага ўдзелу ў палітычным жыцці.

У 1992 г. былі ўсталяваны дыпламатычныя адносіны з ЗША, Германіяй, Вялікабрытаніяй, Францыяй, Японіяй, Ізраілем, Польшчай і іншымі краінамі, нармалізаваны адносіны з беларускай дыяспарай, падпісаны найважнейшыя міжнародныя дамовы, якія гарантавалі далейшае развіццё Беларусі як мірнай дэмакратычнай дзяржавы. У 1993 годзе адбыўся **З’езд беларусаў свету**.

У верасні 1991 года пачалося стварэнне беларускай арміі, у 1992 годзе было заснавана міністэрства абароны, абвешчана абаронная дактрына Беларусі, згодна з якой Беларусь абвясчалася безядзернай краінай.

Пасля распаду СССР перад Рэспублікай Беларусь паўстала задача пабудовы незалежнай дэмакратычнай дзяржавы. Важнай падзеяй стала распрацоўка асноўнага закона Рэспублікі Беларусь – **Канстытуцыі**. **Канстытуцыйная камісія** працавала да 1994 года. 15 сакавіка Вярхоўны Савет прыняў Канстытуцыю Беларусі, згодна з якой у краіне ўводзіўся пост Прэзідэнта. У гэтых умовах у чэрвені 1994 г. адбыліся выбары прэзідэнта Беларусі. На выбарах у другім туры перамог Аляксандр Лукашэнка, праграма якога прадугледжвала правядзенне радыкальных эканамічных рэформ, пабудову справядлівага грамадства і барацьбу з карупцыяй і цеснае эканамічнае супрацоўніцтва з Расіяй. Рэалізацыя праграмы цеснага супрацоўніцтва з Расіяй прывяла да падпісання 2 красавіка 1996 г. Дамовы аб стварэнні Саюза Беларусі і Расіі. Расія адкрыла для Беларусі свае рынкі і стала пастаўляць сыравіну і энергію па льготных цэнах. Беларусі былі спісаны даўгі больш чым на мільярд долараў за папярэднія пастаўкі энэргарэсурсаў.

Канстытуцыя 1994 г. ўяўляла сабой варыянт **прэзідэнцкай рэспублікі** пры дамінуючай ролі парламента. Гэта не адпавядала палітычнай сітуацыі ў краіне, калі большасць насельніцтва выказвала давер прэзідэнту. Ступень даверу да калектыўнага прадстаўнічага органа была значна ніжэй. У выніку ў 1995-1996 гг. адбыўся шэраг сутыкненняў паміж выканаўчай і заканадаўчай галінамі ўлады, якія заканчваліся нязменна на карысць прэзідэнта. Так, на

рэферэндуме 11 мая 1995 г. большасць грамадзян выказалася за змяненне сімволікі дзяржавы згодна з прапанаваным прэзідэнтам праектам. Тады ж было вырашана пытанне аб наданні рускай мове роўных правоў з беларускай, паскорылася інтэграцыя з Расіяй і былі ўнесены некаторыя змяненні ў Канстытуцыю, згодна з якімі Прэзідэнт атрымаў права распусціць ВС, калі апошні груба парушыць асноўны закон краіны. Адначасова з рэферэндумам былі праведзены выбары ў Вярхоўны Савет новага сазыва. Аднак толькі ў снежні, у выніку давыбараў, парламент прыступіў да работы – адмячалася нізкая яўка выбаршчыкаў на выбары народных дэпутатаў.

У лістападзе 1996 г. быў праведзены **другі рэферэндум** па ініцыятыве Прэзідэнта Аляксандра Рыгоравіча Лукашэнкі, па выніках якога народам быў адобраны прапанаваны прэзідэнтам варыянт змяненняў у Канстытуцыі. Улада прэзідэнта – кіраўніка дзяржавы была значна пашырана. Замест Вярхоўнага Савета ўводзіўся новы двухпалатны парламент. Дата нацыянальнага свята пераносілася з 27 ліпеня на 3 ліпеня – дзень вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Народ не абодрыў свабодную, без адмежаванняў, куплю-продаж зямлі і адмену смяротнага пакарання. У лістападзе адбыўся **Першы Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь**, які адобрыў **“Праграму сацыяльна-эканамічнага развіцця на 1996-2000 гады”**, якая падугледжвала дасягнення ў 2000 годзе паказчыкаў эканамічнага развіцця 1991 года – лепшага за гады існавання БССР.

Пачынаючы з 1996 г., адзначаецца рост валавага нацыянальнага прадукта. На парламенцкіх выбарах 2000 г. насельніцтва падтрымала палітыку прэзідэнта, у **Нацыянальнае Сабранне** прайшлі толькі адзінкі апазіцыйна настроеных дэпутатаў. Спробы апазіцыі правесці альтэрнатыўныя прэзідэнцкія выбары былі беспаспяховымі. У 2001 г. прэзідэнт Беларусі А.Р.Лукашэнка быў абраны на другі тэрмін. Паскорыліся інтэграцыйныя працэсы. 2 красавіка 1997 года ў Маскве было падпісана пагадненне аб стварэнні **Саюза Беларусі і Расіі**, а 8 снежня 1999 года – Дагавор аб стварэнні **Саюзнай дзяржавы Расіі і Беларусі**.

Урад краіны праводзіць палітыку будаўніцтва сацыяльна-арыентаванай дзяржавы, якая будзецца на прынцыпах канстытуцыйных гарантый асабістых правоў і свабод грамадзян, свабоды прадпрыемальніцтва, выбару прафесіі і месца працы, роўнасці ўсіх формаў уласнасці, гарантыі яе недатыкальнасці і выкарыстання ў інтарэсах асобы і грамадства, забеспячэння ўзаемасувязі дабрабыту работніка і вынікаў яго працы, сацыяльнай абароны непрацаздольных і іншых сацыяльна ўразлівых пластоў насельніцтва, сацыяльнага партнёрства (паміж дзяржавай, прафсаюзамі і саюзамі прадпрыемальнікаў). **“Беларуская мадэль”** дзяржавы дазваляе, з аднаго боку, захаваць сацыяльныя заваёвы народа, а з другога – выкарыстоўваць рынкавыя механізмы для павышэння эфектыўнасці эканамічнай сістэмы, яе ўспрымальнасці да навукова-тэхнічнага прагрэсу. Ствараючы ўмовы для рынковай эканомікі, дзяржава імкнецца да дасягнення такіх прынцыповых мэтаў, як рост дабрабыту народа, высокая ступень занятасці, спрыяльная для жыцця навакольнага асяроддзя.

Сацыяльна-эканамічны стан Рэспублікі Беларусі ў 1991-2003 гг. Праграмы развіцця эканомікі рэспублікі.

27 ліпеня 1990 г. Вярхоўны Савет БССР абвясціў суверэнітэт БССР, а ў кастрычніку 1990 г. ён прыняў “Праграму пераходу да рыначных адносін у БССР”, якая была распрацавана СМ БССР на аснове радыкальнай праграмы “500 дзён”. Асноўнымі прынцыпамі беларускай урадавай праграмы было гарантаванне свабоды прадпрымальніцтва, свабода эканамічнага выбару, свабоднае цэнаўтварэнне, максімальная адкрытасць рынкавай сістэмы Беларусі, суверэннае права рэспублікі распрацоўваць і ажыццяўляць свае законы і нарматыўна-прававыя акты.

У кастрычніку 1991 г. паміж Расіяй, Беларуссю, Арменіяй, Кыргызстанам, Таджыкістанам, Туркменістанам і Ўзбекістанам, Украінай, Малдовай і Азербайджанам быў падпісаны **дагавор аб адзінай эканамічнай прасторы**. Ён прадугледжваў правядзенне ўзгодненай палітыкі ў галінах транспарту, энергетыкі, інфармацыі, развіцця прадпрымальніцтва, фінансаў, падаткаў і цэн, грашовай і банкаўскай сістэм, мытных правіл і тарыфаў, стандартаў, статыстыкі, бухгалтарскага ўліку, развіццё замежных эканамічных адносін; прызнанне прыватнай уласнасці, свабоды прадпрымальніцтва і свабоднай канкурэнцыі.

Была распрацавана дзяржаўная праграма па стабілізацыі эканомікі і сацыяльнай абароне насельніцтва. Былі створаны рэспубліканскі фонд стабілізацыі эканомікі, рэфармавалася грашова-крэдытная сістэма. Насельніцтву было дазволена выкупляць ва ўласнасць кватэры, дачы, гаражы і г.д. Пачалося стварэнне суб’ектаў рынкавай эканомікі – незалежных, самастойных, эканамічна адказных таваравытворцаў, якія павінны былі займацца прадпрымальніцтвам ва ўмовах здаровай канкурэнцыі. Пачалося раздзяржаўленне і прыватызацыя, якія павінны былі скончыцца на працягу 5-10 гадоў.

Утваралася сістэма дзяржаўнага рэгулявання эканомікі, асноўныя элементы якой: ўласная банкаўская і крэдытная сістэмы (Нацыянальны банк Беларусі, Знешэканомбанк, Ашчадны і шэраг камерцыйных банкаў); уласны бюджэтны і падатковы механізм; планавае рэгуляванне (комплексны прагноз эканамічнага і сацыяльнага развіцця рэспублікі), абласцей, раёнаў і гарадоў; распрацоўка механізма цэнаўтварэння, і сістэмы аплаты працы. Складвалася рынкавая інфраструктура (спажывецкі рынак, рынак сродкаў вытворчасці, фінансавы рынак, рынак працоўнай сілы) і механізм яе дзеяння.

Не заставалася забытай і сацыяльная абарона насельніцтва. Яна праводзілася праз вызначэнне мінімуму аплаты працы і прыняцце законаў «Аб сацыяльнай абароне малазабяспечаных грамадзян», «Аб індэксацыі прыбыткаў насельніцтва», «Аб абароне правоў інвалідаў» і інш. Быў створаны Пенсійны фонд і фонд сацыяльнай абароны насельніцтва.

Асаблівасцю эканамічнага развіцця Беларусі ў пачатку 90-х гг. было тое, што крызісныя з’явы тут выявіліся пазней, чым у іншых рэспубліках СССР. У 1990 г. выдаткі дзяржавы на сацыяльна-культурныя мерапрыемствы поўнасцю пакрываліся прыбыткамі, якія перавышалі выдаткі на 2,6%.

Практычна адсутнічалі беспрацоўе і інфляцыя. У 1991-1992 гг. па індэксу развіцця чалавечага патэнцыялу Беларусь займала 40-е месца сярод 174 краін свету і адносілася да групы краін з яго высокім узроўнем.

Толькі ў 1991 г. у Беларусі ўпершыню адбылося абсалютнае падзенне вытворчасці прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі (ВНП склаў 98%, а нацыянальны даход 97% ад 1990 г.). У наступныя гады адбылося рэзкае абвастрэнне эканамічнага крызісу, што супала з першымі гадамі незалежнага існавання Беларусі і наклала негатыўны адбітак ў масавай свядомасці на ідэю незалежнасці краіны. Народная гаспадарка рэспублікі стаяла на мяжы абвалу.

За 1991-1994 гг. адбылося падзенне выпуску прамысловай прадукцыі на 31%. Спад меў усеагульны характар (закрануў усе галіны вытворчасці). Узнікла праблема збыту прадукцыі, рэзка падаражалі матэрыяльныя рэсурсы, звычайнай з'явай сталі хранічныя неплацяжы. У спадчыну ад савецкай эканомікі дастаўся нізкі ўзровень канкурэнтаздольнасці прадукцыі, што было вынікам скарачэння інвестыцый у навуку і новыя тэхналогіі. Страчваліся традыцыйныя рынкі збыту.

У сельскай гаспадарке зніжэнне аб'ёмаў вытворчасці склала 14% з прычыны дрэннага забеспячэння рэсурсамі, недахопа рэспубліканскіх крыніц фінансавання, негледзячы на тое, што ў 1990-1994 гг. калгасам выдзялялася 50-60% рэспубліканскага бюджэта, нізкага ўзроўня закупачных цэн, засухі 1994 г.

Праводзілася палітыка штучнага стрымлівання цэн на сельскагаспадарчыя тавары, тавары прамысловасці, паслугі сувязі і транспарту, камунальнай гаспадаркі і г.д. Адбылося рэзкае зніжэнне даходаў насельніцтва. На 1994 г. рэальная зарплата склала чвэрць ад узроўню снежня 1991 г. Узнікла вялікая знешняя запазычанасць, асабліва перад Расіяй за энергарэсурсы. За 1994 г. яна вырасла ў 10 разоў і дасягнула 500 млн. долараў. Наглядалася высокая інфляцыя, асабліва пасля лібералізацыі цэн, праведзенай у 1992 г.

У 1994 г. ВВП у адносінах да 1990 г склаў толькі 72%, аб'ём прамысловай вытворчасці 67%, капітальныя ўкладанні 57%, рэйтынг Беларусі па індэксу развіцця чалавечага патэнцыялу знізіўся да 62-га месца сярод 175 краін свету.

Ва ўмовах жорсткага крызісу былі праведзены першыя прэзідэнцкія выбары. Каманда першага Прэзідэнта Беларусі А.Р. Лукашэнкі прапанавала ***Праграму неадкладных мер па выхадзе эканомікі Рэспублікі Беларусь з крызісу (1994 г.)***. Яна прадугледжвала аздараўленне фінансавай і грашова-крэдытнай сістэм (у першую чаргу), нармалізацыю знешнеэканамічных адносін, стабілізацыю нацыянальнай валюты, сацыяльную падтрымку найбольш неабароненых слаёў насельніцтва, узмацненне дзяржаўнага рэгулявання ў эканоміцы, пераадоленне спаду вытворчасці.

Рэалізацыя праграмы дазволіла ў 1994-1995 гг. на зменшыць інфляцыю, знізіць дэфіцыт дзяржаўнага бюджэта, затармазіць падзенне ўзроўню жыцця народа, прыпыніць абвальны спад вытворчасці.

Актуальнай стала новая задача – стварыць перадумовы для пераходу ад спаду вытворчасці да яго стабілізацыі і некатораму росту. У гэтых мэтах былі распрацаваны і зацверджаны *Асноўныя накірункі сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 1996-2000 гг.* Прыярытэты праграмы – гэта экспарт, жыллё, харчаванне.

У якасці перспектыўнай была прынята мадэль сацыяльна арыентаванай рынкавай эканомікі, якая павінна будавацца па прынцыпах канстытуцыйных гарантый асабістых правоў і свабод грамадзян, свабоды прадпрымальніцтва, выбару прафесіі і месца працы, роўнасці ўсіх форм уласнасці, гарантыі яе недатыкальнасці і выкарыстання ў інтарэсах асобы і грамадства, забеспячэння ўзаемасувязі дабрабыту работніка і вынікаў яго працы, сацыяльнай абароны непрацаздольных і іншых сацыяльна ўразлівых пластоў насельніцтва, сацыяльнага партнёрства (паміж дзяржавай, прафсаюзамі і саюзамі прадпрымальнікаў). Сацыяльная арыентацыя рынкавай эканомікі дазваляе, з аднаго боку, захаваць сацыяльныя заваёвы народа, а з другога – выкарыстоўваць рынкавыя механізмы для павышэння эфектыўнасці эканамічнай сістэмы, яе ўспрымальнасці да навукова-тэхнічнага прагрэсу. Ствараючы ўмовы для рынкавай эканомікі, дзяржава ў сваёй эканамічнай палітыцы павінна імкнуцца да дасягнення такіх прынцыповых мэтаў, як рост дабрабыту народа, высокая ступень занятасці, спрыяльная для жыцця навакольнага асяроддзя.

У канцы 1990-х гг. згодна з апублікаванымі дадзенымі Беларусь па індэксе развіцця чалавечага патэнцыялу займала ўжо 57-е месца ў свеце. Гэта быў лепшы паказчык сярод дзяржаў СНД (Расійская Федэрацыя – 62-е месца, Казахстан – 73-е, Украіна – 78-е), хаця ў апошнія гады нас значна аспярэдзілі краіны Прыбалтыкі і дзяржавы Усходняй Еўропы, якія мелі аднолькавыя з намі стартавыя пазіцыі ў пачатку 1990-х гг. і якія правялі рэфармаванне эканомікі метадам “шокавай тэрапіі”.

Уключэнне Беларусі ў эфектыўны міжнародны працэс падзелу працы патрабуе адпаведных *унутраных прадпасылак*: развітага навукова-тэхнічнага і прамысловага патэнцыялу, высокага ўзроўню адукацыі насельніцтва, нацыянальнай тэхнічнай і гуманітарнай інтэлігенцыі, доступу да знешніх крыніц інфармацыі, капіталу і рэсурсаў. Усе гэтыя ўмовы ў той ці іншай ступені прысутнічаюць у Беларусі. Задача складаецца ў іх выкарыстанні і найлепшым камбінаванні з мэтай адстаяць свае нацыянальныя інтарэсы ў глабальнай міжнароднай канкурэнцыі і выкарыстаць канкурэнтныя перавагі для ўмацавання свайго становішча ў сусветнай эканамічнай сістэме.

“Асноўныя напрамкі сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на перыяд да 2010 г.” зацверджаны СМ РБ у красавіку 2000 г. У дакуменце вызначаны стратэгічныя мэты, задачы, базавыя прынцыпы і асноўныя прыярытэты на новае тысячагоддзе. У праграме ўлічваецца асаблівасці Беларусі як малой краіны з адкрытай эканоміяй, улічваецца працэс глабалізацыі сусветнай эканомікі, адзначаецца неабходнасць удзелу беларускіх прадпрыемстваў у фінансава-прамысловых групах (ФПГ) і

транснацыянальных кампаніях (ТНК) з мэтай прыцягнення ў гаспадарку краіны новых тэхналогій і інвестыцый.

Паскарэнне працэсаў інтэграцыі Беларусі ў сусветную эканоміку з'яўляецца важнай перадумовай для паспяховай сістэмнай трансфармацыі яе эканомікі і далейшага прагрэсу чалавечага патэнцыялу.

У **сацыяльнай палітыке** стратэгічнымі мэтамі з'яўляюцца: аздаравленне народа; павышэнне ўзроўню яго дабрабыту на аснове збалансаванага і ўстойлівага эканамічнага росту; забеспячэнне ўмоў для ўсебаковага развіцця чалавека.

Іх дасягненне звязана з паскарэннем росту і паляпшэннем якасных параметраў усяго народнагаспадарчага комплексу краіны. Неабходна пераўзброіць вытворчасць на аснове навейшых тэхналогій, каб перайсці на выпуск прадукцыі сучаснага ўзроўню. Толькі ўдзел у сусветным падзеле працы дасць магчымасць вырашыць ў бліжэйшай будучыні стратэгічныя задачы і перш за ўсё забеспячэнне росту даходаў насельніцтва, стварэнне годных умоў жыцця і асяроддзя пражывання чалавека.

У адрозненне ад эканамічна развітых краін структура выдаткаў дамашніх гаспадарак у Беларусі характарызуецца высокай доляй затрат на харчовыя тавары, нізкай – на набыццё тавараў культурна-бытавога і гаспадарчага прызначэння і яшчэ больш нізкай – на платныя паслугі. Удзельная вага кошту прадуктаў харчавання ў бюджэце сям'і ў 1999 г. склала 59,5% спажывецкіх выдаткаў. Другі па значэнні артыкул выдаткаў насельніцтва – пакупка нехарчовых тавараў. Нязначныя выдаткі ў сярэдняй беларускай сям'і на культуру, адукацыю, адпачынак і спорт.

Дзяржава вызначыла асноўныя прыярытэты сацыяльнай палітыкі – гэта рост рэальных даходаў насельніцтва праз увязванне зарплаты з ростам эфектыўнасці вытворчасці, распрацоўка дасканалыя пенсійнага заканадаўства, калі дзяржава гарантуе пенсійнае забеспячэнне, але грамадзянін так сама нясе асабістую адказнасць за фарміраванне свайго пенсійнага фонду, рэформу сацыяльных ільгот, адмену неапраўданых сацыяльных выплат. Адначасова пашыраюцца платныя паслугі ў сферы аховы здароўя (акрамя пешай дапамогі і базавага комплексу паслуг) і адукацыі (акрамя абавязковай сярэдняй адукацыі).

На Другім Нацыянальным сходзе была прынята **Праграмы сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 2001-2005 гг.** Яе выкананне павінна стварыць ўмовы, якія забяспечваюць стабілізацыю і ўстойлівы эканамічны рост і на яго аснове – павышэнне ўзроўню жыцця народа. Валавы ўнутраны прадукт павінен павялічыцца за гэты час у 1,24-1,33 разоў, прадукцыя прамысловасці – у 1,24-1,28, у тым ліку спажывецкіх тавараў – у 1,28-1,33 разоў, сельскай гаспадаркі – у 1,2-1,3, а прадукцыя сфер паслуг – у 1,4-1,5 разоў. Палепшыцца галіновая структура ВВП: доля прамысловасці складзе 31-32%, сельскай гаспадаркі – 8,8-9%, будаўніцтва – 6-6,3%, а доля сферы паслуг узрасце да 37-37,5%. Прадукцыйнасць грамадскай працы павялічыцца на 28-36%. Матэрыялаёмнасць вытворчасці тавараў і паслуг знізіцца на 4-5%, а энергаёмнасць ВВП – на 15-20%. Асноўнымі

прыярытэтамі на гэты тэрмін вызначаны жыллёвае будаўніцтва, пашырэнне экспарту беларускіх тавараў, забеспячэнне прадуктовай бяспекі, правядзенне іннавацыйнай палітыкі – мадэрнізацыі вытворчасці, прыцягненне ўнутраных і замежных інвестыцый, распрацоўка механізмаў інтэгрыравання ў сусветную эканоміку. У сацыяльнай сферы прыярытэты – гэта здароўе нацыі і рост даходаў насельніцтва.

Дасягненню прадуктовай бяспекі павінна садзейнічаць выкананне **“Праграмы павышэння эфектыўнасці аграпрамысловага комплексу да 2005 года”**. Галоўная задача – гэта ліквідацыя зерневай залежнасці краіны. Так, валавыя зборы зерня павінны скласці 8-9 млн. тон штогод, бульбы – 9-10, гародніны – 1,5-1,7, цукровых буракоў – 2-2,2 млн.тон, малака – 7-7,5 млн.тон, мяса – 1,3-1,5 млн.тон. Выкананне гэтых паказчыкаў дазволіць цалкам забяспечыць краіну харчаваннем і пятую частку накіроўваць на экспарт. Асноўны ўпор зроблены на захаванне на вёске буйнатаварнай вытворчасці (мадэрнізаваных калгасаў), пашырэння навукаёмкіх тэхналогій, выкарыстоўванне палепшаных сартоў насення і парод жывёлы.

Зразумела, аб тым, што мы зможам жыць у багацці, не можа быць размовы. Але пасля пэўнага перыяду, хаця і з мінімальным запасам трываласці, мы ўсё жа зможам развівацца на ўласнай аснове, прыцягваючы крэдыты і інвестыцыйныя рэсурсы.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Тэматыка семінарскіх заняткаў

Тэма 2. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытна-беларускіх землях XI – XIII ст. Палітычны змест старажытнарускіх летапісаў. Палітычная думка XIV - XV стст. Сераднявяковыя ерасі. Палітычныя ідэі беларуска-літоўскіх летапісаў (XIV - XV стст.)

Пытанні:

1. Прычыны і гістарычныя ўмовы распаўсюджвання хрысціянства ва ўсходнеславянскіх землях.

2. Рэлігійна-асветніцкія дзеячы і іх роля ў распаўсюджванні хрысціянскай маралі: Е. Полацкая, К. Смаляціч., К. Тураўскі.

Літаратура:

1. Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветных цывілізацый: вучэб. дапам.: у 2 ч. / Пад рэд. А. А. Кавалені, В. Ф. Касовіча. – Мінск, 2005.

2. Гісторыя Беларусі і сусветная цывілізацыя: дапам. для студэнтаў прыродазн. фак. / А. Г. Каханоўскі [і інш.]. – Мінск, 2008.

3. Беларускія летапісы і хронікі. – Мінск, 1997.

Тэма 6. Грамадска-палітычная думка ў першай палове XIX ст. Грамадска-палітычны рух у Беларусі ў другой палове XIX ст.

Пытанні:

1. Тайныя таварыствы і арганізацыі. Філарэты, філаматы. А. Міцкевіч. Адлюстраванне складанага этапу этнічнага самапазнання, усведамленне ўласных культурных традыцый.

2. Рэвалюцыйныя падзеі ў Заходней Еўропе (1830-1831; 1848-1849) і іх ўплыў на грамадска-палітычнае жыццё Беларусі

Літаратура:

1. Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. – Минск, 1977.

2. Юхо, Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. – Мінск, 2000; 2003.

Тэма: 7. Грамадская думка і палітычныя плыні ў пачатку XX ст. Фарміраванне беларускай нацыі

Пытанні:

1. Дзейнасць палітычных партый і рухаў: а) манархісты; б) лібералы (кадэты, акцябрысты, РУС); в) сацыял-дэмакраты (РСДРП, БУНД).

2. Роля газеты “Наша Ніва” у абуджэнні гістарычнай свядомасці беларускага народа; адраджэнні нацыянальнай літаратурнай мовы і развіцці нацыянальнай культуры.

Літаратура:

1. С. Палуян, Лісты ў будучыню. Проза. Публіцыстыка. Крытыка. «Мастацкая літаратура». – Мінск, 1986. -214 с.

2. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыкл. даведнік / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. Мн.: БелЭн., 2001. - 368 с.

3. Очерки истории науки и культуры Беларуси. IX—XXвв. – Минск, 1996.

4. Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1993 – 2003.

Тэма 8. Палітычная і прававая думка Савецкай Беларусі і беларускага замежжа (1919-1939 гг.)

Пытанні:

1. Станаўленне і развіццё савецкай ідэалагічнай сістэмы. Разгром палітычнай апазіцыі ў пачатку 1920-х гг.

2. Завяршэнне фарміравання аднапартыйнай сістэмы.

3. Замацаванне манополіі камуністычнай партыі.

4. Канстытуцыя БССР 1927 гг.

5. Дасягненні ў галіне нацыянальна-культурнага будаўніцтва.

6. Беларусізацыя як частка нацыянальнай дзяржаўнай палітыкі.

Літаратура:

1. Падокшын, С. А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры. – Мінск, 2003.

2. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыклапед. даведнік. – Мінск, 2001.

3. Чарняўскі, М. М. Ілюстраваная гісторыя старадаўняй Беларусі: першабытны перыяд. – Мінск, 2003.

Тэма 9. Грамадска-палітычны і культурны рух ў Заходняй Беларусі (1921-1939 гг.)

Пытанні:

1. Рэвалюцыйны і нацыянальна-вызваленчы рух ў Заходняй Беларусі.

2. Уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР і ўплыў на ход сусветнай гісторыі.

Літаратура:

1. История Беларуси: учеб. пособие: в 2 ч. / Под ред. Я. И. Трещенка. – Могилёв, 2005.
2. История Беларуси: учеб.-информац. пособие / Под ред. А. Г. Кохановского, О. А. Яновского. – Минск, 2001.
3. Ковкель, И. И. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И. И. Ковкель, Э. С. Ярмусик. – Минск, 2006.

Тэма 10. Грамадска-палітычнае жыццё ў БССР (50-я – 80-я гг. XX ст.)

Пытанні:

1. Нарастанне кансерватызму ў грамадска-палітычным жыцці ў 1970-я – першай палове 1980-х гг. Бюрократызацыя партыйна-дзяржаўнага апарату.
2. Узмацненне фармалізацыі ў жыцці і дзейнасці грамадскіх арганізацый. Спробы рэфармавання палітычнай сістэмы ў гады перабудовы.
3. Выбары З’езда народных дэпутатаў СССР, Вярхоўнага Савета БССР XII склікання.
4. Грамадска-палітычныя канфлікты ў саюзных рэспубліках, крызіс савецкага федэралізма, “парад суверэнітэтаў” і барацьба за суверэнітэт Беларусі.

Літаратура:

1. Падокшын, С. А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры. – Мінск, 2003.
2. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1993 – 2003.
3. Юхо, Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. – Мінск, 2000; 2003.

Тэма 11. Грамадска-палітычнае жыццё Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе. Станаўленне новых духоўных каштоўнасцей ў грамадстве

Пытанні:

1. Міжнароднае прызнанне і змены ў знешнепалітычным механізме краіны. Станаўленне нацыянальнай дыпламатыі. Выпрацоўка стратэгіі і прынцыпаў знешняй палітыкі.
2. Эканамічны прагматызм як фактар знешняй палітыкі. Шматвектарнасць знешняй палітыкі.
3. Стан гісторыка-культурнай спадчыны. Асноўныя накірункі развіцця літаратуры і мастацтва. Узаемаадносіны дзяржавы і царквы, адраджэнне рэлігійна-канфесійнага жыцця.

Літаратура:

1. Основы идеологии белорусского государства: учеб. пособие / Под общ. ред. Г. А. Василевича, Я. С. Яскевич. – Минск, 2004.
2. Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1993 – 2003.

Прыкладная тэматыка рэфератыўных работ

1. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытна-беларускіх землях XI – XIII стст.
2. Палітычны змест старажытнарускіх летапісаў.
3. Увядзенне хрысціянства. Культура на беларускіх землях у IX – XIII стст.
4. Утварэнне ВКЛ. Беларускія землі ў грамадска-палітычным жыцці ВКЛ.
5. Палітычная думка ў эпоху Адраджэння (XV – XVI стст.). Характарыстыка эпохі.
6. Палітычныя і прававыя погляды М. Гусоўскага.
7. Палітычныя погляды Ф. Скарыны.
8. Палітычная думка эпохі Рэфармацыі (XV – XVI стст.). Лютэранства. Кальвінізм.
9. Грамадска-палітычная думка ў перыяд Контррэфармацыі (канец XVI – сярэдзіна XVII стст.). Характарыстыка эпохі.
10. Грамадска-палітычная думка ў перыяд Контррэфармацыі (канец XVI – сярэдзіна XVII стст.). М. Сматрыцкі, А. Філіповіч.
11. Грамадска-палітычныя погляды С. Полацкага. Характарыстыка эпохі (сярэдзіна XVII ст. - сярэдзіна XVIII ст.).
12. Асветнікі і грамадска-палітычныя рэформы 70-80-х гг. XVIII ст.
13. Роля Віленскага ўніверсітэта ў грамадска-палітычным жыцці краю.
14. Грамадска-палітычны рух у Беларусі ў другой палове XIX ст.
15. Культура Беларусі ў другой палове XIX ст.
16. Грамадска-палітычны рух у Беларусі ў пачатку XX ст.
17. Палітычныя лагеры ў Беларусі ў пачатку XX ст.
18. Культура Беларусі ў пачатку XX ст.
19. Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906 – 1917 гг.).
20. Сутнасць палітыкі беларусізацыі.
21. Развіццё культуры БССР у 20-я гг. XX ст.
22. Развіццё культуры БССР у 30-я гг. XX ст.
23. Грамадска-палітычны рух у Заходняй Беларусі (1921-1939 гг.).
24. Грамадска-палітычнае развіццё БССР ў 50-60-я гады XX ст.
25. Адукацыя і навука ў БССР (40-я – першая палова 80-х гг. XX ст.).
26. Уплыў беларускай літаратуры на духоўнае жыццё грамадства (40-я – першая палова 80-х гг.).

27. Тэатр, музыка, мастацтва ў БССР (40-я – першая палова 80-х гг. XX ст.).
28. Грамадска-палітычнае жыццё Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе.
29. Грамадска-палітычнае жыццё і культура Беларусі на сучасным этапе.
30. Развіццё асветы і навукі на сучасным этапе.
31. Тэатр, музыка, выяўленчае мастацтва на сучасным этапе.
32. Ахова гісторыка-культурнай спадчыны.

РАЗДЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

Пытанні да экзамена па гісторыі грамадска-палітычнай думкі Беларусі

1. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытнабеларускіх землях. Е. Полацкая, К. Тураўскі, К. Смаляціч.
2. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытнабеларускіх землях. Палітычныя ідэі старажытнабеларускіх летапісаў.
3. Палітычная думка ў XIV- XV стст. Фарміраванне беларускай народнасці. Распаўсюджванне каталіцызму на беларускіх землях. Каталіцкія ордэны.
4. Палітычная думка ў XIV- XV стст. Ерэтычныя рухі ў Беларусі і Літве.
5. Палітычная думка ў XIV- XV стст. Палітычныя ідэі беларуска-літоўскіх летапісаў.
6. Палітычная думка ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі (канец XV- XVI ст.). Характарыстыка эпохі Адраджэння і Рэфармацыі.
7. Палітычная думка ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі (канец XV- XVI ст.).
8. Палітычная думка ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі (канец XV- XVI ст.). Палітычныя і прававыя погляды М. Гусоўскага.
9. Грамадска-палітычная думка перыяду Конррэфармацыі і панавання клерыкальнай ідэалогіі (канец XVI- XVIII ст.). Характарыстыка эпохі.
10. Грамадска-палітычная думка перыяду Конррэфармацыі і панавання клерыкальнай ідэалогіі (канец XVI- XVIII ст.). Грамадска-палітычныя погляды К. Ляшчынскага.
11. Грамадска-палітычная думка перыяду Конррэфармацыі і панавання клерыкальнай ідэалогіі (канец XVI- XVIII ст.). Палітычныя погляды Сімеона Полацкага.
12. Грамадска-палітычная думка перыяду Конррэфармацыі і панавання клерыкальнай ідэалогіі (канец XVI - XVIII ст.). Ілля Капіевіч, Афанасій Філіповіч.
13. Грамадска-палітычная думка перыяду Конррэфармацыі і панавання клерыкальнай ідэалогіі (канец XVI- XVIII ст.). Пачатак вышэйшай юрыдычнай адукацыі ў Беларусі і Літве.
14. Палітычная думка эпохі Асветы (другая палова XVIII ст.). Прадвеснікі асветніцкай ідэалогіі: Ян Ябланоўскі, Станіслаў Ляшчынскі, Станіслаў Канарскі.
15. Палітычная думка эпохі Асветы (другая палова XVIII ст.). Праблема дысідэнтаў.

16. Палітычная думка эпохі Асветы (другая палова XVIII ст.). Палітычныя погляды Георгія Каніскага.
17. Палітычная думка эпохі Асветы (другая палова XVIII ст.). Праблема дысідэнтаў. Палітычныя погляды фізіякратаў (Геранім Страйноўскі, Іаахім Храптовіч).
18. Палітычная думка эпохі Асветы (другая палова XVIII ст.). Антоній Тызенгаўз.
19. Палітычная і прававая думка канца XVIII- пачатку XX ст. (1795-1918). Адраджэнне беларускай дзяржаўнасці (праблема ў грамадскай свядомасці).
20. Палітычная і прававая думка канца XVIII- пачатку XX ст. (1795-1918). Фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэі.
21. Палітычная і прававая думка канца XVIII- пачатку XX ст. (1795-1918).
22. Напрамкі палітычнай думкі Беларусі: лібералізм.
23. Напрамкі палітычнай думкі Беларусі: кансерватызм
24. Напрамкі палітычнай думкі Беларусі: сацыял-дэмакратызм.
25. Палітычная і прававая думка канца XVIII- пачатку XX ст. (1795-1918). Іван і Антон Луцкевічы - прадстаўнікі беларускага нацыянальнага адраджэння.
26. Грамадска-палітычныя погляды У.М. Ігнатоўскага.
27. Грамадска-палітычныя погляды Я. Карскага.
28. Грамадска-палітычная дзейнасць Я. Купалы.
29. Грамадска-палітычныя погляды Я. Коласа.
30. Газета “Наша ніва” і яе роля ў фарміраванні беларускай нацыі ў пачатку XX ст.
31. Таварыства беларускай школы “ТБШ” (Заходняя Беларусь).
32. Беларускае навуковае таварыства. Музей, бібліятэка, архіў.
33. Праваслаўнае беларускае дэмакратычнае аб’яднанне (ПДБА).
34. Грамадска-палітычныя погляды Я. Драздовіча.
35. М. Танк як грамадска-палітычны дзеяч.
36. Тэатральная дзейнасць ў Заходняй Беларусі (1921-1939 гг.).
37. Нацыянальна-культурнае жыццё ў Заходняй Беларусі.
38. Палітычныя і гістарычныя погляды У. Караткевіча.
39. Грамадска-палітычныя погляды І. Шамякіна.
40. Грамадска-палітычныя погляды І. Мележа.
41. Грамадска-палітычная дзейнасць К.Т. Мазурава.
42. Грамадска-палітычная дзейнасць П.М. Машэрава.
43. Грамадска-палітычнае жыццё Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе.

Прыкладны пералік тэставых заданняў

1. У 1415 г. царкоўны сабор у Навагрудку прызнаў Рыгора Цымбалка:

- 1) епіскапам каталіцкай царквы;
- 2) мітрапалітам праваслаўнай царквы;**
- 3) мітрапалітам уніяцкай царквы;
- 4) міністрам (прапаведнікам) кальвінісцкай абшчыны.

2. Цэнтрам прапаганды польскай культуры і грамадска-палітычных поглядаў, звязаных з адраджэннем Рэчы Паспалітай, у першай трэці XIX ст.

з'яўляўся:

- 1) Свіслацкі ліцэй;
- 2) Полацкі калегіўм;
- 3) Горы-Горацкі земляробчы інстытут;
- 4) Віленскі ўніверсітэт.**

3. Епархія, якая была заснавана ў 1005 г., – гэта:

- 1) Кіеўская;
- 2) Полацкая;
- 3) Навагрудская;
- 4) Тураўская.**

4) На базе ўніверсітэта ў Вільні ў 1832-1833 гг. быў (-ла) створаны (-на):

- 1) іезуіцкі калегіум;
- 2) земляробчы інстытут;
- 3) ланкастэрская школа;
- 4) медыка-хірургічная акадэмія.**

5. Палітыку “паліцэйскага сацыялізму”, ці зубатаўшчыну, ў Беларусі падтрымоўвала палітычная партыя:

- 1) БУНД;
- 2) БСГ;
- 3) эсэры;
- 4) Яўрэйская незалежная рабочая партыя.**

6. Беларуская нацыя склалася ў:

- 1) XVI-XVIII стст.;
- 2) канцы XVIII – першай палове XIX стст.
- 3) канцы XIX – пачатку XX стст.;**
- 4) першай палове XX ст.

7. Магнат ВКЛ, які адным з першых прыняў ідэі Рэфармацыі і шмат зрабіў для яе распаўсюджання ў Беларусі:

- 1) Леў Сапега;
- 2) Мікалай Радзівіл Чорны;**
- 3) Канстанцін Астрожскі;
- 4) Міхаіл Глінскі.

8. Назва кнігі, аўтарам якой з’яўляецца П. Скарга:

- 1) “Аб адзінстве царквы божай”;**
- 2) “Апостал”;
- 3) “Трэнас”;
- 4) “Пруская вайна”.

9. Кіраўнік “Дэмакратычнага таварыства”, створанага ў 1836-1839 гг. у Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі:

- 1) М. Рукевіч;
- 2) Ф. Савіч;**
- 3) А. Вялегін;
- 4) Т. Зан.

10. Тэарэтычнае абгрунтаванне тэзіса аб існаванні самастойнага беларускага этнасу было дадзена ў:

- 1) газеце “Мінскі лісток”;
- 2) газеце “Мінскія епархіяльныя ведамасці”;
- 3) паэме “Тарас на Парнасе”;
- 4) часопісе “Гоман”.**

11. Першым прэзідэнтам Акадэміі навук БССР быў:

- 1) В. Ластоўскі;
- 2) У. Ігнатоўскі;**
- 3) Я. Колас;
- 4) Я. Купала.

12. Грамадска-палітычнае жыццё БССР у другой палове 1950-х – першай палове 1960-х гг. характарызувалася:

- 1) забаронай аднаўлення добрага імя і правоў непавінна асуджаных у гады праўлення Сталіна;
- 2) пашырэннем сферы выкарыстання беларускай мовы;
- 3) першымі спробамі дэмакратызацыі;
- 4) **распрацоўкай КПСС (КПБ) праграмы пабудовы камунізму.**

13. Вызначце правільную паслядоўнасць:

- А) зацвярджэнне 3 ліпеня Днём Незалежнасці Рэспублікі Беларусь;
- Б) правядзенне першых выбараў Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь;
- В) правядзенне Першага Усебеларускага народнага сходу;
- Г) правядзенне першага рэспубліканскага рэферэндума.

- 1) ГБАВ; 3) БАГВ;
- 2) **БГВА;** 4) ВГБА.

14. Адною з прыкмет грамадска-палітычнага жыцця БССР у канцы 1920-х – 1930-х гг. з’яўлялася (-ўся):

- 1) абвясчэнне правоў і свабод па Канстытуцыі 1937 г.;
- 2) **выкарыстанне тэзіса аб абвастрэнні класавай барацьбы па меры будаўніцтва сацыялізма;**
- 3) пераход да падзелу ўлады на заканадаўчую, выканаўчую і судовую;
- 4) прапаганда ленінскай тэорыі аб саюзе рабочага класа і сялянства ў барацьбе за пабудову сацыялізму.

15. “Слоўнік беларускай мовы”, у якім утрымоўвалася болей за 30 тыс. слоў, запісаных у канцы XIX ст. у Магілёўскай, Віцебскай, Мінскай і Гродзенскай губернях, выбраных з вуснай народнай творчасці, склаў:

- 1) Е. Раманаў;
- 2) **І. Насовіч;**
- 3) П. Шэйн;
- 4) Я. Карскі.

16. Грамадска-палітычнае жыццё БССР у другой палове 1960-х – першай палове 1980-х гг. характарызувалася:

- 1) з’яўленнем шматпартыйнасці;

- 2) кантролем Камуністычнай партыі Беларусі за жыццём усяго грамадства;
- 3) памяншэннем ролі КПБ ва ўмовах дастаткова стабільнага эканамічнага развіцця;
- 4) часовым прыпыненнем дзейнасці КПБ.

17. У адпаведнасці з Канстытуцыяй СССР 1977 г. новую гістарычную супольнасць – савецкі народ – складалі:

- 1) рускі, украінскі і беларускі народы;
- 2) толькі члены Камуністычнай партыі і камсамола;
- 3) **усе народы СССР, у тым ліку і насельніцтва БССР;**
- 4) усе праваслаўныя жыхары СССР.

18. Да асноўных рыс грамадска-палітычнай сістэмы ў часы пасляваеннага аднаўлення БССР адносіліся (-ася):

- 1) дэмакратычныя метады кіравання грамадствам;
- 2) **марксісцка-ленінская ідэалогія;**
- 3) розныя формы ўласнасці на сродкі вытворчасці;
- 4) шматпартыйнасць.

ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

Змест вучэбнай дысцыпліны

Тэма 1. Перыядызацыя гісторыі Беларусі. Метадалогія нацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі. Крыніцы па гісторыі беларускай грамадскай думкі

Агульная характарыстыка “Гісторыі грамадска-палітычнай думкі Беларусі” як навуковай дысцыпліны. Метадалагічныя асновы і прынцыпы вывучэння дысцыпліны. Перыядызацыя беларускага гісторыка-культурнага працэсу. Крыніцы вывучэння дадзенай праблемы, яе актуальнасць.

Тэма 2. Зараджэнне грамадска-палітычнай думкі на старажытна-беларускіх землях XI – XIII стст. Палітычны змест старажытнарускіх летапісаў. Палітычная думка XIV - XV стст. Сярэдневяковыя ерасі. Палітычныя ідэі беларуска-літоўскіх летапісаў (XIV - XV стст.).

Станаўленне ранніх дзяржаўных утварэнняў усходніх славян на тэрыторыі Беларусі. Кіеўская Русь і яе роля ў гісторыі ўсходнеславянскіх народаў. Полацкае і Тураўскае княствы. Грамадска-палітычныя ідэі “Слова пра паход Ігаравы” і “Аповесці мінулых часоў”. Летапісанне. Асноўныя рысы старажытнага права Беларусі.

Прычыны і гістарычныя ўмовы распаўсюджвання хрысціянства ва ўсходнеславянскіх землях. Рэлігійна-асветніцкія дзеянні і іх роля ў распаўсюджванні хрысціянскай маралі. Е. Полацкая, К. Смаляціч, К. Тураўскі. Уплыў духавенства на ідэалагічнае жыццё дзяржавы. Фарміраванне ВКЛ як поліэтнічнай дзяржавы: сацыяльна-эканамічныя і палітычныя перадумовы. Асаблівасці развіцця грамадска-палітычных працэсаў у ВКЛ. Палітычны мір літоўска-беларускага сярэдневяковага грамадства. Адлюстраванне грамадска-палітычнай рэчаіснасці ў літоўска-беларускіх летапісах.

Уклад беларускай грамадскай думкі ў духоўнае жыццё ўсходніх славян і ў агульнаеўрапейскі культурна-цывілізацыйны працэс.

Тэма 3. Палітычная і прававая думка ў эпоху Адраджэння і Рэфармацыі (канец XV – XVI стст.).

Характарыстыка грамадска-палітычнага жыцця Еўропы ў Новы час. Распаўсюджванне гуманістычнай ідэі. Асноўныя тэндэнцыі развіцця грамадска-палітычнай думкі ў эпоху Адраджэння, Рэфармацыі. Уплыў розных рэфармацыйных плыняў на развіццё грамадскай думкі ВКЛ. Распаўсюджванне лютэранства, кальвінізму (памяркоўныя і радыкальныя напрамкі). Іезуіцкі калегіум.

Статуты ВКЛ і іх уплыў на фарміраванне усходнеславянскай і еўрапейскай грамадска-прававой культуры. Л. Сапега.

Шляхецкая ідэалогія і яе роля ў палітычнай кансалідацыі прывілеяваных саслоўяў. Паступовая паланізацыя грамадскага жыцця.

Тэма 4. Грамадска-культурная думка ў гады Контррэфармацыі (канец XVI – першая палова XVII стст.).

Асветніцкі напрамак грамадска-палітычнай думкі беларускага Адраджэння. Погляды Ф. Скарыны, М. Гусоўскага, С. Буднага, В. Цяпінскага.

Берасцейская царкоўная унія. Барацьба ідэалагічных напрамкаў. Погляды П.Скаргі, І. Пацея, С. Зізанія, М. Сматрыцкага і інш.

Тэма 5. Палітычная і прававая думка ў перыяд крызісу феадальна-прыгонніцкіх адносін і панавання клерыкальнай ідэалогіі (сярэдзіна XVII – сярэдзіна XVIII стст.). Асветнікі і грамадска-палітычныя рэформы 70 -80 гг. XVIII ст. Грамадска-палітычная думка канца XVIII ст.

Грамадска-палітычная думка перыяду Контррэфармацыі і панавання клерыкальнай ідэалогіі ў грамадстве. Дзейнасць І. Кунцэвіча. Сацыяльна-філасофскія погляды К. Лышчынскага. С. Полацкі – тэарэтык асветнага абсалютызму ў Расіі.

Грамадска-палітычныя погляды І. Капіевіча, А. Філіповіча. Пачатак вышэйшай юрыдычнай адукацыі ў Беларусі і Літве. Гістарычныя ўмовы развіцця Асветніцтва ў др. палове XVIII ст. Прадвеснікі асветніцкай ідэалогіі: Я. Ябланоўскі, С. Ляшчынскі, С. Канарскі. Уплыў еўрапейскіх асветнікаў на фарміраванне грамадска-палітычнай думкі на беларускіх землях. Вальтэр, Руссо і інш.

Палітычная думка эпохі Асветы. Дысідэнцкі рух. Палітычныя погляды Г. Каніскага, І. Страйноўскага, І. Храптовіча. Грамадска-палітычныя ідэі А. Тызенгаўза. Асноўныя ідэі Канстытуцыі Рэчы Паспалітай ад 3 мая 1791 г.

Падзелы Рэчы Паспалітай.

Тэма 6. Грамадска-палітычная думка ў першай палове XIX ст. Грамадска-палітычны рух у Беларусі ў другой палове XIX ст.

Спецыфіка развіцця грамадска-палітычнай думкі ў пачатку XIX ст. Віленскі ўніверсітэт як цэнтр вольнадумства. Першыя праяўленні беларускай нацыянальнай ідэі ў мастацкай літаратуры. Развіццё навуковых ведаў аб беларускім народзе. Рост грамадзянскай свядомасці. Тайныя таварыствы і арганізацыі. Філарэты. Філаматы. Т. Зан, А. Міцкевіч, Я. Чачот. Роля дэкабрыстаў у актывізацыі грамадскага жыцця. М. Мураўёў.

Рэвалюцыйныя падзеі ў Заходняй Еўропе (1830 – 1831, 1848 – 1849 гг.) і іх уплыў на грамадска-палітычнае жыццё Беларусі. Ф. Савіч.

Адмена прыгоннага права. Буржуазныя рэформы 60 – 70-х гг. XIX ст.: асаблівасці іх правядзення ў Беларусі. Паўстанне 1863 – 1864 гг. і яго уплыў на палітыку ўладаў Расійскай імперыі ў беларускіх губернях. Палітычныя ідэі К. Каліноўскага.

Ідэалогія лібералізму, народніцкі і сацыял-дэмакратычны рухі ў Беларусі. Пазіцыя гоманаўцаў. Гістарычныя ўмовы фарміравання беларускай нацыі. Афармленне агульнарасійскіх палітычных партый і іх роля ў фарміраванні грамадска-палітычнай думкі. Беларускі нацыянальны рух і яго роля ў рэвалюцыйным працэсе ў пачатку ХХ ст. БСГ. Рэвалюцыя 1905 – 1907 гг. Пачатак парламентарызму. Роля “Нашай Нівы” (1906-1910) у абуджэнні гістарычнай свядомасці беларускага народа.

Тэма 7. Грамадская думка і палітычныя плыні ў пачатку ХХ ст. Фарміраванне беларускай нацыі.

Дзейнасць палітычных партый і рухаў (БУНД, РСДРП, ПСР, БСГ і інш.). Праблема гістарычнага выбару пасля падзення ў Расіі самадзяржаў’я. Лютаўская рэвалюцыя 1917 г. і падзеі ў Беларусі. Стратэгія і тактыка палітычных партый у адносінах да ўлады і выбары шляхоў грамадскага развіцця.

Асаблівасці развіцця беларускага нацыянальнага руху летам – восенню 1917 г. Праекты рашэння нацыянальнага пытання.

Тэма 8. Палітычная і прававая думка Савецкай Беларусі і беларускага замежжа (1919-1939 гг.)

Роля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў гістарычным лёсе беларускага народа. Устанаўленне Савецкай улады ў Беларусі. Першы Усебеларускі з’езд.

Шляхі фарміравання беларускай дзяржаўнасці на нацыянальна-дэмакратычнай і рэвалюцыйна-класавай асновах. Пазіцыя бальшавікоў у нацыянальным пытанні. Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі. Стварэнне беларускай савецкай дзяржаўнасці.

Асноўныя характарыстыкі савецкага грамадска-палітычнага жыцця. Станаўленне і развіццё савецкай ідэалагічнай сістэмы. Разгром палітычнай апазіцыі ў пачатку 1920-х гг., завяршэнне фарміравання аднапартыйнай сістэмы. Замацаванне манаполіі камуністычнай партыі. Усталяванне ідэалагічнай артадоксіі.

Канстытуцыя БССР 1927 г. Дасягненні ў галіне нацыянальна-культурнага будаўніцтва. Беларусізацыя як частка нацыянальнай дзяржаўнай палітыкі. Унутрыпартыйная барацьба ў БССР (1920-я гг.). Разгром беларускага нацыянал-дэмакратызму. Змены ў савецкай дзяржаўнай сістэме і іх адлюстраванне ў Канстытуцыі БССР 1937 г. Асноўныя характарыстыкі грамадскай сістэмы ў БССР (1920-1930-я гг.).

Беларуская эміграцыя. Палітычныя погляды беларускіх эмігрантаў. Дзейнасць Рады і ўрада БНР.

Тэма 9. Грамадска-палітычны рух у Заходняй Беларусі (1921 – 1939 гг.)

Беларускае пытанне пры афармленні Версальска-Вашынгтонскай сістэмы. Рыжская мірная дамова ў гістарычным лёсе беларускага народа.

Грамадска-палітычнае, эканамічнае, нацыянальна-культурнае становішча Заходняй Беларусі ў складзе Польскай дзяржавы. Рэвалюцыйны і нацыянальна-вызваленчы рух ў Заходняй Беларусі.

Тэма 10. Грамадска-палітычнае жыццё ў БССР (50-я – 80-я гг. XX ст.)

Новае размеркаванне палітычных сіл у свеце пасля Другой сусветнай вайны. Стварэнне сістэмы сацыялізму, яе ідэалагічнае абгрунтаванне.

“Халодная вайна”. Супрацьборства дзвюх сацыяльна-палітычных сістэм. Палітыка разрадкі ў 1960-я – 1970-я гг. яе дасягненні і супярэчнасці.

Грамадска-палітычнае жыццё ў СССР і БССР у першае пасляваеннае дзесяцігоддзе. Барацьба з антысавецкімі ваенна-тэарэтычнымі арганізацыямі і групамі. Ідэалагічныя кампаніі і неабгрунтаваныя рэпрэсіі па палітычных матывах другой паловы 1940-х – 1953 гг. Асуджэнне культа асобы І.В. Сталіна. Асаблівасці працэсу дэмакратызацыі грамадска-палітычнага жыцця ў другой палове 1950-х – 1964 гг. Нарастанне кансерватызму ў грамадска-палітычным жыцці ў 1970-я – першай палове 1980-х гг. Бюракратызацыя партыйна-дзяржаўнага апарату. Узмацненне фармалізацыі ў жыцці і дзейнасці грамадскіх арганізацый. Спробы рэфармавання палітычнай сістэмы ў гады перабудовы. Нефармальныя грамадскія арганізацыі, пачатак пераходу да шматпартыйнасці. Змены выбарчай сістэмы. Выбары Вярхоўнага Савета БССР XII склікання. Грамадска-палітычныя канфлікты ў саюзных рэспубліках, крызіс савецкага федэралізму, “парад суверэнітэтаў” і барацьба за суверэнітэт Беларусі.

Тэма 11. Грамадска-палітычнае развіццё Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе. Станаўленне новых духоўных каштоўнасцей ў грамадстве.

Заканадаўча-прававое афармленне дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь.

Беларускі парламентарызм ва ўмовах шматпартыйнасці. Савет Міністраў у сістэме дзяржаўнай улады. Фарміраванне незалежнай судовай улады. Канстытуцыйны працэс і прыняцце Канстытуцыі 1994 г. Выбары прэзідэнта і фарміраванне новай сістэмы ўлады. Палітычная барацьба і рэспубліканскі рэфэрэндум 1995 г. Канстытуцыйны крызіс і рэфэрэндум 1996 г., яго вынікі. Пераход да прэзідэнцкай рэспублікі. Эвалюцыя сістэмы дзяржаўнай улады і кіравання.

Міжнароднае прызнанне і змены ў знешнепалітычным механізме краіны. Станаўленне нацыянальнай дыпламатыі. Выпрацоўка стратэгіі і прынцыпаў знешняй палітыкі. Эканамічны прагматызм як фактар знешняй палітыкі. Шматвектарнасць знешняй палітыкі.

Стан гісторыка-культурнай спадчыны. Асноўныя накірункі развіцця літаратуры і мастацтва. Узаемаадносіны дзяржавы і царквы, адраджэнне рэлігійна-канфесійнага жыцця.

Асноўная і дадатковая літаратура

Падручнікі і вучэбныя дапаможнікі

1. Исторический выбор Беларуси: лекция Президента Республики Беларусь в Белорусском государственном университете, Минск, 14 марта 2003 г. – Минск, 2003.
2. Бригадин, П.И. История Беларуси в контексте европейской истории: курс лекций. – Минск, 2007.
3. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны): учеб. пособие / Под ред. А. А. Ковалени, Н. С. Сташкевича. – Минск, 2004.
4. Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветных цывілізацый: вучэб. дапам.: у 2 ч. / Пад рэд. А. А. Кавалені, В. Ф. Касовіча. – Мінск, 2005.
5. Гісторыя Беларусі і сусветная цывілізацыя: дапам. для студэнтаў прыродазн. фак. / А. Г. Каханоўскі [і інш.]. – Мінск, 2008.
6. Гісторыя Беларусі: у 2 ч.: курс лекцый / Пад рэд. Я. К. Новіка, Г. С. Марцуля. – Мінск, 2000; 2002.
7. Дзмітрачкоў, П. Ф. Беларусь у складзе Вялікага княства Літоўскага (другая палова XIII – першая палова XVII ст.). – Магілёў, 2003.
8. История Беларуси: учеб. пособие: в 2 ч. / Под ред. Я. И. Трещенка. – Могилёв, 2005.
9. История Беларуси: учеб.-информац. пособие / Под ред. А. Г. Кохановского, О. А. Яновского. – Минск, 2001.
10. Ковкель, И. И. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И. И. Ковкель, Э. С. Ярмусик. – Минск, 2006.

Асноўная літаратура

11. Асвета і педагагічная думка ў Беларусі: Са старажытных часоў да 1917 г. Мн.. 1985. - 360 с.
12. Батяев, В.Ф. Развитие белорусских общественных объединений в XIX - 20-е годы XX в. / В.Ф. Батяев. Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К.Крапивы НАН Беларуси. - Минск: Право и экономика, 2007. - 381 с.
13. Беларусь: Народ. Государство. Время. Национальная академия наук Беларуси. Ин-т истории; редкол: А.А. Коваленя [и др]. – Минск, 2009.
14. Богданович, А.Е. Пережитки древнего мирозерцания белорусов: этнографический очерк. - Гродно. 1995.
15. Вопросы свободы совести и религиозных организаций в Республике Беларусь: Сборник документов и материалов. Мн.: изд. «Четыре четверти», 2005. - 322 с.
16. Жилинская, Н.В. Политические партии и общественные объединения в идеологических процессах / П.В. Жилинская. - Минск: Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь, 2006. - 180 с.
17. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў лесах Беларусі / М.М. Забаўскі. - Мн.: БДПУ, 2008. - 260 с.

18. Корзун, М.С. История Русской православной церкви (X век 2000 год): учеб.-метод. комплекс для студентов.
19. Мохнач, Н.Н. Общественно-политическая и этническая мысль Белоруссии начала XIX в. / Н.Н. Мохнач. Мн., 1995. - 170 с.
20. Падошын, С.А. Беларуска думка ў кантэксте гісторыі і культуры. Мінск. 2003.
21. С. Палуян, Лісты ў будучыню. Проза. Публіцыстыка. Крытыка. '«Мастацкая літаратура»». – Мінск, 1986. -214 с.
22. Памалейка, В.Л. Гісторыя грамадскіх рухаў і палітычных партый Беларусі / В.Л. Памалейка. Слоўнік-даведнік. Мн.: Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2006. - 203 с.
23. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыкл. даведнік / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. Мн.: БелЭн., 2001. - 368 с.
24. Соколова, М.А. Общественные объединения и движения как факторы формирования гражданского общества в Беларуси (конец XVIII - начало XX в.) Диссертация канд. ист. наук / Национальная Академия наук Беларуси. Ин-т истории. - Мн., 2000. - 120 с.

Дадатковая

- 1.1. Беларускія летапісы і хронікі. – Мінск, 1997.
- 1.2. Белоруссия в эпоху феодализма: сб. документов и материалов: в 4 т. — Минск, 1959–1979.
- 1.3. Белоруссия в эпоху капитализма: сб. документов и материалов: в 4 т. -Минск, 1983; 1990.
- 1.4. Вішнеўскі, А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо. – Мінск, 2003.
- 1.5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г: Тэкст. Даведнік. Каментарыі. – Мінск, 1989.
- 1.6. Хрестоматия по истории Белоруссии. С древнейших времен до 1917 г. – Минск, 1977.
- 1.7. Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя: у 2 т. – Мінск, 2005; 2006.
- 1.8. Гістарычны шлях беларускай нацыі і дзяржавы. – Мінск, 2001.
- 1.9. Гісторыя Беларусі: у 6 т. – Мінск, 2000–2006. – Т. 1: Старажытная Беларусь: ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII ст.; Т. 3: Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст.); Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.); Т. 5: Беларусь у 1917–1945 гг. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.].
- 1.10. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пач. XXI ст.: у 2 кн. – Кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.]. Рэдкал. А.А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2011.
- 1.11. Довнар-Запольский, М.В. История Белоруссии. – Минск, 2003.
- 1.12. Ігнатоўскі, У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. – Мінск, 1991.
- 1.13. Иллюстрированная хронология истории Беларуси. – Минск, 1998.

- 1.14. История Европы / Под науч. редак. В.С. Кошелева. – Минск; М., 1996.
- 1.15. Канфесіі на Беларусі (канец ХУІІІ – ХХ ст.). – Мінск, 1998.
- 1.16. Круталевич, В. А. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922 гг.). – Минск, 2003.
- 1.17. Ластоўскі, В. Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. – Мінск, 1992.
- 1.18. Мельник, В.А. Основы идеологии белорусского государства: учеб. пособие / В.А. Мельник. – Минск: Выш. шк., 2011.
- 1.19. Основы идеологии белорусского государства: учеб. пособие / Под общ. ред. Г. А. Василевича, Я. С. Яскевич. – Минск, 2004.
- 1.20. Очерки истории науки и культуры Беларуси. IX—XX вв. – Минск, 1996.
- 1.21. Падокшын, С. А. Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры. – Мінск, 2003.
- 1.22. Пилипенко, М. Ф. Возникновение Белоруссии: новая концепция. – Минск, 1991.
- 1.23. Пичета, В. И. История белорусского народа. – Минск, 2003.
- 1.24. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыклапед. даведнік. – Мінск, 2001.
- 1.25. Францыск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік. – Мінск, 1988.
- 1.26. Ходзін, С. М. Гісторыя культуры Беларусі ў 1920–1930-я гг. – Мінск, 2001.
- 1.27. Чарняўскі, М. М. Ілюстраваная гісторыя старадаўняй Беларусі: першабытны перыяд. – Мінск, 2003.
- 1.28. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1993 – 2003.
- 1.29. Этнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя. – Мінск, 1989.
- 1.30. Юхо, Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. – Мінск, 2000; 2003.